

TÜRK SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF TURKISH SOCIAL SCIENCES RESEARCH

Cilt:8 Sayı:1 (E-ISSN-2548-0103) (ISSN-2548-009X)

Sahibi

Fakülte adına Dekan Prof. Dr. Mazlum Çelik

Baş Editör

Prof. Dr. Mazlum Çelik

Editörler Kurulu

Doç. Dr. İbrahim Çütücü

Prof. Dr. İbrahim Sani Mert

Doç. Dr. Yunus Kılıç

Doç. Dr. Ahmet Keser

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akben

Prof. Dr. Osman Tolga Arıcak

Arş. Gör. M. İhsan Kuyumcu

Yayın İşleri Sorumlusu

Arş. Gör. Bilal Çayır

Arş. Gör. Can Özcan

Hakem Kurulu

Bu Sayının Hakemleri Nisan 2023; 8(1)

Doç. Dr. Oya Onat Kocabıyık (NKÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Duygu Yücel (ERÜ)

Doç. Dr. Ahmet Keser (HKÜ)

Doç. Dr. Yunus Kılıç (AKDÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Aliyev (HKÜ)

Dr. Doğan Başaran (ANKASAM)

İletişim Adresi: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havaalanı yolu üzeri 8.km, 27010, Şahinbey, Gaziantep

Email: tjsr@hku.edu.tr

URL: <http://tursbad.hku.edu.tr/tr/>

Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, İşletme, İktisat, Psikoloji, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Ticaret ve Lojistik alanları ve ilgili ana bilim ve bilim dallarında yapılmış olan teorik ve uygulamalı çalışmaları kapsayan hakemli bir dergidir.

Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazar veya yazarlarına aittir. Yazılardaki görüşler dergiye mal edilemez.

JOURNAL OF TURKISH SOCIAL SCIENCES RESEARCH

TÜRK SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Volume:8 Issue:1 (E-ISSN-2548-0103) (ISSN-2548-009X)

Owner

Prof. Dr. Mazlum Çelik

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mazlum Çelik

Editorial Board

Assoc. Prof. İbrahim Çütücü

Assoc. Prof. Yunus Kılıç

Asst. Prof. İbrahim Akben

Res. Asst. M. İhsan Kuyumcu

Prof. Dr. İbrahim Sani Mert

Assoc. Prof. Ahmet Keser

Prof. Dr. Osman Tolga Arıcak

Editorial Office

Res. Asst. Bilal Çayır

Res. Asst. Can Özcan

Referee Board

The Referee Board in This Issue, April 2023; 8(1)

Assoc. Prof. Oya Onat Kocabıyık (NKU)

Assoc. Prof. Ahmet Keser (HKU)

Asst. Prof. Pelin Aliyev (HKU)

Asst. Prof. Duygu Yücel (ERU) Assoc.

Prof. Yunus Kılıç (AKDU)

Dr. Doğan Başaran (ANKASAM)

Contact: Hasan Kalyoncu University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Havaalanı yolu üzeri 8.km, 27010, Şahinbey, Gaziantep

Email: tjssr@hku.edu.tr

URL: <http://tursbad.hku.edu.tr/tr/>

Journal of Turkish Social Sciences Research covers theoretical and applied studies in the fields of Business, Economics, Psychology, Political Science and International Relations, International Trade and Logistics and related departments and sciences.

The responsibility of the published articles belongs to the author(s) of articles. The opinions in the articles cannot be attributed to the Journal of Turkish Social Sciences Research.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sosyal Kimlik Yaklaşımından İyi Oluş: Gruplar Arası Bağlamın Ve Grup-İçi Faktörlerin Rolü.....	1-31
Well-Being From Social Identity Approach: The Role Of Inter-Group Context And In-Group Factors <i>Tolga Ergiyen</i>	
Terörizmin Finansmanı Ve Kripto Paralar.....	32-46
Financing of Terrorism And Cryptocurrency <i>Taner Akçacı</i> <i>Ali Gök</i>	
Afrika'da Rus Etkisinin Artmasında Sosyal Medya.....	47-57
Social Media In The Rise Of Russian Influence In Africa <i>Göktuğ Çalışkan</i>	
Yazım Kuralları / Author Guidelines.....	58-60

SOSYAL KİMLİK YAKLAŞIMINDAN İYİ OLUŞ: GRUPLAR ARASI BAĞLAMIN VE GRUP-İÇİ FAKTÖRLERİN ROLÜ

Tolga ERGİYEN

tolgaergiyen@hotmail.com

ORCID: [0000-0002-5892-0198](https://orcid.org/0000-0002-5892-0198)

ÖZ: İyi oluş tüm insanlığın ilgisini çeken bir kavramdır. Bu sebeple iyi oluşa katkı sağlayan faktörler araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Son yıllarda sosyal kimliğin rolünü irdeleyen yaklaşımlar hız kazanmış, önemli bulgular elde edilmiştir. Fakat bu noktada grup statüsünün (avantajlı- dezavantajlı) iyi oluş üzerindeki etkisine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bir grup araştırmacı sosyal kimlik-iyi oluş ilişkisinin doğrusal olduğunu ve daha önce tanımlanan temel mekanizmalardan kaynaklandığını öne sürerken, bir grup araştırmacı bu ilişkinin statü gibi değişkenlerden etkilendiğini öne sürmektedir. Bu çalışma kapsamında gruplar arası bağlamın (statü) sosyal kimlik ve iyi oluş arasındaki ilişki üzerindeki düzenleyici rolüne dair bir tartışma yürütülmesi amaçlanmıştır. Buna göre statünün, sosyo-yapısal şartlar göz önünde bulundurularak nasıl şekillendiği tartışılmıştır. Ayrıca bir diğer düzenleyici bağlam olarak görülen grup-İçİ faktörlerin de iyi oluş üzerindeki nasıl bir rol oynadığı çalışmalar doğrultusunda ortaya koyulmuştur. Bu çerçevelendirme ve alanyazında ortaya koyulan farklı bulguların, temelde iyi oluş-sosyal kimlik ilişkisinin dinamik bir süreç olmasına işaret ettiği öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İyi oluş, Sosyal kimlik, Grup statüsü, Grup-İçİ süreçler

WELL-BEING FROM SOCIAL IDENTITY APPROACH: THE ROLE OF INTER-GROUP CONTEXT AND IN-GROUP FACTORS

ABSTRACT: Well-being is a concept that attracts a great deal of attention from all humanity. Therefore, researchers have shown interest to the factors that contribute to well-being. Recently, approaches examining the role of social identity have gained momentum and important findings have been obtained. Although the impact of social identity on well-being is well-defined, there are different perspectives regarding the effect of group status (advantaged or disadvantaged) on well-being. Some researchers argue that the relationship between social identity and well-being is linear and stems from the previously defined basic mechanisms, another group of researchers argues that this relationship is affected by variables such as status. The goal of the present article was to generate a discussion on the moderator effect of intergroup context (status) on the relationship between social identity and well-being. Accordingly, it has been discussed how the status is shaped by considering the socio-structural characteristics. In addition, the role of in-group factors, which is seen as another regulatory context on well-being, has been revealed by recent studies. It has been argued that this framing and inconsistent findings in the literature point to the fact that the relationship between well-being and social identity refers to a dynamic process.

Keywords: Well-being, Social identity, Group status, In-group process

1. GİRİŞ

İyi oluş insanlık tarihi boyunca ilgi çeken kavramlardan biri olmuştur. Bu sebeple geniş bir bilimsel alanyazına sahiptir. İyi oluş kavramı günlük hayatta ise sıklıkla “mutluluk” olarak kullanılmakta ve araştırmacılar tarafından bu iki kavramın aynı olduğu düşünülmektedir (Selim, 2008). Geçmişte birçok filozof mutluluk kavramını kullanırken, mutluluğa ve dolayısıyla da iyi oluşa ulaşmanın herkes için temel bir güdü olduğunu öne sürülmüş ve bu nihai amaca ulaşmanın yöntemi konusunda farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Örneğin Sokrates’e göre mutluluğa ulaşmanın yolu bilgi iken, Platon’a göre saf mutluluğun yolu yüksek ahlaki standartlar elde etmekten geçmektedir (Kesebir ve Diener, 2008). Günümüzde ise iyi oluş, birçok farklı alandan akademisyenin ilgisini çekmiştir. Filozoflar arasında yaşanan farklı görüşlere benzer şekilde, iyi oluşun nasıl tanımlanacağı ve hangi şekilde ölçüleceğine dair birçok farklı tartışma zemini yaratılmıştır. İyi oluş neye dayanmaktadır? Hangi değişkenler ile iyi oluş arasında güçlü bir ilişki kurulabilir? Son yıllarda bu kapsamda yapılan araştırmalarda (Haslam, Cruwys, Haslam, Dingle ve Chang, 2016; Haslam, Jetten, Postmes ve Haslam, 2009) grup süreçlerini dikkate alan yaklaşımlar hız kazanmaktadır. Grup halinde yaşayan bir canlı olan insan için üye olunan grup ve bu bağlamda grup içerisinde ve diğer gruplarla yaşanan etkileşimler hayatımızın yadsınamaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda grup kimlikleri kim olduğumuza dair önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Tajfel ve Turner, 1986). Grup bağlamındaki değişkenlerin devreye girmesi aynı zamanda üye olunan grubun sosyal sistem içerisindeki konumunu (makro) ve grup içerisindeki karmaşık ilişkiler ağı dinamiklerini (mikro) öne çıkarmaktadır. Bu makale kapsamında iyi oluşa ilişkin grup süreçlerini dikkate alan yaklaşımlar ele alınarak özellikle psikoloji alanyazınında elde edilen güncel bilgiler incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bu ilişkideki düzenleyici rol oynaması beklenen değişkenler iki başlık altında toplanmıştır. Bu noktada makalenin (1) sosyal sistem içerisindeki grubun pozisyonun işaret eden gruplar arası bağlamın rolü ve (2) karmaşık sosyal ilişkiler ağını tasvir eden grup-İçi süreçlerin rolü bağlamında yapılan tartışmanın alanyazına katkı yapması beklenmektedir. Ayrıca sosyo-yapısal şartların ve grup içindeki dinamiklerin değişkenlik göstermesi ile bu sürecin nasıl dinamik yapıya sahip olacağı hakkında tartışma yürütülmüştür. Bu kapsamda ilk kısımda öncelikle kuramcılar tarafından iyi oluş kavramının nasıl kavramsallaştırıldığı ve bu kavramsallaştırılmaya bağlı olarak nasıl ölçüldüğüne ilişkin temel bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. İkinci kısımda ise Sosyal Kimlik Yaklaşımının (SKY) kuramsal altyapısı sunulduktan sonra grup statüsü bağlamında yapılan araştırmaların tutarsız sonuçları ve statünün sosyo-yapısal bağlam ile etkileşimi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte bu bölümde aynı zamanda grup-İçi faktörlerin rolüne değinilecek ve güncel çalışmalar kapsamında tartışma yürütülmüştür. Son kısımda ise makale kapsamında verilen tartışma özetlenmiş ve gelecek çalışmalara ilişkin öneriler sunulmuştur.

2. İYİ OLUŞ NEDİR? NASIL ÖLÇÜLÜR?

İyi oluş uzun yıllardır alanyazında merkezi kavramlardan biri olmuştur. Zengin bir kavram olmakla birlikte öznel bir yön taşımasından dolayı karmaşık bir yapı olarak görülmektedir. Bu sebeple araştırmacılar tarafından farklı şekilde tarif edilmiştir (Dodge, Daly, Huyton ve Sanders, 2012). Fakat en genel tanım itibariyle bireyin fiziksel, zihinsel, sosyal ve çevresel durumunun nasıl olduğu veya birey tarafından nasıl algılandığı olarak tarif edilebilir. Alanyazında bu kavram iki ana yaklaşım altında çalışılmıştır: haz odaklı (hedonic) ve psikolojik işlevsellik odaklı (eudaimonic). Haz odaklı yaklaşımın köklerinin, ideal yaşamın mutluluk ve hazzı azami seviyeye çıkarmak olduğunu öne süren Yunan filozof Aristippus’a dayandığı öne sürülmektedir (Ng ve Fisher, 2013). Paralel olarak bu perspektif, psikolojik iyi oluşu haz ve mutluluk odaklı değerlendirmekle birlikte yaşam doyumunun öznel kalıcılığı olarak karşılık bulmaktadır (Kahneman, Diener ve Schwarz, 1999). Bu kavramsallaştırma bağlamında yapılan ölçümler, yaşam doyumu ve olumsuz duygu yokluğu/olumlu duyguların varlığı üzerine yoğunlaşmaktadır (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985). Yaşam doyumuna ilişkin tanım bilişsel boyuta işaret ederken, olumlu/olumsuz duygular ise kavramın duygusal boyutunu tanımlamaktadır. Haz odaklı ölçümler ise alanyazında genel olarak öznel iyi oluş (subjective well being) olarak isimlendirilmektedir. Psikolojik işlevsellik yaklaşımına bakıldığında ise, iyi oluş, bireyin kendini gerçekleştirme, potansiyelini ve doğasını keşfetmesi olarak tanımlanmaktadır (Lent, 2004; Ryan ve Deci, 2001). Haz odaklı yaklaşımdan farklı olarak bu bakış açısı, gerçek mutluluğun insanın elde ettiği hazzan ziyade otonomi, yeterlik, ilişkililik (Ryan ve Deci, 2001), yaşam anlamı ve amaçlılık (Waterman vd., 2010) gibi kavramlara dayandırmaktadır. Bu kavramsallaştırmayı ölçmek için

alanyazında en çok kullanılan ölçüm araçlarından biri Ryff ve Singer (2008) tarafından geliştirilen Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'dir.

Genel olarak iyi oluş, öznel yönü ve yönetsel kısıtlılıklardan dolayı öz-bildirimsel ölçekler vasıtasıyla ölçülebilmektedir. Bu doğrultuda ölçeklerin hedefi, bireyin, hayatının nasıl devam ettirdiğine yönelik hissiyatını ve inancını ölçümleyebilmektir (Diener, Oishi ve Tay, 2018). Kavramsal olarak karmaşık yapısından ve alanyazında birçok farklı yaklaşım bulunmasından dolayı bir meta analiz çalışmasına göre 42, daha geniş kapsamlı bir tarama yapan meta analiz çalışmaya göre ise 99 farklı ölçüm aracı bulunmaktadır (Cooke, Melchert ve Connor, 2016; Linton, Dieppe ve Medina-Lara, 2016). Bu noktada alanyazında fikir birliği olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Öyle ki hem tanımlama boyutunda hem de ölçüm yöntemi konusunda dikkate değer bir çeşitlilik gözlenmektedir. Bu ölçüm araçlarının bir kısmı iyi oluşu tek bir madde ile ölçerken (örn., *World Value Survey*, 2012), büyük bir kısmı ise çok sayıda madde içermektedir (örn., *Perceived Wellness Survey* (36 madde): Adams, Bezner ve Steinhart, 1997; *Scales of Psychological Well-Being* (120 madde): Ryff, 1989). Bu çeşitlilik içerisinde araştırmacılar ölçüm yönetimi belirlemek konusunda kültürel ve grup faktörlerini dikkate almaktadır. Örneğin, yoga, tinsellik benzer şekilde, bireyi anlam aramaya teşvik eden varoluşsal konular ile ilgilenmektedir. Yoga pratiği uygularken birey için önemli nokta öz-disiplin, öz-kontrol gibi kavramlar olmakla birlikte, hayatına anlam katma çabasıdır. Tutarlı olması açısından, yoga pratiğinin iyi oluş üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik yapılan çalışmalarda amaçlılık maddeleri içeren (psikolojik işlevsellik odaklı) ölçümler kullanılmaktadır (örn, Hartfiel, Havenhand, Khalsa, Clark ve Kraye, 2011; Ivtzan ve Papantoniou, 2014). Ayrıca, temelde amaçlılık gibi değişkenler haz odaklı yaklaşımların içerisinde tanımlanmasa da bu kavramların tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim öznel iyi oluş ile psikolojik iyi oluş ayrı iki kavramsallaştırma olmasına rağmen temelde ilişkili olduğu düşünülmektedir (Ryff, 1989; Ryff ve Keyes, 1995). Bireyin hayatına katılacak anlam ve amaçlılık gibi olumlu etkilere beraberinde olumlu duygu ve hazzın eşlik edeceği öngörülmektedir. Alanyazındaki bu zengin ölçüm yöntemlerinin sebebi, iyi oluşun birçok farklı yaklaşım ile ele alınmış olmasıdır. Bu noktada, grup temelli değişkenlerin iyi oluş kavramına nasıl katkı sağlayacağına ilişkin kuramsal altyapı bir sonraki bölümde ortaya koyulmuştur.

3. SOSYAL KİMLİK YAKLAŞIMI: SOSYAL KİMLİK KURAMI VE BENLİK KATEGORİZASYONU KURAMI

Alanyazında Sosyal Kimlik Kuramı (SKK) ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı (BKK) birlikte Sosyal Kimlik Yaklaşımı (SKY) olarak adlandırılmaktadır. Bu iki kuram farklı olgulara odaklanmasına rağmen temelde sosyal kimliğin birey üzerindeki etkisi incelemesinden dolayı birlikte anılmaktadır (Turner ve Reynolds, 2010). SKK temelde önyargı, çatışma ve gruplar arası ilişkileri açıklamak için ortaya atılmıştır (Tajfel, 1978; Tajfel ve Turner, 1979). Kuram, bireyin toplum içerisinde kendini nasıl tanımladığı ve bu tanımlamaların insanın değeri ile nasıl ilişkilendirilebileceğini açıklamaya çalışmaktadır. Tajfel'e (1974) göre sosyal kimlik, bireyin belirli bir sosyal gruba yüklediği duygu ve değerlerle birlikte bu gruba ait olduğu bilgisidir. Grupların tek başına var olamayacağı düşünüldüğünde, grupların tanımı ve değerinin (sosyal anlamı) oluşabilmesi için başka bir grup ile ilişkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir (Levine ve Moreland, 1987). Bu değerlendirme çerçevesinde grup üyeleri kendilerini ilgili bağlamdaki diğer gruplar ile kıyaslayarak olumlu bir kimlik edinme çabası (olumlu ayırt edicilik) içerisinde (Turner, 1975). Bu olumlu kimlik arayışının test edilmesi için daha sonra 'minimal grup' olarak adlandırılan bir paradigma geliştirilmiştir (Tajfel, 1970). Buna çalışmaya göre iç-grup üyelerinin sistematik olarak kayırıldığı raporlanmıştır. Bu deneyin minimal grup paradigması olarak isimlendirilmesinin temel sebebi ise, daha önce alanyazında gruplar arası çatışmanın (ayrımcılığın) temel sebebinin ilgili bağlamdaki kısıtlı kaynak olduğu düşüncesi olmuştur (Sherif ve Sherif, 1969). Bu paradigma birçok çalışmada tekrarlanmış (örn. Diehl, 1990; Otten ve Moskowitz, 2000) ve hatta 5 yaşındaki çocuklar üzerinde yapılan bir çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Dunham, Baron ve Carey, 2011).

Yapılan sosyal kıyaslama çerçevesinde birey her zaman ilgili bağlamda olumlu bir kimlik hissine sahip olmayabilir. Olumsuz bir sosyal kimlik oluştuğu durumlarda, grup üyelerinin, gruplar arası geçirgenlik, kalıcılık ve meşruluk gibi sosyo-yapısal değişkenlere bağlı olarak birtakım kimlik yönetimi stratejileri izlemesi beklenmektedir (Tajfel ve Turner, 1979). Bu sebeple SKK'nın temelinde grup üyelerinin bağlamsal şartları nasıl algıladığı büyük önem arz etmektedir. Buna göre olumsuz bir kimlik

sahibi grup üyesi eğer gruplar arası geçirgenliği yüksek olarak algılıyorsa, ‘bireysel hareketlilik’ stratejisi ile kendi grubu ile bağıni koparıp ilgili bağlamda olumlu olarak tanımlanan gruba geçebilir. Gruplar arası geçirgenliğin algılanmadığı, bu ilişkinin gelecekte de benzer şekilde devam edeceği (kalıcılık) ve/veya meşru olduğu düşünülüyor ise, ‘sosyal yaratıcılık’ stratejisi ile karşılaştırılan olumsuz boyutun yeniden tanımlanması veya karşılaştırma boyutunun değiştirmesi gibi yollar izleyebilir. Örneğin, düşük sosyoekonomik statüdeki grup üyeleri ekonomik açıdan durumlarının kötü olduğunu fakat -yüksek sosyoekonomik statüde kıyasla- mutlu olduklarını belirtebilir (Akfırat, Polat ve Yetim, 2016; Becker, 2012). Son olarak geçirgenliğin algılanmadığı ve gruplar arası ilişkilerin meşru olarak görülmediği durumlarda, eğer ilişkiler kalıcı olarak algılanmıyorsa grup üyeleri ‘sosyal rekabet’ stratejisini izleyebilir. Gruplar arası güç farkının kalıcı olmadığı algısı grup üyelerinde sosyal değişime olan inancı artırıp, onları mevcut güç ilişkisini değiştirmeye yönelik birtakım aksiyonlara (kolektif eylem) itebilir.

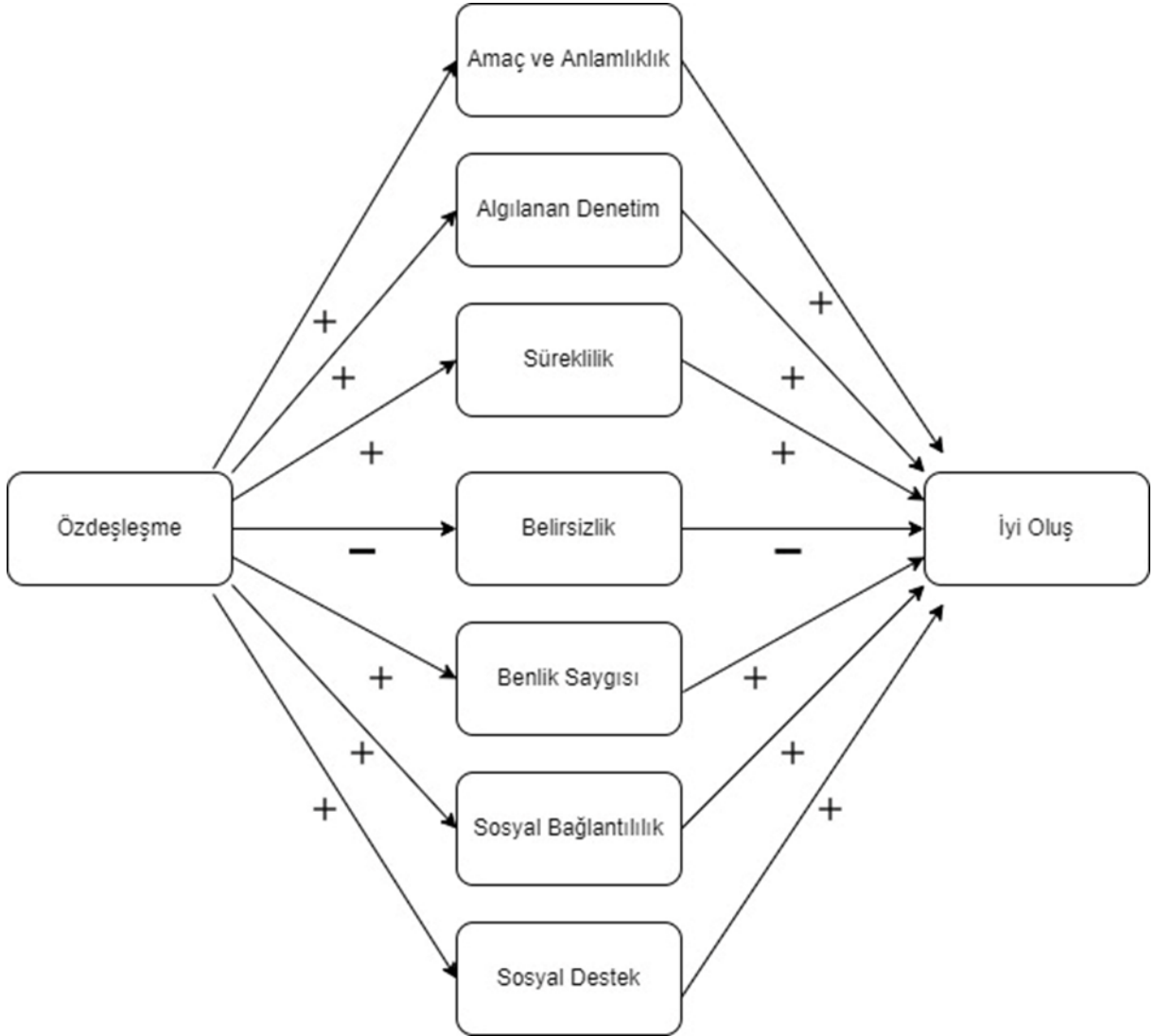
SKK’nın temelde minimal grup paradigmasında katılımcıların neden ayrımcılık yaptığı ele alınırken, BKK (Turner, 1982) ise sosyal kimliklerin bilişsel boyutunu ele alarak bireysel kimlik ile sosyal kimlik arasındaki geçirgenliğe ve bu durumun yarattığı sonuçlara odaklanmaktadır. BKK her ne kadar SKK’nın bir parçası olarak görülsede kuramın ortaya atıcısı tarafından ayrı bir yapı olarak nitelendirilmektedir (Turner ve Reynolds, 2010). Daha önce belirtildiği üzere birbirinin tamamlayıcı yapıya sahip bu iki kuram alanyazında sıklıkla SKY olarak nitelendirilmektedir. BKK’ye göre insanın hem kişisel hem de grup üyeliğine dayalı yönleri bulunmaktadır. Bu sebeple benliğin bireysel benlik ve sosyal benlik olmak üzere iki ayrı yapıdan oluştuğu öne sürülmektedir. Bireysel benlik, özgün özelliklere sahip özgün bir bireye yönelik benlik algısına işaret ederken, sosyal benlik diğer grup üyeleri ile paylaşılan özelliklere sahip kolektif bir grubun üyeliğine dayanan benliğe atıfta bulunur (Turner, Oakes, Haslam ve McGarty, 1994). Kurama göre bu benliklerin arasında kişilerarası ve gruplar arası süreç olarak adlandırılan bir geçirgenlik söz konusudur. Bireysel kimlik ve sosyal kimlik aynı anda aktif olabileceği gibi bağlamsal ipuçlarına göre bir kimlik diğerinden daha belirgin olabilir (Oakes, 1987). Sözgelimi, bir spor müsabakasına taraftar olarak katılan birey için takım kimliği bireysel kimliğe göre daha belirgin olmaktadır. Bu anlamda, geçirgenlik dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. İlgili sosyal kimlik aktif olduğunda birey kendini grup üyesi olarak algılar, dolayısıyla iç grup üyelerini dış grup üyelerine göre daha benzer görme eğiliminde olur. Bireysellik yitimi (*depersonalization*) olarak isimlendirilen bu süreç, Turner (1984) tarafından “benliğin bilişsel olarak yeniden sınıflandırılması” şeklinde tarif edilmektedir. Bu tanımlamadan sonra birey iç-grup norm ve ihtiyaçlarına göre davranma, düşünme ve algılama eğilimindedir. Diğer bir ifadeyle çevresel uyaranları kimlik perspektifinden algılar.

SKY’de anahtar kavram, kimlik ile özdeşleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuramsal olarak sosyal kimliklerin olumlu veya olumsuz çıktılarında etkilenebilmek için kimlik ile özdeşleşme düzeyi büyük önem arz etmektedir (Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987). Bireysel olarak değişebilen dereceye sahip olan özdeşleşme, zamansal veya durumsal olarak değişkenlik gösterebilmekte ve bireyin grup üyeliğini benliğine ne derece dahil ettiğini işaret etmektedir (Branscombe ve Wann, 1994). Diğer bir ifadeyle, özdeşleşme, bireyin grubu ve grup üyeliğini anlamlı ve önemli algılamasını ifade eder. Bu sebeple, ancak özdeşleşme sayesinde grup bağlamındaki değişimler bireye etki edebilir. Nitekim grup süreçlerini ele alan çalışmalarda temel olarak katılımcının ilgili kimlik ile özdeşleşme düzeyi ölçülmektedir.

Özetle SKY’nin temelde öne sürdüğü olgu, insanın zihinsel süreçlerinin ve davranışlarının zihnin ve içinde bulunduğu toplum arasında karşılıklı bir etkileşim çerçevesinde şekillendiği ve bu etkileşimin insan benliğinin bir parçası olduğudur. Bu çerçevelendirme vasıtasıyla sosyal etki (Turner, 1991), liderlik (Haslam, Reicher ve Platow, 2020), grup kutuplaşması (Abrams, Wetherell, Cochrane, Hogg ve Turner, 1990) gibi grup temelinde etkileşim ile ortaya çıkan birçok kavram açıklanabilmektedir. Benzer şekilde, benlik ve sosyal kimliklerin güçlü ilişkisi bu noktada iyi oluşun bir kısmının sosyal kimlik süreçleri vasıtasıyla açıklanacağını göstermektedir. Sosyal sistem içerisinde konumumuzu ifade eden sosyal kimlikler aynı zamanda grup içerisinde bilgi birikimi vasıtasıyla hangi durumlarda nasıl davranmamız gerektiğine işaret eden önemli bir kaynak olarak tasvir edilmektedir. Bu anlamda bir sonraki bölümde iyi oluş ile sosyal kimliğin nasıl ilişkilendirildiği dair bilgiler verilmiştir.

4. SOSYAL KİMLİK AÇISINDAN İYİ OLUŞ KAYNAKLARI: SOSYAL KİMLİK VE İYİ OLUŞ İLİŞKİSİ ARASINDAKİ ARACI DEĞİŞKENLER

Sosyal kimlik ve iyi oluş arasında ilişkinin doğasını ortaya koymak adına birçok çalışma yapılmış ve birbirinden bağımsız farklı mekanizmalar ortaya koyulmuştur. Sosyal kimlik ve iyi oluş arasındaki ilişkiyi besleyen bu dinamikler Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Özdeşleşme ve İyi Oluş arasında Tanımlanan Aracı Değişkenler

4.1. Benlik Saygısı

Bireyler, benliklerine ilişkin olumlu yönlerini artırma ve olumsuz yönleri azaltma isteği duymaktadır. Alanyazında bu durum, benliğin dört ana güdüsünden biri olarak tanımlanan benlik yüceltme mekanizması olarak tanımlanmaktadır (Brown, 1986; Sedikides, Gaertner ve Toguchi, 2003; Sedikides ve Strube, 1995). Benzer şekilde SKY’ye göre grup üyeleri benlik saygılarını korumak veya yükseltmek için gruplarının olumlu özelliklerini koruma ve yükseltme eğilimindedir (*Benlik Saygısı Hipotezi*; Abrams ve Hogg, 1988). Bu önerme birçok ampirik bulgu ile desteklenmiştir. Örneğin, Afrika kökenli Amerikalılar üzerine yapılan bir araştırmada, azınlık grup özdeşleşmesi ile bireysel benlik saygısı arasında olumlu ilişki bulunmuştur (Branscombe vd., 1999). Benzer şekilde başka bir çalışmada üniversiteye yeni başlayan İngiliz öğrencilerin, öğrenci kimliği edinme süreçleri (özdeşleşme) ile bireysel benlik saygısı artışı ilişkilendirilmiştir (Iyer vd., 2009). Bu veriler ışığında bir grup ile özdeşleşmenin bireysel benlik saygısına katkı yaptığı söylenebilir. Genel olarak bakıldığında, olumlu bir sosyal kimlik edinme yolu ile benlik saygısının yükseltilmesi, yüksek statülü grup üyeleri için bağlamsal ipuçları sayesinde, düşük statülü grup üyelerine kıyasla daha olası görünmektedir. Öte yandan, bireyin grup üyeliğine dayalı olarak benlik imajına dayanan kolektif benlik saygısı (Crocker ve Luhtanen, 1990), her ne kadar bireysel benlik saygısı ile ilişkili

olsa da ayrı bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Sedikides, Gaertner, Luke, O'Mara ve Gebauer, 2013). Bireysel benlik saygısı üzerine yapılan çalışmalara paralel olarak, kolektif benlik saygısının da iyi oluş ile olumlu ilişkilendirildiği görülmüştür (Crocker vd., 1994; Orkibi ve Bar-nir, 2015; Simsek, 2011). Özetle, sosyal kimlikler, bireysel benlik saygısı için bir kaynak oluşturabilmektedir. İç grubu olumlu ve üstün görme eğilimi, ilgili grup ile yapılacak kıyaslanmanın olumlu sonuçlandırma ihtimalini artırmaktadır.

4.2. Sosyal Bağlantılılık

Karmaşık sosyal ilişkiler ağı içerisinde yaşayan insanın, diğerleri ile ilişki kurma ve bu ilişkileri devam ettirme ihtiyacının temel güdülerden biri olduğu düşünülmektedir (Baumeister ve Leary, 1995). Bu güdü alayazında sosyal bağlantılılık kavramı ile çalışılmaktadır. Bu kavram, sosyal çevre (örn. aile, arkadaş grubu) ile aidiyet duygusu çerçevesinde ilişkili olma ve bu ilişki konusunda farkındalık sahibi olmak olarak tanımlanmaktadır. (Lee ve Robbins, 1998). Sosyal kimlikler aidiyet içermesi beklenen birçok farklı sosyal ağ seçeneği oluşturmaktadır. Örneğin, üniversiteye yeni başlayan bir öğrenci bir takım okul kulüplerine kaydolarak yeni bir sosyal ağ içerisine girme şansı yakalayabilir. Bu sosyal bağlantılılığın oluşması ise bireyin iyi oluşuna olumlu katkı sağlamaktadır. Örneğin, yapılan çalışmalar sahip olunan sosyal iletişim ağlarının (aile, arkadaş, kulüp vb.) sayısal çoğunluğunun zihinsel ve fiziksel sağlığa (iyi oluş) işaret ettiğini göstermektedir (Jetten vd., 2015). Holt-Lunstad ve diğerleri (2010) tarafından yapılan, 148 araştırma ve 300.000'den fazla katılımcıyı içeren meta analiz çalışmasına göre, daha güçlü sosyal ilişkiler (sosyal bağlantılılık) daha uzun yaşam beklentisi ile güçlü şekilde ilişkilendirilmiş ve bu ilişki gücünün sigarayı bırakma, obezite, yüksek tansiyon ve fiziksel hareketsizlik gibi durumlar ile karşılaştırabilir düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın, sosyal bağlantılılığın tehdit edilmesi, bilişsel performansın düşmesine yol açabilmekle birlikte (Baumeister, Twenge ve Nuss, 2002), sosyal bağların zayıflaması sonucu ortaya çıkan yalnızlaşmanın erken ölümü yordadığı ortaya koyulmuştur (Cacioppo ve Patrick, 2008). Sinir bilim bağlamında yapılan bir araştırma ise sosyal bağlantılığın tehdit edilmesi ile aktive olan beyin bölgesinin yaşamsal tehditler ile aktive olan bölge ile bağlantılı olduğunu ve bu durumun fizyolojik tehdit tepkileri yaratarak olumsuz sağlık sonuçları doğurduğunu ortaya koymuştur (Eisenberger, 2013). Bu noktada Baumesiter ve Leary (1995) tarafından tarif edilen ait olma güdüsü, yalnızca temas halinde olmaktan öte birey için anlamlı, sürdürülebilir ve duygusal bağ içermektedir. Nitekim tarif edilen kişiler arası ait olma ihtiyacı tanımlaması SKY'nin sosyal kimlik ve benlik ilişkisini tanımlaması ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu kuramsal önermeyi test etmek amacıyla iki farklı örnekte (aile ve askeri birim) bir çalışma yürütmüştür (Sani, Herrera, Wakefield, Boroch ve Gulyas, 2012). Sonuçlara göre ilgili kimlik ile özdeşleşme (duygu ve değer bağı), temasın sıklığına kıyasla zihinsel sağlığı çok daha güçlü şekilde yordamıştır. Çevremiz ile kurduğumuz ilişkilere yüklediğimiz anlam (özdeşleşme düzeyi), iç-grup üyeleri ile temas sıklığına kıyasla nispeten daha önemli olarak görülmektedir. Bu durumda, grup kimliği çatısı altında iç-grup üyeleri ile ilişkilere anlam yüklemenin ön-koşulunun kimlik ile özdeşleşme olduğu söylenebilir. Bu bilgilere ek olarak SKY'nin yaklaşımı, kimlik ile özdeşleşmeyi bir gruba ilişkin öznel bir ait olma hissi olarak tanımlanmakta ve ait olma ve özdeşleşme kavramlarının çok yakın ilişki içerisinde olduğunu öne sürmektedir (Hogg ve Abrams, 1988; Miller, Wakefield ve Sani, 2015). Bu noktada kimliklerin doğası gereği özdeşleşme sağlandığı sürece birey açısından ait olma ihtiyacını karşıladığı söylenebilir. Nitekim yapılan güncel bir çalışma özdeşleşmenin ait olma ihtiyacını karşıladığını ortaya koymaktadır. Buna göre, kimlik ile özdeşleşme ve iyi oluş arasında ait olma ihtiyacı aracı değişken etkisi göstermektedir (Greenaway, Cruwys, Haslam ve Jetten, 2016).

4.3. Sosyal Destek

Sosyal desteğin uzun zamandır bireyler üzerinde olumlu etkisi olduğu düşünülmektedir. Cunningham ve Barbee (2000), sosyal desteği bireyin ihtiyaç duyduğu zamanda gerçekçi olarak yardım bekleyebileceği kişiler ağı olarak tanımlamaktadır. Alanyazında sosyal desteğin, sağlık ve iyi oluşa olumlu katkı yaptığına ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır. Yüksek sosyal destek aldığını algılayan insanların stres ile daha güçlü bir şekilde baş edebildiği (Taylor, 1995), sosyal desteğin kriz zamanlarında bireye değer ve güven sağladığı (Reinhardt, 1996), umutsuzluk hissini azalttığı (van Servellen, Sarna, Padilla ve Brecht, 1996) ve benlik saygısını yordadığını gösteren (Ji, Rana, Shi ve Zhong, 2019) çalışmalar

yürütülmüştür. Ayrıca, yapılan bir meta analiz çalışmasına göre ($N > 60,000$), sosyal destek ile başa çıkma ve sağlık arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır (Schwarzer ve Leppin, 1991).

Sosyal destek duygusal, bilgisel veya materyal olarak birçok farklı bağlamda olabilir. Sosyal kimlikler, tüm destek türleri için potansiyel kaynak oluşturmaktadır. Özellikle aile üyeleri gibi yakın ilişki içinde bulunan kişiler tarafından daha fazla sosyal destek alacağımız tahmin edilebilir olsa da aslında bu durum daha geniş gruplar için de geçerli olmaktadır. Nitekim bir grup ile kendini özdeşleştiren insanların, iç-grup üyelerine yardım etme eğilimi gösterdiği, aynı zamanda bunun karşılığında da diğer iç-grup üyelerinden yardım alma beklentilerinin ve ihtimallerin daha fazla olduğu ortaya koyulmuştur (Levine, Prosser, Evans ve Reicher, 2005; Haslam, O'Brien, Jetten, Vormedal ve Penna, 2005). Özellikle pandemi dönemi gibi yüksek stres ve belirsizlik içeren dönemlerde sosyal özdeşleşme, sosyal destek algısı ve politik güven gibi değişkenler vasıtasıyla iyi oluşa olumlu katkı yapmıştır (Bonetto, Delouvé, Mahfud ve Adam-Troian, 2021; Paolini, Maricchiolo, Pacilli ve Pagliaro, 2020).

4.4. Algılanan Denetim

Sosyal kimlik ile iyi oluş arasında bağımsız olarak tanımlanan bir başka mekanizma ise algılanan denetim (perceived control) olarak karşımıza çıkmaktadır. Algılanan denetim, bireyin kendisi ve çevresi hakkında kontrol hissi olarak tarif edilmektedir (Wallston, Wallston, Smith, S ve Dobbins, 1987). Yapılan araştırmalar, bu kavramı hem fiziksel sağlık (sağlık davranışı) hem de zihinsel sağlık (stres ile baş etme) ile ilişkilendirmiştir (Compas, Banez, Malcarne ve Worsham, 1991; Infurna, Gerstorf ve Zarit, 2011). Ek olarak, daha önce sosyal kimlik ile ilişkilendirilen sosyal destek de benzer şekilde algılanan denetim ile ilişkilendirilmiş ve bu iki kavramın iyi oluşu yordadığına ilişkin alanyazında birtakım bulgular elde edilmiştir (Chen ve Feeley, 2012; Levitt, Clark, Rotton, ve Finley, 1987; Nemeroff, Midlarsky ve Meyer, 2010). Örneğin, Greenaway ve diğerleri (2015), yaptıkları korelasyonel ve deneysel çalışmalar ile kimlik özdeşleşmesi ile iyi oluş arasındaki ilişkide algılanan denetimin tam aracı rolüne ilişkin bulgular raporlamıştır. Bu durum dini kimlikler bağlamında da benzer sonuçlar göstermektedir. Dini kimlikle özdeşleşme olarak yorumlanabilecek dini gereklilikleri uygulama sıklığı (ibadet, dua vb.) ile iyi oluş arasında ilişkide bireysel algılanan denetimin aracı rolü ortaya koyulmuştur (Jackson ve Bergeman, 2011). Bu tip çalışmalar temelde bireysel algılanan kontrolün grup kaynaklı durumlardan etkilenebildiğini göstermektedir.

4.5. Amaç ve Anlamlılık

İnsanın bireysel olarak varlığını anlamlı hissetmesi veya yaşamında önemli bir amaca sahip olması insanı diğer canlılardan ayıran temel bileşenlerinden bir olduğu düşünülmektedir (Baumeister, 1991). Bir anlama sahip olmak daha iyi fiziksel ve duygusal iyi oluş ile ilişkilendirilmiştir (Brassai, Piko ve Steger, 2012; Steger, Fitch-Martin, Donnelly ve Rickard, 2015). Sosyal kimlikler, bireyin yaşantısına bir amaç katabilmekte ve bu doğrultuda anlamlılık duygusu yükleyebilmektedir. Birey, bir grup ile kendini tanımladığında, grup bağlamında amaç ve anlam ile kendini özdeşleştirebilir. Örneğin, herhangi bir ekibe katılan bir sporcu hem takım içerisindeki farklı ilişkileri deneyimler hem de takımın hedefleri doğrultusunda kolektif bir çabanın parçası olabilir. Özellikle dinler gibi mevcudiyeti yüksek grupların anlam duygusu yarattığı ve bu anlamın da fiziksel ve zihinsel sağlığı olumlu şekilde yordadığı ilintili çalışmalar tarafından ortaya koyulmuştur (Ysseldyk, Matheson ve Anisman, 2010; Vishkin, Bloom ve Tamir, 2019; Villani, Sorgente, Iannello ve Antonietti, 2019). Greenaway ve diğerleri (2016) boylamsal ve deneysel çalışma ile kimlik kazanımını (özdeşleşme artışı) evrensel psikolojik ihtiyaçlar (benlik saygısı, kontrol, ait olma, anlam kazanma) bağlamında araştırmıştır. Boylamsal araştırmaya göre, kimlik kazanımı ile düşük depresyon arasındaki ilişkide evrensel psikolojik ihtiyaçların aracı rolü ortaya koyulmuştur. Bu bilgi aynı zamanda söz konusu çalışma içerisinde deneysel olarak test edilmiş ve desteklenmiştir. Bu bağlamda kimlikler, kim olduğumuz ve neyi amaçladığımız konusunda bize yol gösterici bir rol üstlenmektedir.

4.6. Süreklilik

Süreklilik kavramının hem bireysel kimlik oluşumunda hem de sosyal kimlik oluşumunda önemli bir ön şart olduğu düşünülmektedir (Sani vd., 2007; Sani, Bowe ve Herrera, 2008; Wiggins, 2001). Zaman içinde bireyin geçmiş ve mevcut benliğinin tutarlı olmasının iyi oluş ve zihinsel sağlık ile olumlu ilişki gösterdiği ortaya koyulmuştur (Diehl, Jacobs ve Hastings, 2006). Katılımcılara uygulanan bireysel

nostaljiye yönelik müdahalelerin, süreklilik kavramını artırarak iyi oluşu olumlu şekilde etkilediği gösterilmiştir (Sedikides vd., 2016). Alanyazında, sosyal kimlik bağlamında süreklilik, bireysel tanımdan farklı olarak, geçmiş ile günümüzdeki benzerlikten ziyade zamansal dayanıklılık olarak tanımlanmış ve iyi oluş ile ilişkilendirilmiştir (Sani vd., 2007; Smeekes ve Verkuyten, 2015). Algılanan aile sürekliliği, aile ile özdeşleşmeyi artırarak psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etki göstermiştir (Herrera, Sani ve Bowe, 2011). Wildschut ve diğerlerinin (2014) çalışmasına göre, bireye etkisi ile paralel şekilde grup temelli nostalji manipülasyonu, bireyin iç-grubunu değerlendirmesini, iç grubu destekleme niyetini, bağış miktarını ve kendilerini prototipik algılama eğilimlerini artırmıştır. Özellikle kimlik ile özdeşleşme ve grup içerisinde prototipik algılanmak iyi oluşa katkı yaptığı düşünüldüğünde grup temelli nostalji (süreklilik algısı) dolaylı olarak iyi oluşa katkı yapmaktadır. Temelde, bireysel ya da kolektif düzeyde süreklilik algısının, geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kurarak benlik saygısını artıran etkisi olduğu ve bu durumun birey ve toplumda bütünleşme algısı yarattığı düşünülmektedir.

4.7. Belirsizlik Azaltma

Belirsizlik bireysel anlamda istenmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Jonas vd., 2014). Eğer belirsizliğimizi çözebilecek bir kaynağa sahipsek bu durum bizim için geliştirici ve tatmin edici bir sonuç gösterebilir. Fakat tam tersi durumda belirsizlik bizi kaygı ve tehdit içeren bir sürece doğru itecektir. Bu noktada araştırmacılar sosyal kimlikler ile belirsizlik arasında ilişki kurmaya çabalamıştır. Her ne kadar SKY'yi ortaya atan kuramcılar tarafından bu durum tartışılrsa da ilk olarak Hogg (2000) tarafından ortaya koyulmuştur. Birey açısından algı, tutum, değer ve duygu gibi durumlarda yaşanan belirsizlik rahatsız edici bir duruma işaret etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise insanlar kim olduğunu, nasıl davranması ve hissetmesi gerektiğini, diğer insanlar ile nasıl bir etkileşim içerisinde olacağını bilmek istemektedir. Bu noktada kimlik ile özdeşleşme etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bir grup ile yapılan sınıflandırma benliğe ilişkin yaşanan belirsizliği, grubun sağladığı değer, davranış, tutum ve fikir birliği (prototip) vasıtasıyla azaltacağı öngörülmektedir. Diğer bir ifadeyle grubun prototipi bireyin nasıl davranması ve düşünmesi gerektiğine bireysellik yitimi süreci ile kaynak oluşturmaktadır. Bireysel anlamda belirsizlik yaşayan kişilerin özellikle yapısal olarak keskin bir şekilde tanımlanmış bir kimlik ile yüksek özdeşleşme eğiliminde olması radikal grupların davranışları hakkında bir ışık tutmaktadır (Hogg, 2014). Sosyal kimlik, belirsizlik ve iyi oluş arasında ilişki açısından ampirik bir çalışma yapılmamasına rağmen, belirsizliğin iyi oluş üzerindeki olumsuz etkisi birçok çalışmada ortaya koyulmuştur (Navarro-Carillo, Valor-Segura ve Moya, 2021). Bu sebeple sosyal kimliklerin bu açıdan da iyi oluşa olumlu yönde katkı yapacağı düşünülebilir.

Genel olarak sosyal kimliklerin neden iyi oluşu yordadığına ilişkin birçok farklı mekanizma ortaya koyulmuştur (bkz. Şekil 1). Ayrıca birçok farklı alanda mutluluk konusunda araştırma yapan uzmanlar tarafından önerilerde sosyal kimliğe ilişkin iki değişken (aile ve arkadaş bağlarını güçlendirme, bir gruba katılma) ilk iki sırada yer almaktadır (Buettner, Nelson ve Veenhoven, 2020). Fakat temelde bu çıktıların gerçekleşebilmesi için ilgili kimlikle özdeşleşme ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Özdeşleşme ile birey, ilgili kimliğe anlam ve önem yükleyerek bir bağ oluşturmaktadır. Sosyal kimlikler, ait olma gibi temel ihtiyaçları karşılamakla birlikte sosyal destek gibi unsurlar ile maddi bir avantaj da sağlamaktadır. Evrimsel açıdan bakıldığında grup halinde yaşayan insanlar için sosyal bağların kuvvetli olması, yaşamsal bir avantaj sağlamaktadır. Fakat yine de bu ilişkiyi etkileyen birtakım değişkenler bulunmaktadır. İlerleyen bölümlerde, bu çalışma kapsamında alanyazında kurulan sosyal kimlik ile iyi oluş arasındaki ilişkinin gruplar arası ve grup-içi süreçler tarafından nasıl etkilendiği tartışılmaya çalışılmıştır. Daha detaylı bir ifadeyle, düşük statülü ve yüksek statülü grup üyelerinin bu şartlardan nasıl etkilendiği ve ayrıca bu etkinin algılanan sosyo-yapısal şartlar ile nasıl etkileşime gireceği irdelenmiştir. Bu bağlama ek olarak, grup-içi süreçlerin de benzer şekilde iyi oluş ve sosyal kimlik ilişkisindeki düzenleyici rolü tartışılmıştır.

5. GRUPLAR ARASI SÜREÇLER: GRUP STATÜSÜ VE SOSYO-YAPISAL BAĞLAM

5.1. Grup Statüsü

Daha önce belirtildiği üzere SKY'nin temeli, grup karşılaştırmalarına bağlı olarak olumlu bir kimlik edinme çabasına dayandırılmaktadır. Bu kıyaslama sonrasında oluşan grup statüsü, bir sosyal grubun bir başka gruba kıyaslandığında ortaya çıkan değer, prestij veya güç olarak tanımlanmaktadır (Tajfel ve

Turner, 1986). Benlik yüceltme mekanizmasının bu noktada grupların neden statü ve prestij konusunda mücadele ettiğinin temeli olduğu düşünülmektedir (Abrams ve Hogg, 1988; Ellemers, 1993; Tajfel ve Turner, 1986). Genel olarak yüksek statülü gruplar daha fazla kaynağa (güç, sermaye, prestij vb.) sahip olma avantajını yakalarken, düşük statülü gruplar bu kaynaklara ancak kısıtlı bir erişim sağlayabilmektedir. Bu avantajdan dolayı, insanların kendilerini düşük statülü gruplara kıyasla daha yüksek statülü grup ile özdeşleştirme eğiliminde olduğunu ortaya koyulmuştur (Ellemers, Van Knippenberg, De Vries ve Wilke, 1988; Jackson, Sullivan, Harnish ve Hodge, 1996). Genel olarak, yüksek statülü grup üyeleri, düşük statülü grup üyelerine kıyasla yaşamlarını daha olumlu bir şekilde algılamaktadır (Kahneman ve Deaton, 2010). Bu olumlu yanlılığa rağmen alanyazında statü ile iyi oluş arasındaki ilişkide farklı bulgular ve görüşler bulunmaktadır. Bu noktada bir grup araştırmacı sosyal kimliğin benliğe ilişkin etkinin temel mekanizmalardan kaynaklandığını (sosyal destek vb.) ve statünün bir etki göstermediğini veya çok düşük bir etki gösterdiğini savunurken (Diener, Suh, Lucas ve Smith, 1999; Hughes, Kiecolt, Keith ve Demo, 2015; Hou, 2014; Rubin ve Stuart, 2018), bazı araştırmacılar statünün önemli bir parametre olduğunu düşünmektedir (Chen, Luo, Wu, Chen ve Zhao, 2021; Evans ve Rubin, 2021; Sani, Elena, Scrignaro ve McCollum, 2010; Sainz, Martínez, Moya, Rodríguez-Bailón ve Vaes, 2021; Yu ve Blader, 2020).

SES, statü farklılıklarının en belirgin olduğu bağlamlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum içerisindeki ekonomik adaletsizlik ile ortaya çıkan SES, toplumun çoğunluğunu oluşturan kitleyi olumsuz etkilediği ve özellikle SES'ler arasındaki seviye farklılıklarının yüksek olduğu ülkelerde alt sınıf üyelerinin iyi oluşlarının olumsuz etkilendiği görülmektedir (Ryan, Muldoon, Gallagher ve Jetten, 2021; Wilkinson ve Pickett, 2017a). Ayrıca, ekonomik adaletsizlik birçok ruhsal hastalığı tetiklemekte (Wilkinson ve Pickett, 2017b) ve fizyolojik reaksiyon oluşturup (stres) dış grup üyelerine karşı daha çok tehdit hissedilmesine yol açmaktadır (Chen vd., 2021; Dang, Liu ve Du, 2019). Nitekim birtakım ihtiyaçların karşılanamaması özellikle alt sınıf bağlamında Görelî Yoksunluk Kuramı çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Bireysel anlamda öfke yaratan yoksunluk, gruplar arası bağlamda ise dış gruba karşı olumsuz tutumu artırıcı etkiye sahip olmakla birlikte kolektif eylemi tetikleyebilmektedir (Meuleman, Abts, Schmidt, Pettigrew ve Davidov, 2020; Smith, Pettigrew, Pippin ve Bialosiewicz, 2012). Nitekim yoksunluk algısı hem nesnel hem de öznel iyi oluş ile olumsuz şekilde ilişkilendirilmektedir (Chen, 2015). Fakat bazı çalışmalar bu eğilimin tersine genel olarak SES ve yaşam doyumu arasında doğrusal bir ilişki kurulamadığını da ortaya koymaktadır (Kahneman ve Deaton, 2010; Hou, 2014). Bu farklılıkları sonuçlandırmak amacıyla çok yüksek bir örneklem ($N > 2.000.000$) ile yapılan bir meta analiz çalışması, hem öznel SES'in ($r = .22$) hem de nesnel SES'in ($r = .16$) öznel iyi oluş ile düşük güçte bir olumlu ilişkisini göstermektedir (Tan, Kraus, Carpenter ve Adler, 2020). Bu noktada öznel SES'in nesnel SES'e göre görece yüksek olması bireyin kendini olumlu görme eğiliminden kaynaklandığını öne sürülebilir. Bu düşük ilişki gücü veya bir kısım araştırmalarda SES ile iyi oluş arasında ilişki kurulamaması potansiyel düzenleyici veya karıştırıcı değişkenlere işaret ettiği söylenebilir.

SES bağlamında düşük statüde bulunan kitleler ekonomik adaletsizlik ve ihtiyaçlara erişimde zorlanırken (yoksunluk), azınlıklar (farklı etnik, ırk, cinsel yönelimler vb.) güçlü veya çoğunluk grup vasıtasıyla önyargı ve ayrımcılık ile karşılaşabilmektedir. Ayrımcılık ve önyargı, düşük statülü grup üyelerinin olumlu kimlik edinebilmesi için istenen kaynaklara ulaşmasını engelleyici bir rol oynayarak, temel ihtiyaçlarını (benlik saygısı vb.) karşılamasını engellemektedir (Banton, 1994). Bu temel ihtiyaçlara erişilememesi araştırmacıları algılanan ayrımcılık ile iyi oluş arasında bir ilişkiyi irdelemeye yönlendirmiş ve ayrımcılığın önemli bir stres kaynağı olduğunu (Clark Anderson, Clark ve Williams, 1999) ve iyi oluşu olumsuz şekilde yordadığını ortaya koymuştur (Kapeli, Manuela ve Sibley, 2019; Mesch, Turjeman ve Fischman, 2008; Paradies, 2006; Schmitt, Branscombe, Postmes ve Garcia, 2014; Williams ve Neighbors., 2001). Meta analiz çalışması ise bu durumun zihinsel sağlığın yanında algılanan ayrımcılığın stres vasıtasıyla fiziksel sağlık ile de ilişkili olduğunu oraya koymuştur (Pascoe ve Richman, 2009). Öte yandan deneyimlenen durumun olumsuz olarak tanımlanabilmesi için bireyin kendini o grup ile özdeşleştirme gerekmektedir. Aksi halde grup kimliği ile bir bağ kuramayan birey açısından yaşanan ayrımcılığın bir değeri olmayacaktır. Bu bilgi ile benzer doğrultuda, azınlık grup ile yüksek özdeşleşme gösteren grup üyelerinin aynı zamanda daha az özdeşleşme gösteren gruba göre daha fazla ayrımcılığa uğradığı raporlanmıştır (Schaafsma, 2011). Nitekim, SKY yaklaşımına göre, yüksek özdeşleşme sahibi bireyler çevresini algılamada sosyal kimliklerinin perspektiflerini daha kuvvetli kullanmaktadır (Turner, 1982). Bu noktada yüksek özdeşleşmenin azınlık grup bağlamında yüksek ayrımcılık algısı vasıtasıyla iyi oluşa olumsuz bir etki yaptığı sonucu çıkarılabilir. Fakat, beklenenin aksine, grup ile özdeşleşmenin algılanan

ayrımcılığın etkisini düşürdüğüne yönelik bir takım ampirik veriler bulunmaktadır. Örneğin, Amerika'da oturma izni olmayan İspanyol göçmenler ile yapılan araştırmada, algılanan ayrımcılık ile iyi oluş arasındaki olumsuz ilişkide etnik grup merkezîyetçiliğinin düzenleyici etkisi olduğu ortaya koyulmuştur (Cobb vd., 2018). Buna göre yüksek merkezîyetçilik, bu olumsuz etkiyi azaltıcı bir etki göstermiştir. Yüksek özdeşleşmeye sahip grup üyeleri bir savunma mekanizması olarak ayrımcılığa uğradıkları takdirde kendi sosyal gerçekliğini yaratarak bu vasıta ile aidiyet ve amaçlılık durumunu artırabilir (Jetten vd., 2015). Bu sosyal gerçeklik içerisinde iç-grup adına mücadele etmek (kolektif eylem) rasyonalize edildiğinde, bu eylem içerisinde bulunmak kolektif bir amaç içerisinde bireye amaçlılık katabilir.

Bir önceki bölümde ortaya koyulduğu üzere genel olarak çalışmalar düşük statülü grup üyeliği bağlamında ayrımcılığa uğrama durumunu incelemiştir. Fakat bazı durumlarda azınlıklar, toplum tarafından olumlu bir davranış olarak görünen kimliğe dayalı bir hoşgörü deneyimleyebilmektedir. Ayrımcılığın aksine algılanan hoşgörünün olumlu bir etki yaratacağı düşünülse de Bağcı ve diğerleri (2020) tarafından Türkiye bağlamında dezavantajlı gruplarla (Kürt, LGBTİ, özel gereksinimli bireyler) yapılan araştırmada, bu gruplardaki yüksek hoşgörü algısının grup bazında düşük benlik saygısı, ait olma, kontrol gibi temel sosyal kimlik güdülerini olumsuz etkilediği (tehdit algısı) gösterilmiştir. Bu tehdit edilen temel kimlik motivasyonları ise dolaylı olarak iyi oluşu olumsuz etkilemiştir. Paralel olarak başka bir araştırmada algılanan hoşgörü bir diğer kimlik motivasyonlarından biri olan kontrol duygusu ile negatif ilişkilendirilmiştir (Cvetkovska, Verkuyten, Adelman ve Yogeewaran, 2021). Hoşgörü her ne kadar olumlu bir duruma işaret etse de temelde azınlıklar tarafından gruplar arası ilişkileri tanımlayıcı bir boyut olarak yorumlanabilmektedir. Bu yorum, kurulan ilişkinin avantajlı grup tarafından isteksizce veya zorunlulukla kabul edildiği ve bu anlamda küçümseyici ve/veya tepeden bakan bir yaklaşım olduğu hissiyatı yaratmaktadır (Verkuyten, Yogeewaran ve Adelman, 2020). Sonuç olarak temelde algılanan bu olumsuz tutum nedeniyle ayrımcılık ve hoşgörü benzer olumsuz çıktılar göstermektedir.

5.2. Grup Statüsü ve Sosyo-yapısal Bağlam

Bir önceki bölümde grup statüsünün iyi oluş üzerindeki etkileri hakkında farklı ampirik veriler özetlenmiştir. Genel olarak, yapılan çalışmalarda sosyo-yapısal bağlamın (geçirgenlik, kalıcılık ve meşruluk) ihmal edildiği söylenebilir. Geçirgenliğin algılandığı koşulda birey düşük statülü grup üyeliğinden ayrılıp yüksek statülü gruba geçme eğilimindedir (Ellemers, 1993). Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda SES, etnik kimlik, ırk vb. gibi grup bağlamı incelenmesinden dolayı gruplar arası geçirgenlik algılanmamakta veya düşük olarak algılanmaktadır. Bu sebeple diğer sosyo-yapısal değişkenler görece daha fazla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda kalıcılık faktörü değerlendirilmesi gereken bir parametre olarak görünmektedir. Nitekim gruplar arası pozisyonun durağan algılanmaması yüksek statülü gruplar açısından stres kaynağı oluştururken, tam ters yönde, düşük statülü gruplar açısından olumlu bir etki yaratmaktadır (Scheepers, Ellemers ve Sintemaartensdijk, 2009; Scheepers ve Knight, 2020). Kalıcılığın düşük olarak algılandığı bağlamlar gruplar arası statü dengesinin değişebileceğini (sosyal değişim) işaret etmektedir. Sosyal etki gücünün (yüksek statü bileşeni) kaybı hem primatlarda hem de insanlarda olumsuz fizyolojik reaksiyona (stres) sebep olmaktadır (Taylor 2014; Sapolsky, 1992; Scheepers, de Wit, Ellemers, ve Sassenberg, 2012). Kalıcı algılanmayan bağlamlar doğal olarak yüksek statülü grup üyelerinin yüksek tehdit algılamasını ifade ederken, düşük statülü grup üyeleri tarafından ise güç dengesinin değişebileceği bir bağlam olarak algılanmaktadır. Gruplar arası güç dengesinin kalıcı olup olmadığı algısı dezavantajlı ve avantajlı grup üyeleri tarafından iyi oluşlarına yapılacak katkı bağlamında farklılık göstermektedir. Genel olarak, yapılan çalışmalarda düşük statülü grup üyelerinin iyi oluş üzerindeki olumsuz etkisine odaklanılmaktadır. Fakat özellikle biyofizyolojik ölçümlerde yapılan deneysel araştırmalar kalıcılık algısının grup üyeleri üzerinde güçlü bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Örneğin, güç dengesinin kalıcı olacağı manipülasyonunun düşük statülü grup üyeleri açısından stresi tetiklediği ve uzun vadede grup üyelerinin sağlığına olumsuz etkiye sebep olabileceği gösterilmiştir (Ryan vd., 2021). Öte yandan, yüksek statü açısından ise grup bağlamında elde edilen olumlu etkinin ortaya koyulabilmesi için sosyal hiyerarşinin kalıcı olması gerekmektedir (Knight ve Mehta, 2017). Kalıcılık algısının değişken bir faktör olduğu düşünüldüğünde bu etkinin değişkenlik göstereceği düşünülebilir.

Kalıcılık önemli bir parametre olarak değerlendirilirken sosyo-yapısal değişkenlerin birbirinden tamamen bağımsız olmadığını belirtmek gerekmektedir. Özellikle kalıcılık ve meşruluk nispeten daha yakın ilişkili görülmektedir. Kalıcı algılanmayan sistemler büyük bir olasılıkla meşru olmadığı yönünde

değerlendirilirken, kalıcı sistemler grup üyeleri tarafından meşru algılanma eğilimindedir (Bettencourt, Charlton, Dorr ve Hume, 2001). Genel olarak meşruluk, grubun statüsünün uygun ve adaletli olması ile ilişkilidir (Tyler, 2006) ve tüm sosyal sistemler içerisinde grupların nasıl reaksiyon göstereceğine dair temel değişkenlerden biri olarak görülmektedir (Tost, 2011). Yapılan çalışmalar insanların meşru gruplar ile özdeşleşme ve onları destekleme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Ellemers, Wilke ve van Knippenberg, 1993; Tyler ve Blader, 2005; Walker ve Zelditch, 1993). Bu sebeple bu istenir durumun oluşup oluşmaması birey-kimlik arasındaki karmaşık ilişkide önemli bir rol oynamaktadır. Paralel olarak, gruplar arası ilişkinin meşru algılandığı bağlamda yüksek statülü grup üyeleri düşük statülü grup üyelerine göre daha yüksek iç-grup yanlılığı ve özdeşleşme gösterirken, bu ilişkinin meşru algılanmadığı bağlamda etki kaybolmaktadır (Bettencourt vd., 2001). Ayrıca, dezavantajlı grup üyelerinin ilişkinin doğasını meşru gördüğü bağlamda dış grup yanlılığı gösterebileceği alanyazında ortaya koyulmuştur (Nosek, Banaji ve Greenwald, 2002; Rudman ve Kilianski, 2000). Avantajlı grup bağlamında ise meşru algılanmayan yüksek statü, grup üyeleri tarafından kolektif bir suçluluk hissedilmesine sebep olabileceği (Miron, Branscombe ve Schmitt, 2006) gibi bu suçluluk sonucunda dış gruba (düşük statü) karşı olumlu bir algı ve davranış ile de sonuçlanabilmektedir. (Doosje, Branscombe, Spears ve Manstead, 1998). Bu bilgiler ışığında meşru olmayan sosyo-yapısal bağlamın hem yüksek statülü gruplar hem de düşük statülü gruplar için istenir bir durum olmadığı düşünülebilir. Fakat bağlamdaki adaletsiz güç ilişki durumu değerlendirildiğinde statü farklılığını meşru algılamamanın dezavantajlı grup üyeleri açısından nispeten daha olumsuz bir duruma işaret edeceği düşünülebilir. Bu noktada “Sistemi Meşrulaştırma Kuramı (SMK)” çerçevesinde yapılan çalışmalar bu önermeyi destekler nitelikler veriler sunmaktadır. SMK temelde hem avantajlı hem de dezavantajlı grup üyeleri tarafından statükonun meşrulaştırılma eğiliminde olduğunu savunmaktadır (Jost, Banaji ve Nosek, 2004). Bu meşrulaştırma eğilimi dezavantajlı grup üyelerinin aleyhine olan durumu içselleştirmesi ve buna paralel olarak davranmasının altında yatan bir neden olarak görülmektedir. Nitekim Bahamondes ve diğerleri (2021) tarafından yüksek bir örneklem ile yapılan araştırma sistemi meşrulaştırma ile iyi oluş arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. SES açısından değerlendirildiğinde temel problemin ekonomik adaletsizlik olduğu ortaya koyulmuştur (Wienk, Buttrick ve Oishi, 2021). Adaletsizlik algısı arttıkça SES’ler arası farkın görünürlüğü ve dolayısıyla gruplar arası kıyaslama dayanağı olma ihtimali artmakta ve bu durum grubun değerini koruma reflekslerinden biri olan “sosyal yaratıcılık” stratejisini engelleyici bir rol oynamaktadır (Nishi, Shirado, Rand ve Christakis, 2015). Kuramsal olarak bu tip durumlarda sosyal yaratıcılık stratejisinin uygulanmasının kimlik açısından olumlu bir etki göstereceği ve bu durumun kimliğin iyi oluşa yaptığı katkıyı sürdürmesi altında yatan mekanizma olduğu öne sürülmektedir. Algılanan ekonomik adaletsizlik değerlendirildiğinde gruplar arası ilişkinin meşru olup olmamasının (meşruluk derecesinin) bu adaletsizlik algısı ile ilişki göstermesi beklenebilir. Nitekim ideal ekonomik farklılık ile algılanan ekonomik farklılık arasında fark arttıkça meşruluk algısı düşmektedir (Willis, Rodríguez-Bailón, López-Rodríguez ve García-Sánchez, 2015). Bu sebeple ekonomik adaletsizliğin artmasının düşük SES açısından stres kaynağı olarak görülüp iyi oluşu olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Paralel olarak, ekonomik adaletsizliğin daha yüksek olduğu ülkelerde SES ve iyi oluş arasındaki ilişkinin daha güçlü olması (Wilkinson ve Pickett, 2017a), yaşanan olumsuz durumun temelinde gruplar arasındaki farkın meşru görülmemesi olarak yorumlanabilir. Bu durum algısal olarak adaletsizliği meşru görmenin önemini ortaya koymaktadır.

Cinsiyet bağlamında ise kadınlar tarafından cinsiyetçiliğin var olduğunu reddetme (sistemi meşrulaştırma) iyi oluş ile olumlu ilişkilendirilmiştir ve bu ilişkinin cinsiyetçiliğin görece daha yüksek olduğu ülkelerde daha güçlü olduğu gösterilmiştir (Napier, Suppes ve Bettinsoli, 2020). Ek olarak, yapılan meta analiz çalışması kadınların dezavantajlı pozisyonuna rağmen yaşam doyumlarında erkeklere kıyasla anlamlı bir farkı olmadığını ortaya koymaktadır (Batz-Barbarich, 2018).

Bu bilgiler ışığında gruplar arası ilişki dinamiğinin meşruluk derecesinin iyi oluş-sosyal kimlik ilişkisinde düzenleyici bir rol oynayabileceği söylenebilir. Her ne kadar gruplar arası ilişkileri meşru algılamamak dezavantajlı grup üyeleri açısından sosyal gerçeklik ile bağdaşmayan bir olumsuz duruma işaret etse de bu durumun kesin olarak olumsuz sonuçlanacağını garanti etmemektedir. Bu noktada farklı stratejiler ile grup üyesi bu durumu bertaraf edebilir. Sözelimi feminist bir grup içerisinde yer alan birinin meşru olmayan grup statüsü içerisinde ayrımcılığı daha çok algılamasına rağmen bu durumu değiştirme çabası (kolektif eylem) içerisinde bulunması kendini olumlu ve etkili hissetmesini sağlamaktadır (Foster 2014). Tam tersi yönde, cinsiyet bağlamını meşru gören bir kadının ataerkil sistem içerisindeki korumacı cinsiyetçiliğe işaret eden (koruma, el üstünde tutma, mali yardım vb.) davranışları deneyimlemesi kendini

daha değerli hissettirerek iyi oluşuna olumlu katkı sağlayabilir. Hatta özellikle cinsiyet eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde anneliği kutsayan ve cinsiyetçi bağlamda yorumlayan (örneğin yaşam doyumu yaşanabilmesi için çocuk sahibi olması gerekliliği) ve bu normun kabullenen katılımcılar açısından daha yüksek iyi oluş raporlanmış ve çocuk sahibi olmanın iyi oluş seviyeleri uzun vadede artırdığı gösterilmiştir (Suppes, 2020). Bu sebeple sosyo-yapısal bağlamı farklı gören aynı grubun üyeleri farklı yollar ile öznel sosyal gerçekliğinde iyi oluşlarına olumlu bir katkı alabilir. Bu noktada grupta yaygın olarak algılanan sosyo-yapısal bağlam ile grup üyesinin algısının uyuşmaması sosyal kimlikten alınacak olumlu katkıyı ketleyen bir etki gösterebilir. Katılımcının, hem iç-grubun genel algısını hem de hem de bireysel algısını ölçülmesi ve bu değişkenlerin uyumu üzerinden iyi oluşa dair ilişki kurulması ilginç bir çalışma konusu olabilir. Nitekim dezavantajlı grup üyesinin kolektif bir eyleme katılması iyi oluşunu yükseltmektedir (Foster 2014; Foster, 2015; Foster, 2019). Kolektif eyleme katılma motivasyonunun bulunması grubun genel meşruluk algısı ile bireyin algısının uyumuna işaret etmektedir. Aynı zamanda yine bu durum sosyal kimlik-iyi oluş ilişkisinde dinamik bir yön olabileceğine dair işaret olarak yorumlanabilir. Örneğin lider tarafından yapılan şiddetli bir normatif sapma, grubun meşru pozisyonuna yönelik algıyı değiştirebilir ve grup bölünmesine sebep olabilir (Ditrich, Scholl ve Sassenberg, 2017). Bu bağlamda sosyal kimliğin birey açısından işlevselliğini kaybettiği söylenebilir. Bağlamsal şartların değişebilir olduğu göz önünde bulundurulduğunda bireylerin kimliklerinden elde edeceği olumlu ve olumsuz çıktılarının değişkenlik gösterebileceği sonucuna varılabilir.

Özetleyecek olursak, sosyo-yapısal bağlamın grup statüsü ile etkileşimi sosyal kimlik ile özdeşleşme ve iyi oluş arasındaki ilişkide önemli bir rol oynamaktadır. Düşük statülü gruplar açısından bakıldığında gruplar arası bağlam meşru algılanmıyor ve kalıcı olacağı öngörülüyor ise bu durum en istenmeyen durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak iyi oluş sosyal kimlik arasındaki bağ da zayıflayabilir. Bu noktada bir savunma mekanizması uygulanması (sosyal yaratıcılık) nispeten bu etkiyi düşürücü bir etki yaratsa da (Akfirat vd., 2016) sosyal kimliğin olumsuz etkisinin varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Ayrıca belirgin bir adaletsizlik algısı (düşük meşruluk) bu stratejinin uygulanmasını engelleyebilmektedir (Nishi vd, 2015). Fakat benzer şekilde meşru algılanmadığı durumda kalıcılık algısının düşük olması ise grup üyelerinin sosyal değişim konusundaki isteklerini artırmaktadır. Dezavantajlı gruplar açısından meşruluk önemli bir değişken olarak görünürken bu durumun avantajlı gruplar açısından nispeten daha az etkili olduğu söylenebilir. Yüksek statülü grup üyeleri meşru olmayan bağlamı meşrulaştırmak adına daha cömert davranabilir veya güç dengesini korumak adına olumlu davranışlarda bulunabilir (Hays ve Blader, 2017). Fakat yine de meşru algılanmayan avantajlı grup pozisyonu istenir bir durum değildir ve hem yüksek hem de düşük statülü grup üyeleri tarafından meşru bir bağlam hedeflenmektedir (Li, Wu ve Kou, 2020). Öte yandan, kalıcılık değişkeni yüksek statülü gruplar açısından daha fazla öne çıkmaktadır. Grubun avantajlı pozisyonunu kaybetme ihtimali grup üyelerinin deneyimlediği önemli bir stres kaynağıdır (Scheepers ve Knight, 2020). Yine de sosyo-yapısal bağlam yüksek ve düşük statülü grup açısından farklı etki gösterse de grubun genel perspektifi ile bireyin perspektifinin uyumlu olması yaratılan sosyal gerçekliğin birey açısından geçerliliği konusunda kolaylaştırıcı rol oynadığını da dikkate almak gerekmektedir. (Tan vd., 2020). Bu sebeple bu noktada kimlik stratejilerine kıyasla sosyo-yapısal faktörleri öne çıkarmak daha faydalı olabilir. Genel olarak gruplar arası bağlam önemli bir etken olarak karşımıza çıkarken grup-içi bağlam da sosyal kimlik-iyi oluş ilişkisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bir sonraki bölümde ise grup-içi süreçlerin nasıl ilişkili olduğuna dair tartışma yürütülecektir.

6. GRUP-İÇİ SÜREÇLER; GRUP-İÇİ STATÜ, PROTOTİPLİK VE LİDERLİK VE GRUBUN YAPISI

6.1. Grup-içi Statü

Yüksek statü isteği, özellikle evrimsel perspektiften değerlendiren araştırmacılar tarafından evrensel bir insan güdüsü olarak tanımlanmaktadır (Maslow, 1943; Barkow, 1975; Buss, 2008). Gruplar arası statüden farklı olarak, grup-içi bağlamında statü, bireyin kendini ait hissettiği grup içerisinde saygı ve takdir görme seviyesi, görünürlüğü ve sosyal etki gücü olarak tanımlanmaktadır (Anderson, John, Keltner ve Kring, 2001). Grup-içi statünün sosyal kimlik ve iyi oluş arasındaki temel mekanizmalarından biri olan benlik saygısını yükseltici/düşürücü bir etkisi bulunmaktadır (Mahadevan, Gregg ve Sedikides, 2021). Ayrıca, grup içerisinde yüksek statüdeki bireylerin doğal olarak gruplarından daha yüksek sosyal destek ve sosyal bağlantılılığa sahip olacağına işaret edilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, grup içi statünün

bireylerin sosyoekonomik seviyesinden bağımsız olarak zihinsel ve fiziksel sağlık ile de ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, kendini diğer iç-grup üyelerine göre daha düşük statüde gören katılımcılar, daha yüksek gören katılımcılara kıyasla, daha fazla depresyon (Euteneuer, Mills, Rief, Ziegler ve Dimsdale, 2012; John, de Castro, Martin, Duran ve Takeuchi, 2012; Subramanyam vd., 2012), daha fazla stres ve anksiyete (Cooper vd., 2010; John vd., 2012) deneyimlediklerini belirtmişlerdir. Anderson ve diğerleri (2012) ise sosyometrik statünün (grup-içi statü) iyi oluş ile ilişkisini korelasyonel, boylamsal ve deneysel yöntemlerle ortaya koymuştur. Bu bilgiler ışığında, grup içindeki yüksek statünün bireyin sosyal çevresini etkileme yoluyla kontrol algısını yükseltici etkiye sebep olduğu söylenebilir. Nitekim yüksek statü, bireyin grubun stereotipik özelliklerine ne kadar benzediğine ilişkin bir kavram olan prototipikliğe işaret etmektedir (Szücs, Schindler, Reinhard ve Stahlberg, 2014). Bu noktada daha önce iyi oluş ile ilişkilendirilen ait olma ve kabul görme ihtiyaçlarını karşılanması, bireyin iyi oluş algısına olumlu katkı sağlamaktadır.

Bireyin ait olduğu grubun dezavantajlı olduğu ve belirli bağlamsal şartlar altında (geçirgenlik algısı), grup üyesi bireysel hareketlilik stratejisini kullanarak ilgili bağlamdaki yüksek statülü gruba geçiş yapabilir. Bu noktada kuramsal olarak yeni grubun yüksek statüsünün olumlu bir ayırt edicilik yaratacağı için kişinin benlik saygısına ve dolayısıyla iyi oluşuna katkı yapması beklenebilir. Fakat yüksek statüye geçmek bu olumlu durumun oluşmasını garanti eden bir faktör değildir (Hadjar ve Samuel, 2015; Houle, 2011). Yeni grup, grup içerisinde yüksek statü içermeyebilir ve bu doğrultuda kişinin sosyal kimliğinden alacağı kaynaklar azalabilir. Hatta birtakım araştırmalar dezavantajlı grup üyelerinin daha yüksek bir statüye geçmesinin fiziksel ve zihinsel olarak olumsuz etkileri olabileceğini ortaya koymuştur (Hudson, 2015; Miller vd., 2015). Örneğin, düşük SES'ten gelen öğrenciler, yüksek SES bağlamında (kolej) olumsuz kalıpyargılar ile damgalanabilmektedir (Fiske, Cuddy, Glick ve Xu, 2002). Ayrıca dramatik değişiklikler (mezuniyet, evlilik, emeklilik vb.) sonucu oluşan SES'ler arası geçiş, birey ve kimlik uygunluğunu ifade eden statü temelli kimlik belirsizliği (status-based identity uncertainty) yaratabileceği gibi bu durum birey-kimlik arasındaki beklenen olumlu ilişkiyi örseleyebilmektedir (Castillo-Lavergne ve Destin, 2019; Destin ve Debrosse, 2017). Diğer bir ifadeyle, birey-kimlik arasında yaşanan uyumsuzluk ve bireyin kendini tanımladığı SES kimliği ile ilgili bir kararsızlık (belirsizlik) yaşaması olumsuz bir duruma işaret etmekte ve sosyal kimliğe dayalı olumlu katkıları kitlemektedir. Öte yandan, yeni gruba geçmek birey için eski grup ile bağlarının ve dolayısıyla da sosyal desteğin kaybolmasını ifade etmektedir (Van Laar, Bleeker, Ellermers ve Meijer, 2014). Yeni grup içerisinde arzu edilen saygınlığın elde edilememesi iyi oluşa olumlu katkı yapmak yerine tam tersi kaygı, gerginlik ve üzüntü kaynağı haline dönüşebilir (Mahadevan vd., 2021). Bu sebeple grup içerisinde bireyin nasıl konumlandığı, diğer bir ifadeyle birey ile grup arasındaki uyum önemli bir faktör olarak karşımıza çıkan, potansiyel bir düzenleyici değişken olarak değerlendirilebilir.

6.2. Prototipiklik ve Liderlik

Gruplar, grup üyelerine neyin istenir ve uygun olduğu konusunda bilgi sağlayarak sosyal gerçekliğin inşa edilmesi konusunda altyapı oluşturur (Abrams ve Hogg, 1990; Turner vd., 1987). Bu istenir ve uygun özellikler, zihinsel bir temilde (prototip) birleşir (Hogg, 2001). Lider ne derece prototipik algılanırsa, güven duygusu ile temsil ettiği grubun çıkarları adına mücadele algısı yükselmektedir. Bu sebeple grup üyeleri (takipçiler) prototipik olarak algılanan diğer grup üyelerinin etkisine daha açık olmaktadır (Giessner ve Van Knippenber, 2008; bkz. Haslam vd., 2020). SKY kuramsal altyapısı üzerinde inşa edilen Kimlik Liderliği (Haslam vd., 2020) ölçümü için geliştirilen envanter, liderin prototipikliği, ilerleticiliği, girişimciliği ve etkinliği düzenleyiciliği olmak üzere 4 boyuttan oluşmaktadır (Steffens vd., 2014). Liderin, grup için çalıştığı ve grubun değerlerini yansıttığı olduğu inancı (grubun temsilcisi), takipçileri için kolektif bir hedef doğrultusunda motivasyon bulmalarını sağlamaktadır. Bu durum doğal olarak daha katılımcı ve üretken takipçilere işaret etmektedir. Araştırmalar, katılımcılığa paralel olarak, kimlik liderliğinin (prototipik lider) grup kimliği ile özdeşleşmeyi artırıcı bir etki yaratarak psikolojik güven sağladığını ve bu durumun takımdaşlık ve iyi oluşu olumlu şekilde yordadığını göstermektedir (Bruner vd., 2021; Fransen, McEwan ve Sarkar, 2020). Benzer şekilde, çalışanlar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre de kimlik liderliği yüksek özdeşleşmeyi, lidere güveni ve iyi oluşu yordamakla birlikte (Krug, Geibel ve Otto, 2020; Guo, 2016) iş tatmini ile ilişkilendirilmiştir (Cicero, Pierro ve van Knippenberg, 2007). Kimlik liderliği, grubun temsil edildiği ve grup için çalışıldığı hissiyatı ile takipçiler arasında "bizlik" kavramı

yaratmaktadır. Bu durum katılımcıların yeterli seviyelerini artırarak, kimliğe ilişkin aktivitelerde daha aktif rol oynamalarını sağlamaktadır (Stevens vd., 2020). Bu sebeple, prototipik grup üyesinin liderliğinde takipçilerin sosyal etki gücü ile birlikte grup aktivitelerine daha katılımcı bir tutum sergileyecekleri düşünülebilir. Nitekim iyi oluşun önemli ve aynı zamanda bağımsız yordayıcılarından birinin de katılımcı bir grup üyeliği örüntüsü (grup aktiviteleri içerisinde yer alma) olduğu ortaya koyulmuştur (Lima, Camilo, Quintal ve Palacin-Lois, 2021). Takipçilerinin aktif desteği, grubun hedeflerini gerçekleştirmede önemli bir avantaj teşkil ederken başarısızlık durumunda da prototipik liderin etkililiği zedelenmemektedir (Giessner ve Van Knippenber, 2008; Giessner, van Knippenberg ve Sleebos, 2008). Liderin grubun değerlerinin yansıttığı inancı, grup üyelerini tarafından başarı durumunda başarıyı gruba atfetme (biz başardık), tam tersi yönde başarısızlık durumunda ise ortaya çıkan durumun olumsuz etkisini azaltıcı etki yaratmaktadır. Genel olarak bakıldığında liderler grup süreçlerinde önemli bir yer teşkil etmekte ve grup kimliğini tanımlayıcı ve şekillendirici görev üstlenmektedir (Haslam vd., 2020; Reicher, Haslam ve Hopkins, 2005; Steffens vd., 2014). Bu önemli rol ile birlikte lider, grubun somutlaştırılmış halini yansıtmaktadır. Bu somutlaştırılmış tasvir (lider) grup üyeleri ne tarafından ne kadar olumlu olarak algılanırsa takipçilerin grup bağlamında elde edeceği olumlu etkinin artacağı şekilde yorumlanabilir.

Liderin prototipiklik seviyesi, takipçileri tarafından istenir bir durum olmakla birlikte bireyin algıladığı bireysel prototipiklik seviyesi özellikle ilgili kimlik ile yüksek özdeşleşme sahibi bireyler için önemlidir. Nitekim prototipik olmayan grup üyelerinin grubun homojen algısını ve olumlu ayırtediciliğini olumsuz etkilediği, “kötü” olarak damgalandığını ve iş yerinde zorbalığa daha fazla maruz kaldığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Glambek, Einarsen ve Notelaers, 2020; Jetten, Spears ve Manstead, 1997; Spears, Doosje ve Ellemers, 1997). Ayrıca prototipik algılanmayan grup üyelerinin, prototipik üyelere göre daha az beğenildiği, diğer grup üyelerini etkileme becerisinin daha düşük olduğu ve bu üyelere daha az güvenildiği ortaya koyulmuştur (Hogg, 2005; Hogg, Fielding ve Darley, 2004). Bu noktada, grubun tasvir ettiği temsilden farklılaşmanın/uzaklaşmanın gerçekçi bir tehdit olduğu söylenebilir. Bu yüzden, prototipiklik algısına gelebilecek bir tehdit, yüksek özdeşleşme sahibi bireyler için olumsuz duygu durumu yaratmaktadır (Schmitt ve Branscombe, 2001). Algılanan prototipiklik ve iyi oluş ilişkisi, aynı zamanda, grup statüsünden bağımsız bir ilişki göstermekte ve hem heteroseksüel (yüksek statü) hem de cinsel yönelimi farklı azınlık grupları (düşük statü) için ilişki yönü benzerlik göstermektedir (Feinstein, Meuwly, Davila, Eaton ve Yoneda, 2015). Bu noktada statü ile etkileşim gösteren bir diğer örnek olarak algılanan prototipiklik örnek gösterilebilir. Prototipikliğin grubun olumlu ayırt ediciliğine paralel şekilde inşa edilmesi, bu durumu grup üyeleri tarafından önemli kılmaktadır. Özellikle grup ile yüksek özdeşleşme ve bununla birlikte yüksek prototipik algısı, iyi oluş için en istenir durumu ortaya koymakta ve aynı zamanda bağımsız bir etkiye sahip olmaktadır (Hoffman vd., 2020). Bu bilgilere paralel olarak bir grup araştırmacı birçok farklı bağlamda grubun değerleri ve bireysel değerlerin benzerliklerinin/farklılıklarının iyi oluşu nasıl etkilediğine dair araştırmalar yürütmüştür. Her ne kadar bu çalışmalarda benzerlik, prototipiklik olarak kavramsallaştırılmasa da zihinde temsil edilen grup değerleri ile bireyin değerlerinin yaklaşması, prototipiklik algısı olarak yorumlanabilir. Nitekim insanlar, kendilerini bir grup ile sınıflandırdığında iç-grubunu homojen olarak algılama eğilimindedir (Simon, 1992; Simon ve Pettigrew, 1990). Örgütsel bağlamda yapılan çalışmalar, kurum içerisindeki bireylerin değerlerinin benzerliklerinin iş doyumu ve iyi oluş ile olumlu şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir (Edwards, 2008; Byza, Dörr, Schuh ve Maier, 2019). Yaşanılan toplum içinde algılanan benzerliğin yüksek olması, iyi oluş ile pozitif korelasyon göstermektedir (Hanel, Wolfradt, Wolf, de Holanda Coelho ve Maio, 2020; Schwartz vd., 2001).

Özetlemek gerekirse prototipiklik algısı birey açısından sosyal etki gücünü ve diğer grup üyeleri ile etkileşimini artırıcı bir rol oynamaktadır (Haslam vd., 2020). Bu noktada sosyal bağlantılılık ve çevresel kontrolün artmasının iyi oluşa olumlu katkı sağlayacağı beklenmektedir. Grubu ile benzer özelliklere sahip olduğu düşüncesi grup ve/veya grubu doğru temsil eden bir liderin bulunması (prototipiklik), birey ile grup arasındaki bağı kuvvetlendirip etkileşimi artırır ve sosyal kimlik ve iyi oluş arasında potansiyel bir düzenleyici değişken olarak tanımlanmaktadır (Feinstein vd., 2015). Ayrıca grup-içi statüye benzer şekilde

prototipikliği yüksek grup üyesi grup statüsü düşük olmasına rağmen grubun olumlu katkısından daha fazla faydalanabilir (Hoffman vd., 2020).

6.3. Grup Sarginlığı

Grup süreçlerinde sıklıkla incelenen diğer kavramlardan öne çıkan grup mevcudiyeti (entitativity) ve sarginlığıdır (cohesion). Mevcudiyet kavramı ilk olarak Campbell (1958) tarafından ortaya atılmış ve grubun kader birliği, benzerliği ve yakınlığı olarak tarif edilmiştir. Bu anlamda grubun, birlik olarak algılanma eğilimi olduğu söylenebilir. Özellikle aile gibi yakın bağların yüksek olduğu küçük gruplarda grup mevcudiyeti algısı yüksek olmakla birlikte, insanların mevcudiyeti yüksek algıladığı gruplara daha fazla değer attığı ortaya koyulmuştur (Lickel vd., 2000). Öte yandan grup sarginlığı kavramı, grubun bir arada kalma ve bu birliktelik ile amaç ve hedeflerini gerçekleştirme motivasyonu olarak tanımlanmakla birlikte grup üyeleri arasındaki bağ ne kadar kuvvetli ise o derece yüksek bir algı oluşmaktadır (Carron, 1982). Mevcudiyet ve sarginlık farklı kavramlar olmasına rağmen hem tanımlama hem de ölçüm araçları bakımından benzerlik içermektedir. Genel olarak yapılan çalışmalar yüksek mevcudiyet algısının grup üyelerini daha güvende hissettirdiği (Michael, Sebanz ve Knoblich, 2016), daha az belirsizlik yaşamalarını (Hogg, Sherman, Dierselhuis, Maitner ve Moffitt, 2007) ve kendilerini daha yeterli görmelerini sağladığı (Yzerbyt, Castano, Leyens ve Paladino, 2000) ve grup içinde güven duygusunu artırdığını ortaya koymuştur (Launay, Dean ve Baileys, 2013).

Mevcudiyet kavramı özellikle sosyal kimliklerin belirsizliği azaltma rolü ile ilişkilendirilmiştir. Mevcudiyeti yüksek gruplar keskin gruplar arası sınırlara sahip olmakla birlikte grup üyeleri birbirine daha benzer ve karşılıklı olarak bağımlıdır (Hamilton ve Sherman, 1996). Bu sebeple bu tarz kimlikler özellikle belirsizlik altında istenir türden bir ayırt edicilik ve fikir birliğini sunmaktadır. Örneğin, son dönemde büyük bir belirsizlik yaratan KOVİD-19 salgınının (Schimment, Billieux ve Starcevic, 2020) olumsuz etkilerinin ulusla özdeşleşmesi yüksek olan bireyler için iyi oluşu nispeten daha az olumsuz etkilediği bulunmuştur (Paolini vd., 2020). Bu bilgiler ışığında, alanyazında daha önce iyi oluş ile ilişkilendirilen birçok kavram ile grup mevcudiyeti kavramının ilişkilendirildiği söylenebilir. Ergenlik döneminde olan gençlerin bağlı buldukları sınıflarına yönelik yüksek mevcudiyet algısının, öz yeterlik, akran güveni ve sınıf ile özdeşleşmeyi olumlu yordadığı ve iyi oluşa olumlu katkı sağladığı ortaya koyulmuştur (Dang vd., 2019). Benzer şekilde McConnel ve diğerleri (2019), ailenin mevcudiyet algısının yüksek olmasını yüksek iyi oluş ile hem korelasyonel hem de deneysel desenle gerçekleştirdikleri çalışmaları ile ortaya koymuştur. Öte yandan sarginlık kavramı ise alanyazında mevcudiyete göre nispeten daha fazla ilgi çekmiştir. Yaşanılan mahallenin (Cramm, Van Dijk ve Nieboer, 2012; Crespo, Kielpikowski, Pryor ve Jose, 2011; Elliot, Gale, Parsons, Kuh ve HALCyon Study Team, 2014), iş ortamının (Bliese ve Halverson, 1996) ve spor takımlarının (Chen, Kee ve Chen, 2015) sarginlık algısı, iyi oluş ve yaşam doyumu ile ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmalar ile birlikte Delhay ve Dragolov (2016) temsili bir örnekte (N = 34,891, 27 Avrupa ülkesi) çok seviyeli analiz yöntemi ile hem grup hem de bireysel değişkenleri ele alarak incelemiştir. Sonuçlara göre sarginlık iyi oluşu, mutluluk seviyesini ve yaşam doyumunu artırıcı bir etki göstermiştir. Bu etkinin, özellikle yüksek gelir sahibi ülke vatandaşlarında daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında sarginlık ve mevcudiyet algısının grup ile özdeşleşmeyi artırıcı etkisinin iyi oluş ilişkilendirmesi açısından kilit bir rol üstlendiği söylenebilir. Grubun birliktelik algısının yüksek olması, grubun ortak paydada birleşmesi, normlara (kurallara) uyulması vb. birçok mekanizmayı ve grubun hedeflerine ulaşacağına dair inancı tetikleyeceği öngörebilir. Örneğin, pandemi koşulları düşünüldüğünde grubun mevcudiyet algısı kurallara uyma davranışını artırıcı bir etki yaratabilir. Nitekim yapılan çalışmalar, mevcudiyet ve sarginlık değişkenlerine özel olarak odaklanmasa da ulusal kimlik ile özdeşleşme arasında toplum sağlığını destekleyici davranışlar ve sağlık politikalarına destek konusunda olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Chan vd., 2021; van Bavel vd., 2020). Bir başka örnek olarak dini inançlar gösterilebilir. Genel olarak dinler, yaşama anlam ve amaç veren, normatif davranışların hali hazırda var olduğu ve neredeyse tüm sosyal yaşamı kapsayan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılandırılmış dini kimlik bu sebeple bir keskinlik ve istikrar duygusu sağlamakta (Pargament ve Park, 1997) ve doğası gereği belirsizliği azaltıcı güçlü bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalar kendini dindar olarak tanımlayanların stres, travma ve kaygı ile daha güçlü bir şekilde başa çıkabildiğini ortaya koymaktadır (Oman ve Thoresen, 2005; Park, 2005). Paralel olarak pandemi döneminde yapılan araştırmalar mevcudiyeti yüksek grupların (din) belirsizlik altında bir savunma mekanizması olarak

kullanabildiğini göstermektedir (Krok, Zarzycka ve Telka, 2021; Saud, Ashfaq, Abbas, Ariadi ve Mahmood, 2021).

7. TARTIŞMA

Grup halinde yaşayan insan için grup üyeliği önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bireysel benlik ile sosyal benliğin ilişkisi ortaya koyulduktan sonra birçok araştırma grup temelli değişkenlerin benlik ile ilişkisini incelemektedir (örn. Greenaway vd., 2015). Yapılan çalışmalar, sosyal kimliklerin bizim kim olduğumuz hakkında bilgi vererek amaç, anlamlılık, ait olma ve benlik saygısı konusunda psikolojik bir kaynak sağladığını göstermektedir. Ayrıca iç-grup üyeleri tarafından sağlanan sosyal destek, öz yeterlik gibi kavramlar ile ilişkilendirilip yine iyi oluşa olumlu katkı yapmaktadır. Nitekim SKY kuramsal altyapısını kullanan araştırmacılar tarafından, “sosyal tedavi” olarak isimlendirilen iyi oluş ve sosyal kimlik ilişkisi ortaya konduktan sonra (Haslam vd., 2008; Jetten, 2012) bu konuya ilişkin çalışmalar büyük hız kazanmış ve birçok ampirik destek sağlanmıştır (örn. Greenaway vd., 2016; Haslam vd., 2008; Haslam vd., 2016). Fakat grup statüsü dikkate alındığında sosyal kimlik ve iyi oluş ilişkisi açısından çelişkili sonuçlar elde edilmiştir (örn. Chen vd., 2021; Rubin ve Stuart, 2018). Bu çalışma kapsamında düzenleyici değişkenlerden biri olarak görülen grup statüsünün sosyo-yapısal bağlam algısı çerçevesinde sosyal kimlik ve iyi oluş ilişkisi açısından nasıl bir etkileşime girdiği tartışılmıştır. Buna göre gruplar arası bağlamın meşruluk ve kalıcılık faktörlerinin önemli olduğu sonucuna varılmış ve bu durumun statüsünün düşük veya yüksek olmasına göre farklı şekilde etkileneceği tartışılmıştır. Son olarak bir diğer düzenleyici değişken bağlamı sunan grup-içi faktörlerin etkisi incelenmiştir.

SKY'nin temeli olumlu bir benlik imajı yaratma (öz saygı) motivasyonuna dayanmaktadır. Sosyal benlik ve bireysel benlik ilişkisi iç grubumuzu ilgili bağlamda olumlu görme motivasyonunun aynı zamanda bireysel benliğe olumlu bir kaynak yaratacağı anlamına gelmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi ise diğer grup ya da gruplara kıyasla olumlu bir ayırt edicilik algısı ile mümkün olmaktadır. Bu noktada ilgili bağlamdaki “yüksek statü” arzu edilir bir durum oluşturmaktadır. Fakat statüyü değerlendiren araştırmacılar çelişkili sonuçlar ortaya koymuştur. Bazı araştırmalar statüsünün önemli bir etkisi olmadığını öne sürerken (Diener vd., 1999; Hughes vd., 2015; Hou, 2014; Rubin ve Stuart, 2018), bazı araştırmalar ise yüksek statüsünün iyi oluşu olumlu etki ettiğini öne sürmektedir (Chen vd., 2021; Sani vd., 2010; Sainz vd., 2021). Bu çalışmalar ışığında statüsünün etkisinin sadece olumlu ve olumsuz etkiden çok daha karmaşık ve dinamik bir sürece işaret ettiği söylenebilir. Bu noktada avantajlı ve dezavantajlı grupların gruplar arası ilişkileri nasıl algıladığı (sosyo-yapısal değişkenler) büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bu sosyo-yapısal değişkenler temelde sosyal değişimin yaşanıp yaşanmayacağına işaret etmektedir. Nitekim SKY'nin diğer kuramsal altyapılardan temel farklılığı bu dinamik yapıyı, diğer bir ifadeyle güç değişimlerini açıklayabilmesidir (Tajfel ve Turner, 1979). Bu perspektif ile dezavantajlı grup üyeleri açısından bakıldığında meşru olmayan ilişkinin bireysel açıdan olumsuz bir yük getireceği açıktır. Meşru olmayan bağlam adaletli ve uygun olarak algılanmadığı için dezavantajlı grup tarafından sosyal gerçekliğin olması gerektiği şekilde tezahür etmediği algısını yaratmaktadır. SES açısından değerlendirildiğinde gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha fazla ekonomik adaletsizliğin olması gruplar arası meşruluk algısını etkilediği ortaya koyulmuştur (Willis vd., 2015). Bu açıdan gelişmekte olan ülkelere göre SES-iyi oluş arasında daha güçlü ilişki tespit edilmektedir (Kraus, 2018). Azınlıklar bağlamında ise yüksek özdeşleşme yüksek ayrımcılık algısı ile neticelenmektedir (Schaafsma, 2011). Bu tip durumların kalıcı olarak algılanması ise grup üyeleri açısından olumsuz durumun devam edeceğine işaret etmektedir. Fakat meşru algılanmasa bile kalıcılığın düşük olması grup üyeleri açısından kolektif eylem vasıtasıyla bu durumun bertaraf edilebileceği anlamına gelmektedir. Bu durumda grup üyelerinin gruplar arası bağlamı benzer şekilde algılaması ve kolektif eyleme katılım göstermesi olumlu bir etki yaratmak ve grup üyesinin etkili hissetmesine sebep olmaktadır (Foster, 2019). Öte yandan yüksek statülü grup üyeleri açısından ise en istenir durum ve iyi oluşa en çok katkı yapması beklenen bağlamın ise hem meşru hem de kalıcı olarak algılanan bağlam olduğu düşünülebilir. Özellikle kalıcılık algısının düşük olması yüksek statülü grup üyeleri tarafından sahip oldukları avantajlı pozisyonu kaybetme riskini ortaya çıkartarak olumsuz bir duruma işaret etmektedir (Scheepers vd., 2009; Scheepers ve Knight, 2020). Bu kalıcı olmayan duruma meşru algılanan pozisyon eşlik ettiğinde ise yüksek statülü grup açısından en yüksek tehdit ve olumsuz duygu durumu içeren bağlam karşımıza çıkmaktadır (LeBlanc, Beaton ve Walker, 2015). Bu bilgiler ışığında yüksek statülü grup açısından hem kalıcı olmayan bağlamın hem de bu

durumun meşru bir algı içerisinde gerçekleşmesinin iyi oluşu ketleyen bir etki göstereceğini düşünülebilir. Ayrıca sosyo-yapısal şartların değişkenlik gösterebileceği değerlendirildiğinde dinamik bir yapı ortaya çıkacağı öngörülebilir. Bu sebeple grupların iyi oluşa katkısı dalgalı bir seyir izleyebilir. Sözelimi, kalıcılık algısının değişebildiği siyasi genel ve yerel seçimler bu durum açısından ilginç bir bağlam sunmaktadır. Politik parti üyeliği değerlendirildiğinde yaklaşan seçimler -bağlamsal şartlar elverdiği durumlarda- kalıcılık algısını düşürebilir ve yüksek statülü grup üyeleri açısından kaygı verici bir sürece dönüşebilir. Fakat düşük statülü grup üyeleri açısından bu durum tam ters yönde heyecan verici bir duruma işaret etmektedir. Seçimler sonuçlandırdığından bu kalıcı olmayan durum kalıcı bir hale dönüşecek ve sosyal kimlik ve bireysel kimlik ilişkisi yeni duruma göre yeniden tanımlanacak ve şekillenecektir. Bu durumu tespit etmek için yapılacak boylamsal çalışmalar alanyazına katkı sağlayabilir. Kuramsal olarak ortaya konan ve sağlıklı bir biçimde kullanılacak bir baş etme mekanizmasının (sosyal yaratıcılık) bu olumsuz etkiyi azaltma şansı olsa da bu durumun en azından dönemselsel olarak olumsuz bir duruma işaret edeceği düşünülebilir. Nitekim sosyal kimlik yönetimi stratejilerinin grup açısından sağlıklı bir şekilde üretilmesi, paylaşılması ve uygulanması için belirli bir süreye ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin tarihin en büyük çaplı sosyal yaratıcılık stratejilerinden biri olan ve 1960'lı yıllarda ortaya çıkan "Black is beautiful (Siyah güzeldir)" akımının kökenleri 1930'lara dayandırılmaktadır (Camp, 2015). Gezi Parkı eylemlerinin Türkiye tarihinin en büyük kolektif eylemlerinden biri olmasının temel sebebi protestoya katılan kitlelerin son yıllardaki yükselen otoriter rejim algısına dayanmaktadır (Yörük, 2014). Ayrıca bu stratejilerin sağlıklı şekilde uygulanacağı veya başarılı olacağı kesinlik içermemektedir. Öte yandan grubun genel perspektifi ile grup üyesinin sosyo-yapısal bağlamı algılamasının uyumu/uyumsuzluğu ilginç bir araştırma konusu olabilir. Burada yaşanacak bir farklılık grubun kurmaya çalıştığı baş etme mekanizmasına birey temelinde bir uyumsuzluk gösterebilir. Nitekim dezavantajlı pozisyonun nasıl bertaraf edileceği yönünde grup içerisinde farklı görüşler oluşabilmektedir. Örneğin grup üyesinin kolektif eylemin gerekli olduğu düşüncesi genel olarak grup açısından kabul görmeyebilir, bu durumun o grup üyesi açısından olumsuz bir duruma işaret edeceği düşünülebilir.

Gruplar arası bağlamın düzenleyici etkisinin yanı sıra grup içi faktörler de grup üyelerinin kendini özdeşleştirdiği kimliklerden nasıl faydalanacağı konusunda etkili görünmektedir. Grup içerisinde statünün yüksek olması bireyin iç grup üyeleri tarafından sosyal destek alacağına ve/veya saygı göreceğine işaret etmektedir. SKY tarafından bakıldığında geleneksel görüş, gruplar arası geçirgenliğin algılandığı durumlarda bireysel hareketliliğin sonucunda bireyin yüksek statülü gruba geçerek olumlu bir kimlik edineceği yönündedir (Fernández, Branscombe, Gómez, ve Morales, 2012). Bu noktada grup statüsü bağlamında değerlendirildiğinde, yüksek statünün grup üyesine yansıtılacağı düşünülen olumlu etki düşük grup içi statü ile kaybolabilmektedir. Örneğin, Hudson ve diğerlerinin (2015) çalışması düşük statülü grup üyelerinin bireysel hareketlilik ile yüksek statüye geçmesiyle birlikte yeni grup içerisinde düşük statü içermesinin olumsuz bir etki yaptığını göstermektedir. Öte yandan bir diğer grup içi önemli kriter prototiplik algısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Grup üyesinin kendini grubun genel tasvirine yakın hissetmesi iyi oluş ile olumlu ilişkilenebilir. (Hoffman vd., 2020). Ayrıca yaşanan toplum ile kendilerini benzer algılayan bireylerin olumlu şekilde etkilendiği ortaya koyulmuştur (Hanel vd., 2020; Schwartz vd., 2001). Diğer bir ifadeyle grup-birey uyumunun yüksek olması grup üyesi tarafından istenir bir durum olmakla birlikte grup içerisinde damgalanma veya kötü davranılma riskini ortadan kaldırmaktadır (Glambek vd., 2020). Bununla birlikte prototipiklik algısı sosyal etki gücünü beraberinde getirmekte ve liderlik pozisyonunu elde etme ihtimalini artırmaktadır (van Knippenberg, van Knippenberg, De Cremer ve Hogg, 2004). Genel olarak lider grubun temsili açısından önemli bir rol oynamaktadır. Grubun bir tasvirini simgeleyen liderin prototipik olarak algılanmasının grup üyeleri açısından memnun edici bir durum olduğu söylenebilir. Kimlik liderliği uygulanması grup içerisindeki bağları güçlendirerek grubun hedefleri doğrultusunda daha kararlı bir şekilde ilerlemesine destek olmaktadır (Bruner vd., 2021; Steffens, Munt, van Knippenberg, Platow ve Haslam, 2021). Nitekim grubun temel amacına ulaşması ve/veya bunun üzerine kolektif biçimde çaba sarf etmesi grup üyeleri açısından istenir bir durumdur. Bu durum, yine de prototipik liderin sosyal etki gücünü grubun çıkarı doğrultusunda kullanacak olduğu anlamına gelmemektedir. Alanyazında "toksik lider" olarak tanımlanan lider özellikle belirsizliğin ve/veya tehdidin yüksek olduğu durumlarda ortaya çıkabilir ve iç-grup üyelerine sınırları keskin ve yapısal bir normatif bağlam (yüksek mevcudiyet) sunabilir. Nitekim yüksek mevcudiyet genellikle iç-grup üyelerine katkı sağlamakta ve belirsizliği azaltıcı etki göstermektedir (Vishkin vd., 2019; Villani vd., 2019). Fakat yine de prototipikliğin de dinamik bir süreç olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bağlamsal şartlardaki

değişiklikler, liderin grubu yeniden tanımlaması veya şekillendirmesi (kimlik girişimciliği) grubun prototipiklik tanımını değiştirebilir. Dolayısıyla bu durum, grup içerisinde sosyal etki gücünün değişkenlik gösterebileceği ve diğer grup üyeleri tarafından desteklerin değişkenlik gösterebileceğine işaret etmektedir. Grup içi-stattü ve prototipik algılanma düzeyleri hem boylamsal araştırma ile belirli gruplarda hem de deneysel olarak test edilebilir. Bu değişimlerin sonuçlarının sosyal-kimlik iyi oluş açısından nasıl bir etki göstereceği alanyazma katkı sağlayabilir.

8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son tahlilde, sosyal kimlik-iyi oluş arasındaki ilişki ortaya konulandan çok daha karmaşık bir ilişki olarak görünmektedir. Bu anlamda grubun bağlamdaki pozisyonu ve dış grup olarak tanımlanan gruplar ile ilişkisi bu süreçler açısından bir potansiyel değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Grubun bağlamına ek olarak, grubun yapısı ve bireyin grup içerisindeki pozisyonu da bu noktada değerlendirilmesi gereken bir parametredir. Bu bilgiler ışığında sosyal kimlik-iyi oluş ilişkisinin dinamik bir süreç olduğu söylenebilir. Nitekim bağlamsal şartlar sürekli olarak değişim göstermektedir.

Etik Beyanı: *Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulmuştur.*

KAYNAKLAR

- Abrams, D., ve Hogg, M. A. (1988). Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 18(4), 317–334. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180403>
- Abrams, D., ve Hogg, M. A. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. Routledge.
- Abrams, D., Wetherell, M., Cochrane, S., Hogg, M. A., ve Turner, J. C. (1990). Knowing what to think by knowing who you are: Self-categorization and the nature of norm formation, conformity and group polarization. *British journal of social psychology*, 29(2), 97-119. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1990.tb00892.x>
- Adams, T., Bezner, J., ve Steinhardt, M. (1997). The conceptualization and measurement of perceived wellness: Integrating balance across and within dimensions. *American Journal of health promotion*, 11(3), 208-218. <https://doi.org/10.4278/0890-1171-11.3.208>
- Akfirat, S., Polat, F. Ç., ve Yetim, U. (2016). How the poor deal with their own poverty: A social psychological analysis from the social identity perspective. *Social Indicators Research*, 127(1), 413-433. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0953-2>
- Anderson C., John O. P., Keltner D., ve Kring A. M. (2001). Who attains social status? Effects of personality traits and physical attractiveness in social groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 116–132. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.81.1.116>
- Anderson, C., Kraus, M. W., Galinsky, A. D., ve Keltner, D. (2012). The local-ladder effect: Social status and subjective well-being. *Psychological science*, 23(7), 764-771. <https://doi.org/10.1177/0956797611434537>
- Bahamondes, J., Sengupta, N. K., Sibley, C. G., ve Osborne, D. Examining the relational underpinnings and consequences of system-justifying beliefs: Explaining the palliative effects of system justification. *British Journal of Social Psychology*. <https://doi.org/10.1111/bjso.12440>
- Bagci, S. C., Verkuyten, M., Koc, Y., Turnuklu, A., Piyale, Z. E., ve Bekmezci, E. (2020). Being tolerated and being discriminated against: Links to psychological well-being through threatened social identity needs. *European Journal of Social Psychology*. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2699>
- Banton, M. (1994). *Discrimination*. Philadelphia: Open University Press.
- Barkow, J. H. (1975). Prestige and culture: A biosocial interpretation. *Current Anthropology*, 16, 553-572. <http://dx.doi.org/10.1086/201619>

- Batz-Barbarich, C., Tay, L., Kuykendall, L., ve Cheung, H. K. (2018). A meta-analysis of gender differences in subjective well-being: estimating effect sizes and associations with gender inequality. *Psychological science*, 29(9), 1491-1503. <https://doi.org/10.1177/0956797618774796>
- Baumeister, R.F. (1991). *Meanings of life*. New York:Guilford.
- Baumeister, R. F., ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Baumeister, R. F., Twenge, J. M., ve Nuss, C. K. (2002). Effects of social exclusion on cognitive processes: anticipated aloneness reduces intelligent thought. *Journal of personality and social psychology*, 83(4), 817. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.4.817>
- Becker, J. C. (2012). The system-stabilizing role of identity management strategies: Social creativity can undermine collective action for social change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 647. <https://doi.org/10.1037/a0029240>
- Begeny, C. T., ve Huo, Y. J. (2018). Is it always good to feel valued? The psychological benefits and costs of higher perceived status in one's ethnic minority group. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(1), 193-213. <https://doi.org/10.1177/1368430216656922>
- Bettencourt, B. A., Charlton, K., Dorr, N., ve Hume, D. L. (2001). Status differences and in-group bias: A meta-analytic examination of the effects of status stability, status legitimacy, and group permeability. *Psychological Bulletin*, 127(4), 520-542. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.4.520>
- Bliese, P. D., ve Halverson, R. R. (1996). Individual and Nomothetic Models of Job Stress:An Examination of Work Hours, Cohesion, and Well-Being 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 26(13), 1171-1189. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1996.tb02291.x>
- Bonetto, E., Delouée, S., Mahfud, Y., ve Adam-Troian, J. (2020). National identification, a social cure for COVID-19? Evidence from 67 countries. *International Journal of Social Psychiatry*. <https://doi.org/10.1177/00207640211020036>
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T., ve Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of personality and social psychology*, 77(1), 135. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.1.135>
- Branscombe, N. R., ve Wann, D. L. (1994). Collective self-esteem consequences of outgroup derogation when a valued social identity is on trial. *European journal of social psychology*, 24(6), 641-657. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420240603>
- Brassai L., Piko B. F., Steger M. F. (2012) Existential attitudes and Eastern European adolescents' problem and health behaviors: Highlighting the role of the search for meaning in life. *The Psychological Record* 62: 719-734. <https://doi.org/10.1007/BF03395831>
- Brown, J. D. (1986). Evaluations of self and others: Self-enhancement biases in social judgments. *Social cognition*, 4(4), 353-376. <https://doi.org/10.1521/soco.1986.4.4.353>
- Bruner, M. W., McLaren, C. D., Mertens, N., Steffens, N. K., Boen, F., McKenzie, L.,... ve Fransen, K. (2021). Identity leadership and social identification within sport teams over a season: A social network analysis. *Psychology of Sport and Exercise*, 102106. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2021.102106>
- Buettner, D., Nelson, T., ve Veenhoven, R. (2020). Ways to greater happiness: A Delphi study. *Journal of Happiness Studies*, 21(8), 2789-2806. <https://doi.org/10.1007/s10902-019-00199-3>
- Buss, D. M. (2008). Human nature and individual differences. O. P. John, R. W. Robins, ve L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* içinde. New York, NY: Guilford Press.
- Byza, O. A., Dörr, S. L., Schuh, S. C., ve Maier, G. W. (2019). When leaders and followers match: The impact of objective value congruence, value extremity, and empowerment on employee commitment and job satisfaction. *Journal of Business Ethics*, 158(4), 1097-1112. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3748-3>
- Cacioppo, J. T., ve Patrick, W. (2008). *Loneliness: Human nature and the need for social connection*. WW Norton ve Company.
- Camp, S. M. (2015). Black is beautiful: An American history. *The journal of southern history*, 81(3), 675-690. <https://www.jstor.org/stable/43918403>

- Campbell, D. T. (1958). Common fate, similarity, and other indices of the status of aggregates of persons as social entities. *Behavioral science*, 3(1), 14. <https://doi.org/10.1002/bs.3830030103>
- Carron, A. V. (1982). Cohesiveness in sport groups: Interpretations and considerations. *Journal of Sport psychology*, 4(2). <https://doi.org/10.1123/jsp.4.2.123>
- Castillo-Lavergne, C. M., ve Destin, M. (2019). How the intersections of ethnic and socioeconomic identities are associated with well-being during college. *Journal of Social Issues*, 75(4), 1116-1138. <https://doi.org/10.1111/josi.12358>
- Chan, H. W., Wang, X., Zuo, S. J., Chiu, C. P. Y., Liu, L., Yiu, D. W., ve Hong, Y. Y. (2021). War Against COVID-19: How Is National Identification Linked With the Adoption of Disease-Preventive Behaviors in China and the United States?. *Political Psychology*. <https://doi.org/10.1111/pops.12752>
- Chen, X. (2015). Relative deprivation and individual well-being: Low status and a feeling of relative deprivation are detrimental to health and happiness. *IZA world of labor: evidence-based policy making*, 2015.
- Chen, Y., ve Feeley, T. H. (2012). Enacted support and well-being: A test of the mediating role of perceived control. *Communication Studies*, 63(5), 608-625. <https://doi.org/10.1080/10510974.2012.674619>
- Chen, L. H., Kee, Y. H., ve Chen, M. Y. (2015). Why grateful adolescent athletes are more satisfied with their life: The mediating role of perceived team cohesion. *Social indicators research*, 124(2), 463-476. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0798-0>
- Chen, B., Luo, L., Wu, X., Chen, Y., ve Zhao, Y. (2021). Are the lower class really unhappy? Social class and subjective well-being in Chinese adolescents: moderating role of sense of control and mediating role of self-esteem. *Journal of Happiness Studies*, 22(2), 825-843. <https://doi.org/10.1007/s10902-020-00253-5>
- Cicero, L., Pierro, A., ve van Knippenberg, D. (2007). Leader group prototypicality and job satisfaction: The moderating role of job stress and team identification. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 11(3), 165. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.11.3.165>
- Clark, R., Anderson, N. B., Clark, V. R., ve Williams, D. R. (1999). Racism as a stressor for African Americans: A biopsychosocial model. *American psychologist*, 54(10), 805. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.54.10.805>
- Cobb, C. L., Meca, A., Branscombe, N. R., Schwartz, S. J., Xie, D., Zea, M. C., ... ve Sanders, G. L. (2019). Perceived discrimination and well-being among unauthorized Hispanic immigrants: The moderating role of ethnic/racial group identity centrality. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 25(2), 280. <https://doi.org/10.1037/cdp0000227>
- Compas, B. E., Banez, G. A., Malcarne, V., ve Worsham, N. (1991). Perceived control and coping with stress: A developmental perspective. *Journal of social Issues*, 47(4), 23-34. [https://doi.org/0022-4537/91/12M-a\)23506.50](https://doi.org/0022-4537/91/12M-a)23506.50)
- Cooke, P. J., Melchert, T. P., ve Connor, K. (2016). Measuring well-being: A review of instruments. *The Counseling Psychologist*, 44(5), 730-757. <https://doi.org/10.1177/0011000016633507>
- Cooper, D. C., Milic, M. S., Mills, P. J., Bardwell, W. A., Ziegler, M. G., ve Dimsdale, J. E. (2010). Endothelial function: The impact of objective and subjective socioeconomic on flow-mediated dilation. *Annals of Behavioral Medicine*, 39, 222-231. <http://dx.doi.org/10.1007/s12160-010-9181-9>
- Cramm, J. M., Van Dijk, H. M., ve Nieboer, A. P. (2013). The importance of neighborhood social cohesion and social capital for the well being of older adults in the community. *The Gerontologist*, 53(1), 142-152. <https://doi.org/10.1093/geront/gns052>
- Crespo, C., Kielpikowski, M., Pryor, J., ve Jose, P. E. (2011). Family rituals in New Zealand families: Links to family cohesion and adolescents' well-being. *Journal of Family Psychology*, 25(2), 184-193. <https://doi.org/10.1037/a0023113>
- Crocker, J., ve Luhtanen, R. (1990). Collective self-esteem and ingroup bias. *Journal of personality and social psychology*, 58(1), 60. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.1.60>

- Crocker, J., Luhtanen, R., Blaine, B., ve Broadnax, S. (1994). Collective self-esteem and psychological well-being among White, Black, and Asian college students. *Personality and social psychology Bulletin*, 20(5), 503-513. <https://doi.org/10.1177/0146167294205007>
- Cunningham, M. R., ve Barbee, A. P. (2000). Social support. C. Hendrick ve S.S.Hendrick(Eds.), *Close relationships: A sourcebook içinde* (ss. 273–285). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cvetkovska, S., Verkuyten, M., Adelman, L., Yogeewaran, K., (2021). Being tolerated: Implications for well-being among ethnic minorities. *British Journal of Psychology*.. <https://doi.org/10.1111/bjop.12492>
- Dang, J., Liu, L., ve Du, Y. (2019). Benefits of a highly entitative class for adolescents' psychological well-being in school. *School Mental Health*, 11(4), 766-776. <https://doi.org/10.1007/s12310-019-09319-z>
- Deci, E. L., ve Ryan, R. M. (2010). Intrinsic motivation. *The corsini encyclopedia of psychology*, 1-2. <https://doi.org/10.1002/9780470479216.corpsy0467>
- Delhey, J., ve Dragolov, G. (2016). Happier together. Social cohesion and subjective well-being in Europe. *International Journal of Psychology*, 51(3), 163-176. <https://doi.org/10.1002/ijop.12149>
- Destin, M., ve Debrosse, R. (2017). Upward social mobility and identity. *Current Opinion in Psychology*, 18, 99-104. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.08.006>
- Diehl, M. (1990). The minimal group paradigm: Theoretical explanations and empirical findings. *European review of social psychology*, 1(1), 263-292. <https://doi.org/10.1080/14792779108401864>
- Diehl, M., Jacobs, L. M., ve Hastings, C. T. (2006). Temporal stability and authenticity of self-representations in adulthood. *Journal of Adult Development*, 13(1), 10-22. <https://doi.org/10.1007/s10804-006-9001-4>
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Diener, E., Oishi, S., ve Tay, L. (2018). Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour*, 2(4), 253-260. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0307-6>
- Diener, E. S. E. M., Suh, E. M., Lucas, R. E., ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological bulletin*, 125(2), 276-302. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- Ditrich, L., Scholl, A., ve Sassenberg, K. (2017). Time to go! Leaving the group in response to no deviations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 73, 259-267. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2017.07.005>
- Dodge, R., Daly, A. P., Huyton, J., ve Sanders, L. D. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International journal of wellbeing*, 2(3). <https://doi.org/10.5502/ijw.v2i3.4>
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., ve Manstead, A. S. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of personality and social psychology*, 75(4), 872. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.4.872>
- Dunham, Y., Baron, A. S., ve Carey, S. (2011). Consequences of “minimal” group affiliations in children. *Child development*, 82(3), 793-811. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2011.01577.x>
- Edwards, J. R. (2008). 4 person–environment fit in organizations: An assessment of theoretical progress. *Academy of Management Annals*, 2(1), 167-230. <https://doi.org/10.5465/19416520802211503>
- Ellemers, N. (1993). The influence of socio-structural variables on identity management strategies. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 27–57. <https://doi.org/10.1080/14792779343000013>
- Ellemers, N., Van Knippenberg, A., De Vries, N., ve Wilke, H. (1988). Social identification and permeability of group boundaries. *European Journal of Social Psychology*, 18(6), 497-513. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180604>
- Ellemers, N., Wilke, H., ve van Knippenberg, A. (1993). Effects of the legitimacy of low group or individual status on individual and collective status-enhancement strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 766 –778. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.64.5.766>
- Elliott, J., Gale, C. R., Parsons, S., Kuh, D., ve HALCyon Study Team. (2014). Neighbourhood cohesion and mental wellbeing among older adults: a mixed methods approach. *Social Science ve Medicine*, 107, 44-51. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.02.027>

- Eisenberger, N. I. (2013). Social ties and health: a social neuroscience perspective. *Current opinion in neurobiology*, 23(3), 407-413. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2013.01.006>
- Euteneuer, F., Mills, P. J., Rief, W., Ziegler, M. G., ve Dimsdale, J. E. (2012). Subjective social status predicts in vivo responsiveness of 3-adrenergic receptors. *Health Psychology*, 31, 525-529. <http://dx.doi.org/10.1037/a0025990>
- Evans, O., ve Rubin, M. (2021). In a Class on Their Own: Investigating the Role of Social Integration in the Association Between Social Class and Mental Well-Being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, <https://doi.org/10.1177/01461672211021190>
- Feinstein, B. A., Meuwly, N., Davila, J., Eaton, N. R., ve Yoneda, A. (2015). Sexualorientation prototypicality and well-being among heterosexual and sexual minority adults. *Archives of sexual behavior*, 44(5), 1415-1422. <https://doi.org/10.1007/s10508-014-0401-4>
- Fernández, S., Branscombe, N. R., Gómez, Á., ve Morales, J. (2012). Influence of the social context on use of surgical-lengthening and group-empowering coping strategies among people with dwarfism. *Rehabilitation Psychology*, 57(3), 224. <https://doi.org/10.1037/a0029280>
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., ve Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of personality and social psychology*, 82(6), 878. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>
- Fiske, S. T., ve Taylor, S. E. (1991). *Social cognition*. McGraw-Hill Book Company.
- Foster, M. D. (2014). The relationship between collective action and well-being and its moderators: Pervasiveness of discrimination and dimensions of action. *Sex roles*, 70(5-6), 165-182. <https://doi.org/10.1007/s12552-015-9156-3>
- Foster, M. D. (2015). Tweeting about sexism: The well-being benefits of a social media collective action. *British Journal of Social Psychology*, 54(4), 629-647. <https://doi.org/10.1111/bjso.12101>
- Foster, M. D. (2019). "Use it or lose it": How online activism moderates the protective properties of gender identity for well-being. *Computers in Human Behavior*, 96, 163-173. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.11.044>
- Fransen, K., McEwan, D., ve Sarkar, M. (2020). The impact of identity leadership on team functioning and well-being in team sport: Is psychological safety the missing link?. *Psychology of Sport and Exercise*, 51, 101763. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2020.101763>
- Giessner, S. R., ve van Knippenberg, D. (2008). "License to fail": Goal definition, leader group prototypicality, and perceptions of leadership effectiveness after leader failure. *Organizational behavior and human decision processes*, 105(1), 14-35. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2007.04.002>
- Giessner, S. R., van Knippenberg, D. L., ve Sleebos, E. (2008). License to fail? How leader group prototypicality moderates the effects of leader performance on perceptions of leadership effectiveness. *ERIM Report Series Reference No. ERS-2008-066-ORG*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1307544>
- Glabek, M., Einarsen, S. V., ve Notelaers, G. (2020). Workplace bullying as predicted by non-prototypicality, group identification and norms: a self-categorisation perspective. *Work ve Stress*, 34(3), 279-299. <https://doi.org/10.1080/02678373.2020.1719554>
- Gong, F., Xu, J., ve Takeuchi, D. T. (2012). Beyond conventional socioeconomic status: examining subjective and objective social status with self-reported health among Asian immigrants. *Journal of behavioral medicine*, 35(4), 407-419. <https://doi.org/10.1007/s10865-011-9367-z>
- Greenaway, K. H., Haslam, S. A., Cruwys, T., Branscombe, N. R., Ysseldyk, R., ve Heldreth, C. (2015). From "we" to "me": Group identification enhances perceived personal control with consequences for health and well-being. *Journal of personality and social psychology*, 109(1), 53. <https://doi.org/10.1037/pspi0000019>
- Greenaway, K. H., Cruwys, T., Haslam, S. A., ve Jetten, J. (2016). Social identities promote well-being because they satisfy global psychological needs. *European Journal of Social Psychology*, 46(3), 294-307. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2169>

- Guo, X. (2016). Leader group prototypicality and employee well-being: The mediate effect of group commitment and the moderate effect of openness. *Psychology*, 7(04), 591. <https://doi.org/10.4236/psych.2016.74061>
- Hadjar, A., ve Samuel, R. (2015). Does upward social mobility increase life satisfaction? A longitudinal analysis using British and Swiss panel data. *Research in social stratification and mobility*, 39, 48-58. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2014.12.002>
- Hahn, V. C., Binnewies, C., Sonnentag, S., ve Mojza, E. J. (2011). Learning how to recover from job stress: Effects of a recovery training program on recovery, recovery-related self-efficacy, and well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(2), 202-216. <https://doi.org/10.1037/a0022169>
- Hamilton, D. L., ve Sherman, S. J. (1996). Perceiving persons and groups. *Psychological Review*, 103, 336-355. <https://doi.org/10.1037//0033-295x.103.2.336>
- Hanel, P. H., Wolfradt, U., Wolf, L. J., de Holanda Coelho, G. L., ve Maio, G. R. (2020). Well-being as a function of person-country fit in human values. *Nature communications*, 11(1), 1-9. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-18831-9>
- Hartfiel, N., Havenhand, J., Khalsa, S. B., Clarke, G., ve Krayner, A. (2011). The effectiveness of yoga for the improvement of well-being and resilience to stress in the workplace. *Scandinavian journal of work, environment ve health*, 70-76.
- Haslam, C., Cruwys, T., Haslam, S. A., Dingle, G., ve Chang, M. X. L. (2016). Groups 4 Health: Evidence that a social-identity intervention that builds and strengthens social group membership improves mental health. *Journal of affective disorders*, 194, 188-195. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.01.010>
- Haslam, C., Holme, A., Haslam, S. A., Iyer, A., Jetten, J., ve Williams, W. H. (2008). Maintaining group memberships: Social identity continuity predicts well-being after stroke. *Neuropsychological rehabilitation*, 18(5-6), 671-691. <https://doi.org/10.1080/09602010701643449>
- Haslam, S. A., Jetten, J., Postmes, T., ve Haslam, C. (2009). Social identity, health and well-being: An emerging agenda for applied psychology. *Applied Psychology*, 58(1), 1-23. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2008.00379.x>
- Haslam, S. A., O'Brien, A., Jetten, J., Vormedal, K., ve Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress. *British journal of social psychology*, 44(3), 355-370. <https://doi.org/10.1348/014466605X37468>
- Haslam, S. A., Reicher, S. D., ve Platow, M. J. (2020). *The new psychology of leadership: Identity, influence and power*. Routledge.
- Hays, N. A., ve Blader, S. L. (2017). To give or not to give? Interactive effects of status and legitimacy on generosity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112(1), 17. <https://doi.org/10.1037/pspi0000067>
- Herrera, M., Sani, F., ve Bove, M. (2011). Perceived family continuity: Implications for family identification and psychological well-being. *Revista de Psicología Social*, 26(3), 387-399. <https://doi.org/10.1174/021347411797361275>
- Hoffmann, P., Platow, M. J., Read, E., Mansfield, T., Carron-Arthur, B., ve Stanton, M. (2020). Perceived self-in-group prototypicality enhances the benefits of social identification for psychological well-being. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 24(4), 213. <https://doi.org/10.1037/gdn0000119>
- Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European review of social psychology*, 11(1), 223-255. <https://doi.org/10.1080/14792772043000040>
- Hogg, M. A. (2001). A social identity theory of leadership. *Personality and social psychology review*, 5(3), 184-200. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0503_1
- Hogg, M. A. (2005). All animals are equal, but some animals are more equal than others. Social identity and marginal membership. K. D. Williams, J. P. Forgas, ve W. Von Hippel (Eds.), *The social outcast içinde. Ostracism, social exclusion, rejection, and bullying* (ss. 243-261). New York: Psychology Press.
- Hogg, M. A. (2014). From uncertainty to extremism: Social categorization and identity processes. *Current Directions in Psychological Science*, 23(5), 338-342. <https://doi.org/10.1177/0963721414540168>

- Hogg, M. A., Fielding, K. S., ve Darley, J. (2004). Fringe dwellers: Processes of deviance and marginalization in groups. *Social psychology of inclusion and exclusion* içinde (ss. 209-228). Psychology Press.
- Hogg, M. A., Sherman, D. K., Dierselhuis, J., Maitner, A. T., ve Moffitt, G. (2007). Uncertainty, entitativity, and group identification. *Journal of experimental social psychology*, 43(1), 135-142. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.12.008>
- Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., ve Layton, J. B. (2010). Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review. *PLoS medicine*, 7(7), e1000316. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000316>
- Hou, F. (2014). Keep up with the Joneses or keep on as their neighbours: Life satisfaction and income in Canadian urban neighbourhoods. *Journal of Happiness Studies*, 15(5), 1085-1107. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9465-4>
- Houle, J. N. (2011). The psychological impact of intragenerational social class mobility. *Social Science Research*, 40(3), 757-772. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2010.11.008>
- Hudson, D. L. (2015). "All that glitters is not gold": Social mobility, health, and mental health among African Americans. N. Morrow-Howell ve M. S. Sherraden (Ed.), *Financial capability and asset holding in later life: A life course perspective* içinde (ss. 27-45). New York, NY: Oxford University Press
- Hughes, M., Kiecolt, K. J., Keith, V. M., ve Demo, D. H. (2015). Racial identity and well-being among African Americans. *Social Psychology Quarterly*, 78(1), 25-48. <https://doi.org/10.1177/0190272514554043>
- Infurna, F. J., Gerstorf, D., ve Zarit, S. H. (2011). Examining dynamic links between perceived control and health: longitudinal evidence for differential effects in midlife and old age. *Developmental psychology*, 47(1), 9. <https://doi.org/10.1037/a0021022>
- Iyer, A., Jetten, J., Tsivrikos, D., Postmes, T., ve Haslam, S. A. (2009). The more (and the more compatible) the merrier: Multiple group memberships and identity compatibility as predictors of adjustment after life transitions. *British Journal of Social Psychology*, 48(4), 707-733. <https://doi.org/10.1348/014466608X397628>
- Ivtzan, I., ve Papanтониου, A. (2014). Yoga meets positive psychology: Examining the integration of hedonic (gratitude) and eudaimonic (meaning) wellbeing in relation to the extent of yoga practice. *Journal of bodywork and movement therapies*, 18(2), 183-189. <https://doi.org/10.1016/j.jbmt.2013.11.005>
- Jackson, B. R., ve Bergeman, C. S. (2011). How does religiosity enhance well-being? The role of perceived control. *Psychology of Religion and Spirituality*, 3(2), 149-161. <https://doi.org/10.1037/a0021597>
- Jackson, L. A., Sullivan, L. A., Harnish, R., ve Hodge, C. N. (1996). Achieving positive social identity: Social mobility, social creativity, and permeability of group boundaries. *Journal of personality and social psychology*, 70(2), 241. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.2.241>
- Jetten, J., Branscombe, N. R., Haslam, S. A., Haslam, C., Cruwys, T., Jones, J. M., ... ve Zhang, A. (2015). Having a lot of a good thing: Multiple important group memberships as a source of self-esteem. *PloS one*, 10(5). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0124609>
- Jetten, J., Haslam, C., ve Haslam, S. A. (2012). *The social cure: Identity, health and wellbeing*. New York: Psychology Press
- Jetten, J., Spears, R., ve Manstead, A. S. (1997). Distinctiveness threat and prototypicality: Combined effects on intergroup discrimination and collective self-esteem. *European Journal of Social Psychology*, 27(6), 635-657. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)10990992\(199711/12\)27:6<635::AID-EJSP835>3.0.CO;2-#](https://doi.org/10.1002/(SICI)10990992(199711/12)27:6<635::AID-EJSP835>3.0.CO;2-#)
- Ji, Y., Rana, C., Shi, C., ve Zhong, Y. (2019). Self-esteem mediates the relationships between social support, subjective well-being, and perceived discrimination in Chinese people with physical disability. *Frontiers in psychology*, 10, 2230. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02230>
- John, D. A., de Castro, A. B., Martin, D. P., Duran, B., ve Takeuchi, D. T. (2012). Does an immigrant health paradox exist among Asian Americans? Associations of nativity and occupational class with self-rated health and mental disorders. *Social Science ve Medicine*, 75, 2085-2098. <http://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.01.035>

- Jonas, E., McGregor, I., Klackl, J., Agroskin, D., Fritsche, I., Holbrook, C., ... ve Quirin, M. (2014). Threat and defense: From anxiety to approach. *Advances in experimental social psychology* içinde (49), 219-286. Academic Press. <http://doi.org/10.1016/B978-0-12-800052-6.00004-4>
- Jost, J. T., Banaji, M. R., ve Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political psychology*, 25(6), 881-919. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2004.00402.x>
- Kahneman, D., ve Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the national academy of sciences*, 107(38), 16489-16493. <https://doi.org/10.1073/pnas.1011492107>
- Kahneman, D., Diener, E., ve Schwarz, N. (Eds.). (1999). *Well-being: Foundations of hedonic psychology*. Russell Sage Foundation.
- Kapeli, S. A., Manuela, S., ve Sibley, C. G. (2020). Perceived discrimination is associated with poorer health and well-being outcomes among Pacific peoples in New Zealand. *Journal of Community ve Applied Social Psychology*, 30(2), 132-150. <https://doi.org/10.1002/casp.2433>
- Kesebir, P., ve Diener, E. (2008). In pursuit of happiness: Empirical answers to philosophical questions. *Perspectives on Psychological Science*, 3(2), 117-125. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2350-6_3.
- Knight, E. L., ve Mehta, P. H. (2017). Hierarchy stability moderates the effect of status on stress and performance in humans. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(1), 78-83. <https://doi.org/10.1073/pnas.1609811114>
- Kraus, M. W. (2018). Beggars do not envy millionaires: Social comparison, socioeconomic status, and subjective well-being. E. Diener, S. Oishi, ve L. Tay (Ed.), *Handbook of well-being* içinde. Salt Lake City, UT: DEF Publishers
- Krug, H., Geibel, H. V., ve Otto, K. (2020). Identity leadership and well-being: team identification and trust as underlying mechanisms. *Leadership ve Organization Development Journal*. <https://doi.org/10.1108/LODJ-02-2020-0054>
- Krok, D., Zarzycka, B., ve Telka, E. (2021). Religiosity, Meaning-Making and the Fear of COVID-19 Affecting Well-Being Among Late Adolescents in Poland: A Moderated Mediation Model. *Journal of religion and health*, 60(5), 3265-3281. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01375-7>
- LeBlanc, J., Beaton, A. M., ve Walker, I. (2015). The downside of being up: A new look at group relative gratification and traditional prejudice. *Social Justice Research*, 28(1), 143-167. <https://doi.org/10.1007/s11211-015-0233-y>
- Lee, R. M., ve Robbins, S. B. (1998). The relationship between social connectedness and anxiety, self-esteem, and social identity. *Journal of Counseling Psychology*, 45(3), 338-345. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.45.3.338>
- Lent, R. W. (2004). Toward a unifying theoretical and practical perspective on well-being and psychosocial adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, 51(4), 482. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.4.482>
- Levine, J. M., ve Moreland, R. L. (1987). *Social comparison and outcome evaluation in group contexts*. Hillsdale, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Levine, M., Prosser, A., Evans, D., ve Reicher, S. (2005). Identity and emergency
- Levitt, M. J., Clark, M. C., Rotton, J., ve Finley, G. E. (1987). Social support, perceived control, and well-being: A study of an environmentally stressed population. *The International Journal of Aging and Human Development*, 25(4), 247-258. <https://doi.org/10.2190/9CUM-4TF4-3WAC-DVLM>
- Li, W., Wu, J., ve Kou, Y. (2020). System justification enhances life satisfaction of high-and low-status people in China. *Social Psychological and Personality Science*, 11(5), 588-596. <https://doi.org/10.1177/1948550619866182>
- Lickel, B., Hamilton, D. L., Wierzchowska, G., Lewis, A., Sherman, S. J., ve Uhles, A. N. (2000). Varieties of groups and the perception of group entitativity. *Journal of personality and social psychology*, 78(2), 223. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.223>
- Lima, M., Camilo, C., Quintal, F., ve Palacin-Lois, M. (2021). It is not enough to be a member: Conditions for health benefits in associative participation. *Revista de Psicologia Social*. <https://doi.org/10.1080/02134748.2021.1942682>

- Linton, M. J., Dieppe, P., ve Medina-Lara, A. (2016). Review of 99 self-report measures for assessing well-being in adults: exploring dimensions of well-being and developments over time. *BMJ open*, 6(7), e010641. <http://doi.org/10.1136/bmjopen-2015-010641>
- Launay, J., Dean, R. T., ve Bailes, F. (2013). Synchronization can influence trust following virtual interaction. *Experimental psychology*. <https://doi.org/10.1027/1618-3169/a000173>
- Mahadevan, N., Gregg, A. P., ve Sedikides, C. (2021). Self-Esteem as a hierometer: Sociometric status is a more potent and proximate predictor of self-esteem than socioeconomic status. *Journal of Experimental Psychology: General*.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396. <http://dx.doi.org/10.1037/h0054346>
- McConnell, A. R., Buchanan, T. M., Lloyd, E. P., ve Skulborstad, H. M. (2019). Families as ingroups that provide social resources: Implications for well-being. *Self and Identity*, 18(3), 306-330. <https://doi.org/10.1080/15298868.2018.1451364>
- Mesch, G. S., Turjeman, H., ve Fishman, G. (2008). Perceived discrimination and the well-being of immigrant adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(5), 592-604. <https://doi.org/10.1007/s10964-007-9210-6>
- Meuleman, B., Abts, K., Schmidt, P., Pettigrew, T. F., ve Davidov, E. (2020). Economic conditions, group relative deprivation and ethnic threat perceptions: a cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(3), 593-611. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1550157>
- Michael, J., Sebanz, N., ve Knoblich, G. (2016). Observing joint action: Coordination creates commitment. *Cognition*, 157, 106-113. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2016.08.024>
- Miller, K., Wakefield, J. R., ve Sani, F. (2015). Identification with social groups is associated with mental health in adolescents: Evidence from a Scottish community sample. *Psychiatry Research*, 228(3), 340-346. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.05.088>
- Miller, G. E., Yu, T., Chen, E., ve Brody, G. H. (2015). Self-control forecasts better psychosocial outcomes but faster epigenetic aging in low-SES youth. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(33), 10325-10330. <https://doi.org/10.1073/pnas.1505063112>
- Miron, A. M., Branscombe, N. R., ve Schmitt, M. T. (2006). Collective guilt as distress over illegitimate intergroup inequality. *Group Processes & Intergroup Relations*, 9(2), 163-180. <https://doi.org/10.1177/1368430206062075>
- Napier, J. L., Suppes, A., ve Bettinsoli, M. L. (2020). Denial of gender discrimination is associated with better subjective well-being among women: A system justification account. *European Journal of Social Psychology*, 50(6), 1191-1209. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2702>
- Navarro-Carrillo, G., Valor-Segura, I., ve Moya, M. (2021). The consequences of the perceived impact of the spanish economic crisis on subjective well-being: The explanatory role of personal uncertainty. *Current Psychology*, 40(11), 5286-5300. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00506-4>
- Nemeroff, R., Midlarsky, E., ve Meyer, J. F. (2010). Relationships among social support, perceived control, and psychological distress in late life. *The International Journal of Aging and Human Development*, 71(1), 69-82. <https://doi.org/10.2190/AG.71.1.d>
- Ng, E. C. W., ve Fisher, A. T. (2013). Understanding well-being in multi-levels: a review. *Health, Culture and Society*, 5(1), 308-323. <https://doi.org/10.5195/hcs.2013.142>
- Nishi, A., Shirado, H., Rand, D. G., ve Christakis, N. A. (2015). Inequality and visibility of wealth in experimental social networks. *Nature*, 526(7573), 426-429. <https://doi.org/10.1038/nature15392>
- Nosek, B. A., Banaji, M. R., ve Greenwald, A. G. (2002). Math= male, me= female, therefore math≠ me. *Journal of personality and social psychology*, 83(1), 44. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.83.1.44>
- Oakes, P. J. (1987). The salience of social categories.. J. C. Turner (Ed.), *Rediscovering the social group: A self-categorization theory* içinde (ss. 117–141). Oxford, UK: Basil Blackwell
- Oman, D., ve Thoresen, C. E. (2005). Do Religion and Spirituality Influence Health? R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* içinde (ss. 435–459). The Guilford Press.

- Orkibi, H., ve Bar-nir, A. (2015). Linking collective self-esteem to well-being indicators of arts therapies students and practitioners: Meaning and engagement as mediators. *The Arts in Psychotherapy*, 45, 26-35. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2015.05.004>
- Otten, S., ve Moskowitz, G. B. (2000). Evidence for implicit evaluative in-group bias: Affect-biased spontaneous trait inference in a minimal group paradigm. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(1), 77-89. <https://doi.org/10.1006/jesp.1999.1399>
- Paolini, D., Maricchiolo, F., Pacilli, M. G., ve Pagliaro, S. (2020). COVID-19 lockdown in Italy: The role of social identification and social and political trust on well-being and distress. *Current Psychology*, 1-8. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01141-0>
- Paradies, Y. (2006). A systematic review of empirical research on self-reported racism and health. *International journal of epidemiology*, 35(4), 888-901. <https://doi.org/10.1093/ije/dyl056>
- Pargament, K. I., ve Park, C. L. (1997). In times of stress: The religion-coping connection. B. Spilka ve D. N. McIntosh (Ed.), *The psychology of religion: Theoretical approaches içinde* (ss. 43-53). Westview Press.
- Pascoe, E. A., ve Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 135(4), 531. <https://doi.org/10.1037/a0016059>
- Platow, M. J., Durante, M., Williams, N., Garrett, M., Walshe, J., Cincotta, S., ... ve Barutçu, A. (1999). The contribution of sport fan social identity to the production of prosocial behavior. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 3(2), 161. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.3.2.161>
- Rafaeli-Mor, E., ve Steinberg, J. (2002). Self-complexity and well-being: A review and research synthesis. *Personality and Social Psychology Review*, 6(1), 31-58. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0601_2
- Reicher, S., Haslam, S. A., ve Hopkins, N. (2005). Social identity and the dynamics of leadership: Leaders and followers as collaborative agents in the transformation of social reality. *The Leadership Quarterly*, 16(4), 547-568. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.06.007>
- Reinhardt, J. P. (1996). The importance of friendship and family support in adaptation to chronic vision impairment. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 51(5). <https://doi.org/10.1093/geronb/51B.5.P268>
- Rodgers, J. D., Lodi-Smith, J., Hill, P. L., Spain, S. M., Lopata, C., ve Thomeer, M. L. (2018). Brief report: Personality mediates the relationship between autism quotient and well-being: A conceptual replication using self-report. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48(1), 307-315. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3290-2>
- Røysamb, E., Nes, R. B., Czajkowski, N. O., ve Vassend, O. (2018). Genetics, personality and wellbeing. A twin study of traits, facets and life satisfaction. *Scientific reports*, 8(1), 1-13. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-29881-x>
- Rubin, M., ve Stuart, R. (2018). Kill or cure? Different types of social class Rudman, L. A., ve Kilianski, S. E. (2000). Implicit and explicit attitudes toward female authority. *Personality and social psychology bulletin*, 26(11), 1315-1328. <https://doi.org/10.1177/0146167200263001>
- Ryan, R. M., ve Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual review of psychology*, 52(1), 141-166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
- Ryan, M., Muldoon, O. T., Gallagher, S., ve Jetten, J. (2021). Physiological stress responses to inequality across income groups in a virtual society. *Journal of Applied Social Psychology*, 51, 878- 888. <https://doi.org/10.1111/jasp.12807>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of personality and social psychology*, 57(6), 1069. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Ryff, C. D., ve Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of personality and social psychology*, 69(4), 719. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Ryff, C. D., ve Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of happiness studies*, 9(1), 13-39. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0>

- Saud, M., Ashfaq, A., Abbas, A., Ariadi, S., ve Mahmood, Q. K. (2021). Social support through religion and psychological well-being: COVID-19 and coping strategies in Indonesia. *Journal of religion and health*, 60(5), 3309-3325. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01327-1>
- Sani, F., Bowe, M., ve Herrera, M. (2008). Perceived collective continuity and social well-being: Exploring the connections. *European Journal of Social Psychology*, 38(2), 365-374. <https://doi.org/10.1002/ejsp.461>
- Sani F, Bowe M, Herrera M, Manna C, Cossa T, Miao X, Zhou Y. (2007) Perceived collective continuity: seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology* (37), 1118–1134. <https://doi.org/10.1002/ejsp.430>
- Sani, F., Elena, M. M., Scignaro, M., ve McCollum, R. (2010). In-group identification mediates the effects of subjective in-group status on mental health. *British Journal of Social Psychology*, 49(4), 883-893. <https://doi.org/10.1348/014466610X517414>
- Sani, F., Herrera, M., Wakefield, J. R., Boroch, O., ve Gulyas, C. (2012). Comparing social contact and group identification as predictors of mental health. *British Journal of Social Psychology*, 51(4), 781-790. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2012.02101.x>
- Sainz, M., Martínez, R., Moya, M., Rodríguez-Bailón, R., ve Vaes, J. (2021). Lacking socio-economic status reduces subjective well-being through perceptions of meta-dehumanization. *British Journal of Social Psychology*, 60(2), 470-489. <https://doi.org/10.1111/bjso.12412>
- Sapolsky, R. M. (1992). Cortisol concentrations and the social significance of rank instability among wild baboons. *Psychoneuroendocrinology*, 17(6), 701–709. [https://doi.org/10.1016/0306-4530\(92\)90029-7](https://doi.org/10.1016/0306-4530(92)90029-7)
- Sedikides, C., Gaertner, L., Luke, M. A., O'Mara, E. M., ve Gebauer, J. E. (2013). A three-tier hierarchy of self-potency: Individual self, relational self, collective self. *Advances in experimental social psychology içinde (ss. 235-295)*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407188-9.00005-3>
- Sedikides, C., Wildschut, T., Cheung, W. Y., Routledge, C., Hepper, E. G., Arndt, J., ... ve Vingerhoets, A. J. (2016). Nostalgia fosters self-continuity: Uncovering the mechanism (social connectedness) and consequence (eudaimonic well-being). *Emotion*, 16(4), 524. <https://doi.org/10.1037/emo0000136>
- Selim, S. (2008). Life satisfaction and happiness in Turkey. *Social Indicators Research*, 88(3), 531-562. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9218-z>
- Schaafsma, J. (2011). Discrimination and subjective well-being: The moderating roles of identification with the heritage group and the host majority group. *European journal of social psychology*, 41(6), 786-795. <https://doi.org/10.1002/ejsp.825>
- Scheepers, D., de Wit, F., Ellemers, N., ve Sassenberg, K. (2012). Social power makes the heart work more efficiently: Evidence from cardiovascular markers of challenge and threat. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 371-374. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.06.014>
- Scheepers, D., Ellemers, N., ve Sintemaartensdijk, N. (2009). Suffering from the possibility of status loss: Physiological responses to social identity threat in high status groups. *European Journal of Social Psychology*, 39(6), 1075-1092. <https://doi.org/10.1002/ejsp.609>
- Scheepers, D., ve Knight, E. L. (2020). Neuroendocrine and cardiovascular responses to shifting status. *Current opinion in psychology*, 33, 115-119. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2019.07.035>
- Scheifele, C., Ehrke, F., Viladot, M. A., Van Laar, C., ve Steffens, M. C. (2021). Testing the basic socio-structural assumptions of social identity theory in the gender context: Evidence from correlational studies on women's leadership. *European Journal of Social Psychology*, 51(1). <https://doi.org/10.1002/ejsp.2678>
- Schimmenti, A., Billieux, J., ve Starcevic, V. (2020). The four horsemen of fear: An integrated model of understanding fear experiences during the COVID-19 pandemic. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 41-45. <https://doi.org/10.36131/CN20200202>
- Schmitt, M. T., ve Branscombe, N. R. (2001). The good, the bad, and the manly: Threats to one's prototypicality and evaluations of fellow in-group members. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37(6), 510-517. <https://doi.org/10.1006/jesp.2001.1476>

- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T., ve Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: a meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 140(4), 921. <https://doi.org/10.1037/a0035754>
- Schmutte, P. S., ve Ryff, C. D. (1997). Personality and well-being: Reexamining methods and meanings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(3), 549–559. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.3.549>
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., ve Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of cross-cultural psychology*, 32(5), 515-542. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005001>
- Schwarzer, R., ve Leppin, A. (1991). Social support and health: A theoretical and empirical overview. *Journal of social and personal relationships*, 8(1), 99-127. <https://doi.org/10.1177/0265407591081005>
- Sedikides, C., Gaertner, L., ve Toguchi, Y. (2003). Pancultural self-enhancement. *Journal of personality and social psychology*, 84(1), 60. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.1.60>
- Sedikides, C., ve Strube, M. J. (1995). The multiply motivated self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(12), 1330-1335. <https://doi.org/10.1177/01461672952112010>
- Simon, B. (1992). The perception of ingroup and outgroup homogeneity: Reintroducing the intergroup context. *European review of social psychology*, 3(1), 1-30. <https://doi.org/10.1080/14792779243000005>
- Simon, B., ve Pettigrew, T. F. (1990). Social identity and perceived group homogeneity: Evidence for the ingroup homogeneity effect. *European Journal of Social Psychology*, 20(4), 269-286. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420200402>
- Simsek, O. F. (2013). Structural relations of personal and collective self-esteem to subjective well-being: Attachment as moderator. *Social Indicators Research*, 110(1), 219-236. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9927-1>
- Sherif, M., ve Sherif, C. W. (1969). *Social Psychology*. New York: Harper ve Row.
- Smeekes, A., ve Verkuyten, M. (2015). The presence of the past: Identity continuity and group dynamics. *European Review of Social Psychology*, 26(1), 162-202. <https://doi.org/10.1080/10463283.2015.1112653>
- Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., ve Bialosiewicz, S. (2012). Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review. *Personality and social psychology review*, 16(3), 203-232. <https://doi.org/10.1177/1088868311430825>
- Subramanyam, M. A., Diez-Roux, A. V., Hickson, D. A., Sarpong, D. F., Sims, M., Taylor, H. A., Jr., . . . Wyatt, S. B. (2012). Subjective social status and psychosocial and metabolic risk factors for cardiovascular disease among African Americans in the Jackson Heart Study. *Social Science ve Medicine*, 74, 1146-1154. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.12.042>
- Suppes, A. (2020). Do women need to have children in order to be fulfilled? A system justification account of the motherhood norm. *Social Psychological and Personality Science*, 11(7), 999-1010. <https://doi.org/10.1177/1948550620909728>
- Spears, R., Doosje, B., ve Ellemers, N. (1997). Self-stereotyping in the face of threats to group status and distinctiveness: The role of group identification. *Personality and social psychology bulletin*, 23(5), 538-553. <https://doi.org/10.1177/0146167297235009>
- Steffens, N. K., Haslam, S. A., Reicher, S. D., Platow, M. J., Fransen, K., Yang, J., ... ve Boen, F. (2014). Leadership as social identity management: Introducing the Identity Leadership Inventory (ILI) to assess and validate a four-dimensional model. *The leadership quarterly*, 25(5), 1001-1024. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2014.05.002>
- Steffens, N. K., Munt, K. A., van Knippenberg, D., Platow, M. J., ve Haslam, S. A. (2021). Advancing the social identity theory of leadership: A meta-analytic review of leader group prototypicality. *Organizational Psychology Review*, 11(1), 35-72. <https://doi.org/10.1177/2041386620962569>
- Steger M. F., Fitch-Martin A. R., Donnelly J., Rickard K. M. (2015) Meaning in life and health: Proactive health orientation links meaning in life to health variables among American undergraduates. *Journal of Happiness Studies* 16(3): 583–597. <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9523-6>.
- Stevens, M., Rees, T., Coffee, P., Steffens, N. K., Haslam, S. A., ve Polman, R. (2020). Leading us to be active: A two-wave test of relationships between identity leadership, group identification, and

- attendance. *Sport, Exercise, and Performance Psychology*, 9(1), 128. <https://doi.org/10.1037/spy0000164>
- Szücs, A., Schindler, S., Reinhard, M.-A., ve Stahlberg, D. (2014). When being a bad friend doesn't hurt: The buffering function of gender typicality against self-esteem-threatening feedback. *Swiss Journal of Psychology*, 73(2), 97–103. <https://doi.org/10.1024/1421-0185/a000128>
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social science information*, 13(2), 65-93. <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual review of psychology*, 33(1), 1-39. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.33.020182.000245>
- Tajfel, H., ve Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. S.Worchel and WG Austing (Eds.). *Psychology of intergroup relations içinde*. Austin. Chicago: Nelson-Hall, 724.
- Tajfel, H., Turner, J. C., Austin, W. G., ve Worchel, S. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *Organizational identity: A reader*, 56(65), 9780203505984-16.
- Tan, J. J., Kraus, M. W., Carpenter, N. C., ve Adler, N. E. (2020). The association between objective and subjective socioeconomic status and subjective well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 146(11), 970. <https://doi.org/10.1037/bul0000258>
- Taylor, S. E. (1995). *Healthy psychology*. New York: Mc-Graw Hill
- Taylor, C. J. (2014). Physiological stress response to loss of social influence and threats to masculinity. *Social Science ve Medicine*, 103, 51-59.3. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.07.036>
- Tost, L. P. (2011). An integrative model of legitimacy judgments. *Academy of Management Review*, 36, 686 –710. <https://doi.org/10.5465/amr.2011.65554690>
- Turner, J. C. (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour. *European journal of social psychology*, 5(1), 1-34. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420050102>
- Turner, J. C. (1984). Social identification and psychological group formation. H. Tajfel (Ed.), *The social dimension: European developments in social psychology içinde* (ss. 518–538). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social-cognitive theory of group behavior. E. J. Lawler (Ed.), *Advances in group processes: Theory and research içinde* (Böl. 2, ss. 77-122). Greenwich, CT: JAI Press.
- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., ve Wetherell, M. S.(1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Basil Blackwell.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., ve McGarty, C. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and social psychology bulletin*, 20(5), 454-463. <https://doi.org/10.1177/0146167294205002>
- Turner, J. C., ve Reynolds, K. J. (2010). The story of social identity. In *Rediscovering social identity: Key readings*. Psychology Press, Taylor ve Francis.
- Tyler, T. R. (2006). Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annual Review of Psychology*, 57, 375– 400. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190038>
- Tyler, T. R., ve Blader, S. L. (2005). Can businesses effectively regulate employee conduct? The antecedents of rule following in work settings. *Academy of Management Journal*, 48, 1143–1158. <http://dx.doi.org/10.5465/AMJ.2005.19573114>
- Van Bavel, J. J., Cichocka, A., Capraro, V., Sjästad, H., Nežlek, J. B., Alfano, M., ... Palomäki, J. (2020). National identity predicts public health support during a global pandemic: Results from 67 nations. <https://doi.org/10.31234/osf.io/ydt95>
- van Knippenberg, D., van Knippenberg, B., De Cremer, D. and Hogg, M.A. (2004). Leadership, self, and identity: A review and research agenda. *Leadership Quarterly*, 15, ss. 825–856. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2004.09.002>
- Van Laar, C., Bleeker, D., Ellemers, N., ve Meijer, E. (2014). Ingroup and outgroup support for upward mobility: Divergent responses to ingroup identification in low status groups. *European Journal of Social Psychology*, 44(6), 563-577. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2046>

- Van Servellen, G., Sarna, L., Padilla, G., ve Brecht, M. L. (1996). Emotional distress in men with life-threatening illness. *International journal of nursing studies*, 33(5), 551-565. [https://doi.org/10.1016/0020-7489\(96\)00011-9](https://doi.org/10.1016/0020-7489(96)00011-9)
- Verkuyten, M., Yogeewaran, K., ve Adelman, L. (2020). The negative implications of being tolerated: Tolerance from the target's perspective. *Perspectives on Psychological Science*, 15(3), 544-561. <https://doi.org/10.1177/1745691619897974>
- Villani, D., Sorgente, A., Iannello, P., ve Antonietti, A. (2019). The role of spirituality and religiosity in subjective well-being of individuals with different religious status. *Frontiers in psychology*, 10, 1525. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01525>
- Wienk, M. N., Buttrick, N. R., ve Oishi, S. (2021). The social psychology of economic inequality, redistribution, and subjective well-being. *European Review of Social Psychology*, 1-36. <https://doi.org/10.1080/10463283.2021.1955458>
- Willis, G. B., Rodríguez-Bailón, R., López-Rodríguez, L., ve García-Sánchez, E. (2015). Legitimacy moderates the relation between perceived and ideal economic inequalities. *Social Justice Research*, 28(4), 493-508. <https://doi.org/10.1007/s11211-015-0253-7>
- Vishkin, A., Bloom, P. B. N., ve Tamir, M. (2019). Always look on the bright side of life: religiosity, emotion regulation and well-being in a Jewish and Christian sample. *Journal of Happiness Studies*, 20(2), 427-447. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9956-9>
- Walker, H. A., ve Zelditch, M., Jr. (1993). Power, legitimacy, and the stability of authority: A theoretical research program. J. Berger ve M. Zelditch, Jr., (Eds.), *Theoretical research programs: Studies in the growth of theory içinde* (ss. 364 –381). Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Wallston, K. A., Wallston, B. S., Smith, S., ve Dobbins, C. J. (1987). Perceived control and health. *Current Psychology*, 6(1), 5-25. <https://doi.org/10.1007/BF02686633>
- Waterman, A. S., Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Ravert, R. D., Williams, M. K., Bede Agocha, V., ... ve Brent Donnellan, M. (2010). The Questionnaire for Eudaimonic Well-Being: Psychometric properties, demographic comparisons, and evidence of validity. *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 41-61. <https://doi.org/10.1080/17439760903435208>
- Wilkinson, R. G., ve Pickett, K. E. (2017a). The enemy between us: The psychological and costs of inequality. *European Journal of Social Psychology*, 47(1), 11-24. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2275>
- Wilkinson, R., ve Pickett, K. (2017b). Inequality and mental illness. *The Lancet Psychiatry*, 4(7), 512-513. [http://dx.doi.org/10.1016/S2215-0366\(17\)30206-7](http://dx.doi.org/10.1016/S2215-0366(17)30206-7)
- Williams, D. R., ve Neighbors, H. (2001). Racism, discrimination and hypertension: evidence and needed research. *Ethn Dis*, 11(4), 800-816.
- Wiggins, D. (2001). *Sameness and substance renewed*. New York, NY: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511612756>
- World Value Survey. (2012). *World Value Survey Wave 6*. Alınan yer: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>
- Yörük, E. (2014). The long summer of Turkey: The Gezi uprising and its historical roots. *South Atlantic Quarterly*, 113(2), 419-426.
- Yu, S., ve Blader, S. L. (2020). Why does social class affect subjective well-being? The role of status and power. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 46(3), 331-348. <https://doi.org/10.1177/0146167219853841>
- Ysseldyk, R., Matheson, K., ve Anisman, H. (2010). Religiosity as identity: Toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 60-71. <https://doi.org/10.1177/1088868309349693>
- Yzerbyt, V., Castano, E., Leyens, J. P., ve Paladino, M. P. (2000). The primacy of the ingroup: The interplay of entitativity and identification. *European review of social psychology*, 11(1), 257-295. <https://doi.org/10.1080/14792772043000059>

TERÖRİZMİN FİNANSMANI VE KRİPTO PARALAR

Prof. Dr. Taner AKÇACI

akcaci@gantep.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5343-0894

Dr. Öğr. Üyesi Ali GÖK

aligok86@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0734-459X

ÖZ: Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte internet üzerinden daha kolay, hızlı ve ucuz küresel transferler sağlayan kripto paralar, kullanımlarının yaygınlaşması ile birlikte aynı zamanda terör örgütlerinin eylemlerini destekleyen yeni dijital gelişmelerden biri olma olasılığı taşımaktadır. Çalışma, kripto paraların, takibin ve kontrolün zor olduğu internet üzerinden terör örgütleri açısından finansman yaratma ve değer aktarma avantajına sahip olduğunu iddia etmekle birlikte, terör örgütlerinin kripto paraları kullanma arayışında olmalarının altında yatan nedenleri incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada öncelikle terör örgütlerinin neden finansmana ihtiyaç duydukları ve bu ihtiyaçları karşılamak adına hangi finansman kaynaklarını kullandıkları ortaya konulmuş, akabinde internetin terör örgütlerine finansman kaynakları yaratmak ve bu kaynakları yönetmek açısından ne gibi avantajlar sağladığı ele alınmıştır. Son olarak ise kripto paraların genel özellikleri ve terör örgütlerinin söz konusu özelliklerden neden yararlanmaya çalıştıkları örnekler üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, terörizmin finansmanı, kripto paralar, karanlık ağ, derin ağ.

FINANCING OF TERRORISM AND CRYPTOCURRENCY

ABSTRACT: With the advancement of technology, cryptocurrencies, which provide easier, faster and cheaper global transfers over the internet, have become widespread in use and because of that it is likely to be one of the new digital developments that support the actions of terrorist organizations. The study claims that cryptocurrencies have the advantage of creating financing and transferring value for terrorist organizations over the internet, where tracking and control are difficult and study going to aim to examine the underlying reasons why terrorist organizations seek to use cryptocurrencies. In this study, it was revealed the reason of terrorist organizations need financing and which financing sources they use to meet these needs, subsequently, it was discussed what advantages the internet provides to terrorist organizations in terms of creating and managing sources of financing. Finally, the general characteristics of cryptocurrencies and the examples of why terrorist organizations are trying to take advantage of these characteristics have been discussed.

Keywords: Terrorism, financing of terrorism, cryptocurrency, dark web, deep web.

1. GİRİŞ

Terör örgütleri silah/mühimmat gibi teknik ihtiyaçlarını karşılayabilmek, eylemlerini gerçekleştirebilmek, diğer operasyonel faaliyetlerini yürütebilmek, organizasyonlarının işleyişini sürdürebilmek ve ideolojik etki alanına sahip olabilmek için finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu doğrultuda da yasal veya yasadışı yöntemlerle işleyen çeşitli finansman kaynakları bulunmaktadır. Terör örgütlerinin finansman kaynaklarının büyük çoğunluğu uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı gibi yasa dışı gelirler üzerine kurulu olsa da küresel erişime sahip terör örgütleri yasal yöntemlerle ya da hayır kurumları vasıtasıyla bağışlar üzerinden finansman sağlayabilmektedirler.

Yasa dışı gelirler, terör örgütlerinin temel dayanak noktaları olmaya devam ederken, terörizmle mücadelede asıl önemli husus yasal yöntemler üzerine kurulu olması sebebiyle tespiti zor olan finansman kaynaklarının durdurulabilmesidir. Terörizmle mücadele eden kolluk kuvvetleri bu durumun farkında olarak sıkı mali tedbirler alma ve kontrol sağlama eğilimindedirler. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası finansal kurumlara ve bankacılık sektörüne yönelik düzenlemeler nedeniyle şüpheli aktarımlar tespit edilebilmekte ve yasal kanallar vasıtasıyla finanse edilen bir terör eyleminin gerçekleşme ihtimali zayıflamaktadır.

Ancak terör örgütleri de özellikle internetin yaygınlaşmasının sağladığı avantajlardan faydalanarak alternatif yöntemler geliştirme arayışındadır. Terör örgütleri hem faaliyetlerini desteklemek için gerekli fonları toplamak hem de para transfer etmek için interneti kapsamlı bir şekilde kullanma eğilimindedirler. İnternetin bu bağlamda terör örgütleri için avantajı belirli bir oranda anonimlik ve güvenlik sağlayabilmesidir.

Son dönemlerde ise internet üzerinden daha kolay, hızlı ve ucuz küresel transferler sağlayan kripto paralar gibi yeni dijital araçlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada çalışmanın konusunu da oluşturan kripto paraların, terör örgütlerinin eylemlerini destekleyen dijital gelişmelerden biri olma olasılığı bulunmaktadır. Kripto paraların geleneksel para birimine göre çeşitli avantajları ve terör örgütlerinin bu para birimlerinden neden ve nasıl faydalanabilecekleri konusu literatürde tartışmalara yol açmıştır. Ancak bu konuda güvenlik odaklı çalışma ve bilimsel değerlendirme sınırlı sayıda bulunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu eksikliği giderebilmek adına terör örgütlerinin kripto paraları kullanma arayışında olmalarının altında yatan nedenleri incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle terör örgütlerinin neden finansmana ihtiyaç duydukları ve bu ihtiyaçları karşılamak adına hangi finansman kaynaklarını kullandıkları ortaya konacak, akabinde internetin terör örgütlerine finansman kaynakları yaratmak ve bu kaynakları yönetmek açısından ne gibi avantajlar sağladığı ele alınacaktır. Son olarak ise öncelikle kripto paraların genel özelliklerine yer verilecek olup, akabinde terör örgütlerinin söz konusu özelliklerden neden yararlanmaya çalıştıkları örnekler üzerinden tartışılacaktır.

2. TERÖRİZMİN FİNANSMAN KAYNAKLARI

IMF'ye (2022) göre terörizmin finansmanı, *terör amaçlı fonların toplanması veya sağlanması* olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, gizlilik ve yasa dışı girişimleri içeren bir *yeraltı* evrenidir ve aynı zamanda küresel finansal sistemine entegre bir yönetim anlayışını içermektedir (Raphaeli, 2003). Raphaeli (2003), terörizmin finansman kaynaklarını geniş topraklara yayılan ve çok çeşitli dini, sosyal, ekonomik ve politik dokunaçları olan bir *ahtapot* olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda terör örgütlerinin söz konusu dokunaçlar çerçevesinde şekillenen geleneksel olarak beş ana finansman kaynağı bulunmaktadır. Bunlar: meşru yatırımlar, devlet sponsorluğu, bağışlar, hayır kurumları ve gasp, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı gibi çeşitli suç gelirleridir (Windle, 2018; Schwarz, Manheim ve Johnston, 2019; Jacobson, 2010; Keatinge, Carlisle ve Keen, 2018; Biswas ve Sana, 2019). INTERPOL'e (2022) göre terörizmin finansmanı ise, "düşük seviyeli dolandırıcılığı, fidye için adam kaçırmayı, kâr amacı gütmeyen kuruluşların kötüye kullanımını, petrol, kömür, elmas, altın ve uyuşturucunun yasa dışı ticaretini ve dijital paraların kullanımını" içermektedir.

Birleşmiş Milletlerin, Terörizmin Finansmanının Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, terörizmin fonlarını, "maddi veya manevi, taşınır veya taşınmaz olarak elde edinilen, her türlü varlık ve elektronik veya dijital de dâhil olmak üzere herhangi bir biçimdeki yasal belge veya araçlar" olarak tanımlamaktadır. Banka kredileri, seyahat çekleri, havaleler, hisse senetleri, menkul kıymetler, tahviller, poliçeler, akreditifler ve bu tür varlıklara veya bunlarla ilgili menfaatler bu tür kaynaklara dâhildir (The

United Nations, 1999). Söz konusu tanımdan da anlaşılacağı gibi terör örgütlerinin *meşru* görünen kaynakları, terörizmin fonları ve yasal fonlar arasında ayırım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum kolluk kuvvetlerinin terör örgütlerinin finansman kaynaklarını kolayca tespit edebilmesini de engellemektedir.

Esasen terörün finansman kaynaklarını ve kullanımını gizlemek için kullanılan teknikler, kara para aklamak için kullanılanlarla benzer olduğu düşünülmektedir (Schott, 2006). Her iki durumda da aktör finans sektörünü gayrimeşru bir şekilde kullanmaktadır. Bununla birlikte, terörün finansmanı ile ilgili mali işlemler, tespiti engelleyebilmek adına genellikle kara para aklamada olduğundan daha küçük miktarlarda olma eğilimindedir. Ayrıca kara para aklama durumunda, fonlar her zaman yasadışı kaynaklıdır, oysa terörün finansmanı durumunda fonlar hem yasal hem de yasadışı kaynaklardan gelebilmektedir. Bu nedenle, terörizmin finansmanına dâhil olan kişi veya kuruluşların birincil amacı, sadece paranın kaynaklarını gizlemek değil hem finansman faaliyetini hem de finanse edilen faaliyetin doğasını gizlemektir (IMF, 2022). Eğer faaliyet gizlenebilirse, kaynak gelecekteki terör eylemleri için de kullanılabilir durumda kalacaktır (Schott, 2006).

Terör örgütleri çeşitli finansman kaynaklarını değerlendirirken neye göre karar verirler? Bir kaynağı diğerlerinden daha çekici yapan nedir? Genel olarak, terör örgütleri şu altı kritere göre finansman kaynaklarını seçmektedirler: *nicelik, meşruiyet, güvenlik, güvenilirlik, kontrol ve basitlik*. İlk olarak bir terör örgütü, daha etkin faaliyet göstermek ve faaliyetlerini farklı sınırlar arasında genişletmek için daha fazla paraya ihtiyaç duymaktadır. İkinci olarak, terör örgütlerinin kendilerini idame ettirebilmeleri için meşruiyete ihtiyaçları vardır. Belirli finansman kaynakları da bir grubun meşruiyetini çeşitli şekillerde etkileyebilir ve diaspora desteği gibi meşruiyetin bir göstergesi olabilirler. Üçüncü olarak, devletin ve kolluk kuvvetlerinin radarından uzak duracak belirli finansman kaynakları kullanmayı isteyeceklerdir. Dördüncü olarak, terör örgütleri için öngörülebilir ve tutarlı finansman kaynakları, tutarsız bir şekilde dalgalananlardan daha iyidir. Beşinci olarak para genellikle etki ve güçle ilişkilendirilir. Farklı finansman kaynakları, bir terör örgütünü, üyeleri ve operasyonları üzerindeki kontrolünü tehdit edebilir veya güçlendirebilir. Altıncı olarak, kaynak edinme süreçlerinin daha basit ve daha az maliyetli olmasını isterler (Freeman, 2011).

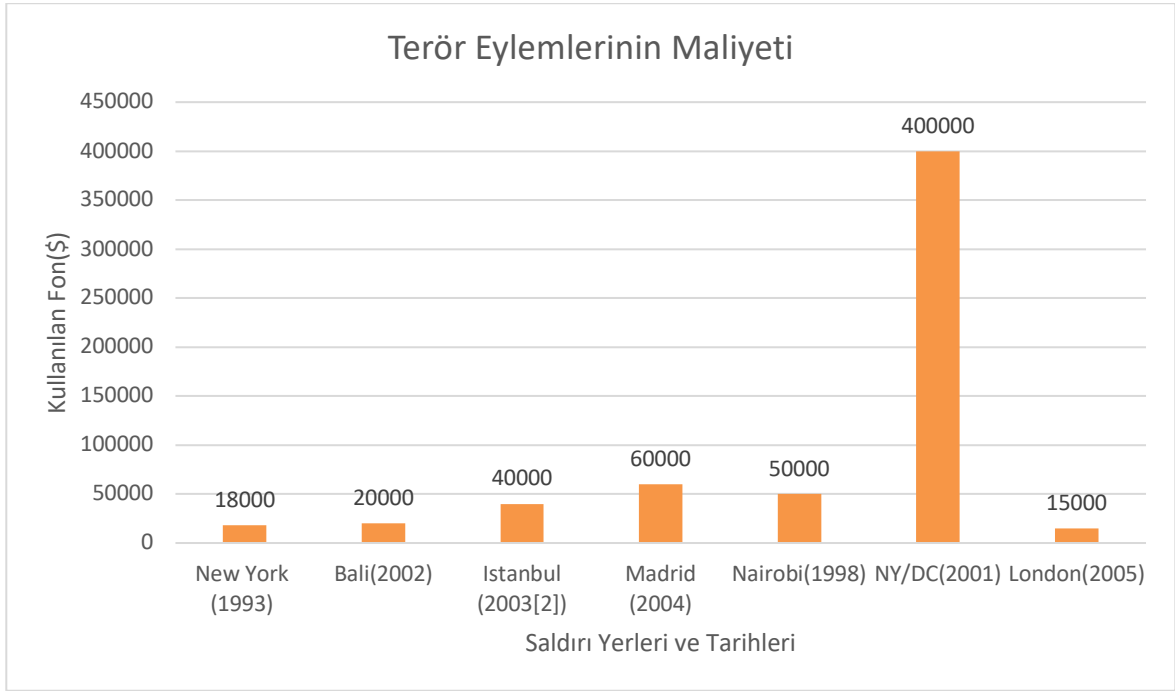
Thachuk ve Lal (2018), terör örgütlerinin son birkaç on yılda istikrarlı bir şekilde *gangsterleştiklerini* düşünmektedir. Özellikle de çok para kazanma konusundaki istekleri, yasadışı uyuşturucu ticaretine dâhil olmalarının birincil nedenidir (Wardhana ve Nugroho, 2021). Çoğu terör örgütü eylemlerinin finansmanını sağlamak için genellikle organize suç örgütlerinin alanı olarak kabul edilen ve onlarla aynı suç taktiklerini kullanabileceği yasadışı ticarete yönelmiştir. Ancak, onları geleneksel organize suç örgütlerinden ayıran temel fark, yasadışı fon toplama motivasyonları (siyasal saik) ve paranın korku atmosferi yaratabilecek geniş çaplı terör eylemleri için harcanma şeklidir (Thachuk ve Lal, 2018).

Bu noktada terör örgütlerinin, terörizmin doğası gereği finansman kaynaklarının büyük çoğunluğu suç üzerine kurulu olsa da küresel çapta organize olmuş terör örgütleri meşru yatırımlara müdahil olarak ya da hayır kurumlarına etki ederek bağışlar üzerinden gelir sağlayabilmektedirler (Conway, 2006; Schott, 2006). Özellikle hayır kurumları veya insani yardım kuruluşları istismara açık olmaları ve sempatizanların *insani yardım* gibi hassas noktalarına dokunulmasını sağladıkları için, terör örgütleri tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadırlar. Bazı hayır kurumları açıkça terörü finanse etmek amacıyla kurulurken, bazıları da içlerine sızılarak kullanılmaktadır (Jacobson, 2010). Wilkinson (2005), özellikle destekçilerinden veya sempatizanlarından alınan bağışların/gelirlerin terör örgütlerinin eylemlerini sürdürmek için daha fazla finansman, silah ve asker elde etmelerine yardımcı olduğunu ifade etmektedir.

Örneğin El Kaide ve DEAŞ gibi terör örgütleri daha geniş coğrafyada etki alanına sahip olma iddiasında oldukları için sempatizanlarından bağış toplayabilecek/gelir elde edebilecek sisteme sahiptir (Schwarz, Manheim ve Johnston, 2019). Bu çerçevede DEAŞ terör örgütü, küresel bağışların yanı sıra, Irak ve Suriye’de toprak kontrolü sağlayarak (özellikle Rakka ve Musul gibi kilit şehirler de dâhil olmak üzere) hem vergilendirme hem de haraç yoluyla nüfustan gelir elde edebilmiştir. Aynı zamanda yerel ekonomi üzerinde kontrol sağlayarak da bunu bir finansal kaynak zenginliğine dönüştürmüştür (Clarke ve Williams, 2018). Ancak öbür yandan bu etki alanına sahip olabilmek adına da daha fazla kaynak yaratmak ve bu kaynakları geniş coğrafyadaki elemanlarına aktarabilmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle de birçok ülkede özellikle bağış toplayabilmek adına çeşitli finansal ağlara sahip olarak faaliyetlerini yürütebilme arayışındadır (Schwarz, Manheim ve Johnston, 2019). Bu doğrultuda tüm terör örgütleri için paranın

hareketinin kritik bir aracı adım olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü terör örgütleri çoğunlukla buldukları yerden veya eylemlerini gerçekleştirebilecekleri yerlerden farklı yerlerde para toplurlar. Terör örgütlerinin eylemlerini gerçekleştirebilmek için parayı, kaynaklarından ihtiyaç duyulan operasyonel alanlara taşıyabilmeleri gerekir (Freeman ve Ruehsen, 2013). Bununla birlikte, saldırılar arasında işe alım, planlama ve tedarik sağlamak için bir terörist ağının veya belirli bir hücrenin sürdürülmesi de finansal kaynaklara ihtiyacı temsil eder (Financial Action Task Force, 2008).

O halde terör örgütü için paranın hareketi bir eylemin gerçekleştirilmesinde çok önemlidir. Aşağıdaki şekilde 1993-2005 yılları arasındaki geniş çaplı terör eylemlerinin ortalama maliyetlerini ortaya koymaktadır. Şekilde 11 Eylül saldırılarında görüldüğü gibi eylemin boyutu arttıkça maliyet yükselmekte ve maliyetle doğru orantılı olacak şekilde finansman kaynaklarına ihtiyaç da artmaktadır.

Şekil.1. Terör Eylemlerinin Maliyet Analizi

Kaynak: Biersteker ve Eckert (2008).

Bu noktada cevaplanması gereken önemli soru, terör örgütlerinin eylemlerini finanse edebilmek adına parayı nasıl aktardıklarıdır. Terör örgütleri, finans sektörü, nakit paranın kuryeler tarafından fiziksel hareketi ve ticaret sistemi yoluyla malların hareketi de dâhil olmak üzere, kuruluşlar içinde ve arasında para taşımak için çok çeşitli yöntemler kullanırlar (Financial Action Task Force, 2008). Freeman ve Ruehsen'e (2013) göre yaygın olarak kullanılan altı yöntem bulunmaktadır. Bunlar: *nakit kuryeler*, *gayri resmî transfer sistemleri (örneğin hawala¹)*, *para hizmeti işletmeleri*, *resmî bankacılık*, *sahte ticari faturalandırma* ve *yüksek değerli malların temini*.

Para aktarımına dâhil edilen küçük miktarlar, genellikle terör örgütünün ya da alıcının tespit edilmesini neredeyse imkânsız hale getirmektedir (Normark ve Ranstorp, 2015). Ancak miktar arttıkça risk de artmaktadır. Bu nedenle terör örgütleri parayı aktarıırken, hacim, risk, kolaylık, maliyetler ve hız

¹ Hawala, resmî bankacılık sistemine alternatif olarak (genellikle ondan bağımsız olarak) çalışan gayri resmî bir fon transfer sistemidir. Bu tür sistemler başlangıçta, uzak bölgeler arasında belirli bir zamanda veya geleneksel bankacılık araçlarının bulunmadığı, zayıf veya güvensiz olduğu bölgelerde ticareti kolaylaştırmak için geliştirilmiş, ancak zamanla yasadışı faaliyetlerde kullanılmaya başlanmıştır (Chêne, 2008). Kişisel güvene dayalı olduğu belirtilen bu sistemde para transferi yapmak isteyen kişi, bulunduğu yerdeki bir operatörle iletişime geçmekte ve transfer etmek istediği para için bir komisyon ödemektedir. Parayı alacak kişi ise, başka bir yerde, yerel operatörle iletişime geçmekte ve parayı komisyon düşülerek tahsil etmektedir (Jost ve Sandhu, 2013).

konularını dikkate alarak uygun yöntemleri seçmektedirler. Örneğin resmî bankacılık, havale ve para transferi işletmelerinin kullanımı gibi yöntemler teorik olarak tek bir işlemde yüksek miktarda para transferine olanak sağlayabilir. Buna karşılık, transfer edilen paranın boyutu düşünüldüğünde en belirgin riskler arasında transferin yetkililer tarafından tespit edilmesi yer almaktadır. Örneğin, iki banka arasındaki bir havalenin izlenmesi, kaydedilmesi ve keşfedilmesi, Afganistan ve Pakistan arasındaki sınırı geçen bir nakit transferinden çok daha olasıdır (Freeman ve Ruehsen, 2013).

Bir diğer husus ise, para henüz terör örgütünün doğrudan kontrolü altında değilse veya operasyonel güvenlik endişeleri nedeniyle aktarılmıyorsa diğer transfer mekanizmalarının kullanılmasıdır. Bu durum özellikle küresel piyasalara erişim ihtiyacı hisseden DEAŞ gibi terör örgütleri için daha kritiktir. Örneğin daha çok devlet sponsorluğuna dayanan Hizbullah terör örgütünün İran bankacılık sistemine erişimi varken, El Kaide veya DEAŞ gibi terör örgütlerinin genellikle başka yöntemler kullanması gerekmektedir (Schwarz, Manheim ve Johnston, 2019).

Özellikle 21. Yüzyılda teknolojinin getirdiği yenilikler ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte *dijital* ekonominin gelişimi terör örgütlerinin hem kaynak yaratmada hem para aktarmada hem de parayı yönetmek adına farklı yöntemleri keşfetmelerine olanak sağlamıştır (Goldman, vd, 2017). Carroll ve Windle'ye (2018) göre bu bakımdan, birçok geleneksel yöntem de siber kullanım yoluyla etkinleştirilebilir ve geliştirilebilir hale gelmiştir.

Bir sonraki bölümde internetin terör örgütlerine finansman kaynakları yaratmak ve bu kaynakları yönetmek açısından ne gibi avantajlar sağladığı ele alınacaktır.

3. İNTERNETİN TERÖRİZMİN FİNANSMAN KAYNAKLARINA ETKİSİ

İnternet ticaret için uygun fiyatlı, anonim, güvenli, coğrafi olarak sınırsız ve büyük ölçüde düzenlenmemiş bir ortam olarak, kullanıcılara finansal işlemleri yürütmek ve fikir alışverişinde bulunmak için benzeri görülmemiş bir küresel pazar ağı sağlamaktadır. Ancak aynı zamanda bu özellikler interneti, geniş dolandırıcılık planları, kara para aklama ve suç ortakları arasındaki iletişim için de davetkâr bir ortam haline getirmektedir (Hinnen, 2004). Terör örgütleri de stratejik hedeflerini ilerletmek için internetin taktiksel olarak kullanabilecekleri güçlü bir araç olduğunun farkındadır (Aly, Macdonald, Jarvis ve Chen, 2017). Bu çerçevede internet altyapısını, finansman kaynakları oluşturmak, para aktarmak ve paralarını yönetmek için kullanabilme eğilimindedirler (Conway, 2006). Hinnen'e göre terör örgütleri interneti finansman maksatlı dört şekilde kullanmaktadır. Bunlar:

1- *Doğrudan bağış talepleri*: Web siteleri, sohbet grupları ve hedefli elektronik postalar aracılığıyla taraftarlarını ikna ederek doğrudan bağışlar talep etmektedirler.

2- *Hayır kurumlarının paravan olarak kullanılması*: Bir kesimi giydirmek, beslemek ve eğitmek gibi açık bir amaçla, ancak bağışta bulunanların cömertliğini şiddet eylemlerini finanse etmek için kullanmak gibi gizli bir niyetle para toplayarak hayır kurumlarından yararlanmaktadırlar.

3- *Siber (çevrimiçi) suçlar*: Kimlik ve kredi kartı bilgilerinin hırsızlığı, fikri mülkiyet korsanlığı ve dolandırıcılık gibi çevrimiçi suçları işlemektedirler ve bu suçların gelirleriyle misyonlarını desteklemektedirler.

4- *İletişim*: Fon yaratma faaliyetlerini organize etmek ve uygulamak için interneti yaygın ve anonim bir iletişim aracı olarak kullanmaktadırlar (Hinnen, 2004).

Bu yöntemler geleneksel coğrafi engelleri kaldırma noktasında teknolojinin terör örgütlerine sağladığı avantajların başında gelen özellikle *derin ağ* (deep web) ve *karanlık ağ* (dark web) ile bunlara erişim imkânı sağlayan *Tor*, *I2P* ve *FreeNet* gibi platformlar üzerinden kullanılmaktadır (Keatinge, Carlisle ve Keen, 2018).

Tablo 1. İnternetin Katmanları

İnternetin 3 Katmanı	Erişim Yolu	Erişim Kısıtlaması	Yasalık Durumu
Yüzey İnternet	Yahoo!-Google-Reddit-Bing-Facebook-Twitter-Instagram	Erişim kısıtlaması bulunmamakta	Yasal
Derin Ağ	TOR-12P-FreeNet	Erişim yalnızca TOR-12P-FreeNet üzerinden	Birçok ülkede yasal (ABD, İngiltere, Hollanda)
Karanlık Ağ	TOR-12P-FreeNet	Erişim yalnızca TOR-12P-FreeNet üzerinden	Yasal Değil

Kaynak: Sönmez ve Çelik (2020).

Tablo 1’de görüldüğü gibi internetin görünen yani yüzey kısmında Internet Explorer ya da Chrome vs. gibi tarayıcılar üzerinden web sayfalarına ya da sosyal medya platformlarına erişim sağlanabilirken, internetin gizli kısmı olarak görülen derin ağ ve onun karanlık yüzü olarak adlandırılan karanlık ağa ise söz konusu tarayıcılarla erişim sağlanamamaktadır. Derin ve karanlık ağa Tor (The Onion Router), I2P (Invisible Internet Project/Görünmez İnternet Projesi) ve FreeNet gibi yazılımsal özel platformlar ile erişim sağlanabilmektedir (Sönmez ve Çelik, 2020; Başaranel, 2021).

Kullanıcılar karanlık ağa erişim halindeyken, Tor yazılımına entegre olmuş *güvenli e-posta, web sohbetleri veya kişisel mesajlaşma vb.* yöntemlerle ve bir dizi sanal tünel aracılığıyla çevrim içi katman ağlara bağlanabilmekte ve birbirleriyle iletişim sağlayabilmektedirler. Bu sayede kullanıcılar, kimliklerini gizli tutarak, halka açık ağlar üzerinden bilgi paylaşabilmektedirler (Türkşen, 2021a).

Terör örgütleri de özellikle karanlık ağı, çalıntı kredi kartı bilgilerini elde etmek veya uyuşturucu satışı yapmak için kullanmaktadır. Bunun dışında pasaportlar ve sahte belgeler temin etmek, silah ve mühimmat satın almak da karanlık ağın terör örgütleri tarafından kullanılma amaçları arasındadır (Keatinge, Carlisle ve Keen, 2018).

Paoli’ye (2017) göre yüzey interneti üzerinden mal ve hizmet satın almak ile karanlık ağ pazarlarında işlemlerin gerçekleşme şekilleri arasında belirli benzerlikler bulunmaktadır. Paoli (2017), alıcılar, satın almak istedikleri ürünü belirledikten sonra, ürün listeleme sayfasında yüzey internetinde olduğu gibi *şimdi satın al* bölümüne tıklayarak ve alıcıların ilgili sisteme kaydolarak satın alma işleminin gerçekleştirildiğini, aradaki en önemli farkın ise ödeme şekli olduğunu ifade etmektedir.

Bu alanlarda söz konusu faaliyetlerin gerçekleştirilmesine PayPal gibi araçlar da olanak sağlarken, günümüzde kripto paralar da kullanılarak daha fazla anonimlik sağlanması hedeflenmektedir. Kripto paralar hem Tor gibi yazılımlarla birlikte kullanılarak karanlık ağda hem de kendi sahip olduğu veri tabanı içerisinde özellikle terör örgütlerinin alternatif finansman kanalını oluşturmaya başlamıştır.

3.1. Kripto Paralar ve Terörizmin Finansmanı

Kolluk kuvvetlerinin terörizmin finansmanı ile mücadelede temel yöntemi fon transferlerini takip etmektir. Bu nedenle bankalar üzerinden gerçekleştirilen işlemler yakından takip edilmektedir. Terör örgütleri de finansman kaynaklarının tespit edilmesini ve bu kaynakların kesilmesini engelleyebilmek adına banka dışı fon transferleri gibi takip edilmesi zor yöntemler arayışındadır.

Özellikle yasal işletmelerin kullanılması, yetkililere terör ağı veya örgütü hakkında daha fazla bilgi verebilmektedir. Yasal bir iş, yetkililere terör örgütüne bir kapı sunan bir işaret feneri işlevi görebilmekte ve örgütün finansal işleyiş tarafına doğru iletişimi veya para akışını takip etmelerine izin verebilmektedir (Freeman, 2011).

Kripto paralar kullanılarak yapılan işlemler, alıcıların ve satıcıların gerçek kimlikleriyle mutlaka bağlantılı değildir. Bu durum, yasa dışı işlemlerin izlenmesini zorlaştırmaktadır (Paoli, 2017). Bu nedenle yöntem arayışı çerçevesinde kripto paraların ortaya çıkması ve yaygınlaşması terör örgütlerinin de dikkatini çekmiştir.

Kripto paralar üzerinde tanımsal bir belirsizlik bulunmakla birlikte, bazıları onları bir meta ya da meşru bir ödeme şekli olarak görmekte, bazıları ise gizli bir ödeme yöntemi, mutlak bir hak ve mülkiyet kaydı veya ödül puanlarına çok benzeyen bir teşvik mekanizması olarak değerlendirmektedir. Bu tanımsal belirsizlik hukuksal düzenlemeleri zorlaştırmakla birlikte, terör örgütlerinin finansman kaynakları için boşluklardan yararlanmalarını sağlamıştır (Kfir, 2020). Bu bölümde öncelikle kripto paraların genel özelliklerine yer verilecek olup, akabinde terör örgütlerinin söz konusu özelliklerden neden yararlanmaya çalıştıkları tartışılacaktır.

3.1.1. Kripto Paraların Genel Özellikleri

Son on yılda, daha kolay, hızlı ve ucuz küresel ödemeler ve transferler vaat eden yeni dijital araçların sayısında olağanüstü bir artış görülmüştür (Schwarz, vd., 2021). Söz konusu dijital araçların arkasındaki teknoloji sürekli geliştikçe ödeme sistemleri de değişmektedir (Kfir, 2020). Bugün piyasada birçoğu mobil erişim, internet ve dijital depolama alanı gibi platformlar üzerine kurulmuş çeşitli yenilikçi ödeme sistemleri bulunmaktadır. Bu alternatif ödeme sistemlerine örnek olarak *PayPal*, *Apple Pay*, *Google Cüzdan*, *Alipay*, *Tenpay*, *Venmo*, *M-Pesa*, *BitPay*, *Moven*, *BitPesa*, *PayLah*, *Dash*, *FAST*, *Transferwise* vb. verilebilir. Geleneksel para birimine dayalı ödeme sistemlerinin ötesinde, özellikle dijital paraların artan kullanımı, mal ve hizmetlerin finansmanında da daha hızlı, daha esnek ve daha yenilikçi ödemeler ve yollar sağlamıştır. Bu noktada dijital paralarda, internetin gücünü kullanan başta Bitcoin olmak üzere kripto paralar öne çıkmaktadır (Nian ve Chuen, 2015).

Kavramsal açıdan değerlendirildiğinde, *crypto* ve *currency* kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan *cryptocurrency*, kripto (şifreli) para anlamına gelmekte ve “internet aracılığıyla kullanılan, hiçbir merkezi otoriteye ya da aracı kuruma bağlı olmayan, sanal para birimini” ifade etmektedir (Eğilmez, 2017). Söz konusu paralardan ilk olarak 2009 yılında Bitcoin piyasaya sürülmüş ve o zamandan beri değişen derecelerde binlerce kripto para oluşturulmuştur (Schwarz, vd., 2021). Günümüzde *Ethereum*, *XRP*, *EOS*, *Litecoin* vb. gibi kodlarında ve kodlanma şekillerinde kriptografinin kullanıldığı para birimlerine verilen çeşitli isimlerde kripto paralar mevcuttur (İşler, Takaoğlu ve Küçükali, 2019). Bu paralar fiat para birimlerinden farklı özelliklere sahip olmakla birlikte, aşağıda Tablo 2’de söz konusu farklar belirtilmiştir.

Tablo 2. Fiat Para Birimi ile Dijital Para Birimi Arasındaki Farklar

Güncel Tipoloji	Fiat (İtbari) Para Birimi	Dijital
Nedir?	-Egemen -Merkezileşmiş -Anonimlik değişiklik gösterir (nakit anonimliğinden finans kurumları içinde işlem yapan müşterilerin takibine kadar) -Küresel erişim vardır, ancak belirli ülkelerde kullanılmak üzere dönüştürülmesi gerekebilmektedir -İşlemler nakit olarak anlık yapılabilir veya finansal kurumlar aracılığıyla günler sürebilir	-Egemen değildir -Merkezi olanı da olmayanı da vardır -Anonimlik değişiklik gösterir (takma ad ya da anonim) -Küresel erişim vardır ancak itibari para birimi kadar yaygın olarak kullanılmamakta ve kabul görmemektedir -İşlemler saniyeler içerisinde gerçekleştirilebilir
Neye benzer?	-Nakit Para (\$, €)	-E-gold, Liberty Reserve, Linden Dollars, Bitcoin
Nasıl kullanılır?	-İnsandan insana (elden ele) -Elektronik olarak aracı şirketler vasıtasıyla (Paypal, Visa-Mastercard)	-İnsandan insana (sanal) -Elektronik olarak (Bitcoin alışverişi)

Kaynak: Goldman, vd. (2017).

Eğilmez'e (2017) göre, kripto paraların fiat para birimlerinden en önemli farkı, bu paraların herhangi bir devletin merkez bankasına bağlı olmaması sebebiyle, hiçbir devletin ekonomik unsurlarından etkilenmemesidir.

Kripto paralar, geliştiricileri tarafından dağıtılan dijital paraların bir alt kümesidir. Bununla birlikte birçok dijital paradan farklı olarak, kripto paralar yalnızca geliştiricisinin güvenilirliği ve kontrolü ile değil, esas olarak işlem biriminin teknolojik temeli ile desteklenmektedir (Whyte, 2019). En iyi bilinen dijital varlıkların bazıları, işlemleri güvence altına almak ve blok zinciri gibi dağıtılmış defter teknolojisi (DLT) tarafından desteklenen ek birimlerin oluşturulmasını kontrol etmek için kriptografik teknolojiye güvenmektedir (Schwarz, vd., 2021).

İşlemleri doğrulama eylemi yoluyla defter sistemine katkıda bulunma süreci rekabetçi ve pahalıdır. Ancak geliştiriciler (ki bu herkes olabilir) sürekli olarak para hacmi ile aşamalı olarak ödüllendirilmektedir. Böylece bir bütün olarak sistemin güvenliğine yatırım teşvik edilmekte ve mevcut paraların nihai hacmi kontrol edilebilmektedir (Whyte, 2019).

Kripto paralar, işlemleri doğrulamak için kriptografik kanıtlara dayanan ve bir banka veya finans kurumu gibi bir üçüncü tarafa güvenmeden ağ etkinliği hakkında fikir birliği sağlayan açık kaynaklı P2P değer aktarım ağlarına sahiptir. Kripto paralar P2P'yi, iki taraf arasında doğrudan transferleri etkinleştirerek, bir *dijital aktarım* aracı olarak kullanmaktadır. Bu anlamda alan ve mesafe sınırlamaları olmadan tıpkı iki kişinin fiziksel fiat para birimini değiştirebilmesine benzemektedir (Keatinge, Carlisle ve Keen, 2018). Bu sistemin en önemli özelliği ise, "tek bir noktada tutulmak yerine, birden fazla yerde yani bir ağın tamamında tutulmasıdır." Bir ağın tamamında tutulmasının temel sebebi, sisteme alınan bilgilerin güvenilirliğini sağlamaktır. Bu sayede kayıt yerlerinden herhangi birinin kaybolması durumunda bilgilerin, ağda bulunan diğer kayıt yerlerinde muhafazası sağlanabilmektedir (Eğilmez, 2017).

Her para birimi, bir işlem kanıtının (proof of work) ardından oluşmaktadır. İşlem kanıtı, kullanıcının bilgisayarının (bir düğümün) karmaşık matematiksel problemleri çözmesini kapsamakla birlikte, buna madencilik (mining) denilmektedir. Madencilik, "sonucu çözülmüş işlemlerin kripto para ağında kalıcı olarak kaydedilen veri kümeleridir, bunlar her para birimine ait işlemlerin bir kaydır" (Türkşen, 2021b).

Ağ çalıştırma adımları ise aşağıdaki gibidir:

- 1- Yeni işlemler tüm düğümlere yayınlanır.
- 2- Her düğüm yeni işlemleri bir blokta toplar.
- 3- Her düğüm, kendi bloğu için zor bir iş kanıtı bulmaya çalışır.
- 4- Bir düğüm bir iş kanıtı bulduğunda, bloğu tüm düğümlere yayınlar.
- 5- Düğümler, yalnızca içindeki tüm işlemler geçerliyse ve henüz harcanmamışsa bloğu kabul eder.
- 6- Düğümler, zincirdeki bir sonraki bloğu oluşturmaya çalışarak bloğu kabul ettiklerini ifade eder.

Düğüm her zaman en uzun zincirin doğru olduğunu düşünür ve onu uzatmak için çalışmaya devam eder (Nakamoto, 2018).

Ağlara erişimi sağlayan ise para cüzdanlarıdır. Bir kripto para cüzdanı, özünde bir kullanıcının blok zincirinde görünen genel kripto para adresleriyle ilişkili işlemleri imzalamak için kullanılan parolalar olan kullanıcıların *özel anahtarlarını* temsil eder. Özel anahtarlara sahip olan kişi, ilgili kripto paranın fiili sahibidir (Keatinge, Carlisle ve Keen, 2018).

Çarkacıoğlu'na (2016) göre kripto paralarda üçüncü bir tarafın olmaması nedeniyle güven gereksizdir. Sistemin güvenliği, karşılıklı birbirine güvenmeyen madenciler aracılığıyla ve bu madencilerin büyük defter tutma ve bundan finansal teşvik edinme arzuları olduğu ilkesi temelinde sağlanır (Çarkacıoğlu, 2016).

Bugün kripto para ekosistemi, binden fazla farklı kripto varlık içermektedir. Bu varlıklar, Bitcoin'in kendisinin bariz istisnası dışında, genellikle *altcoin* olarak adlandırılır. Birçok altcoin, uyarlanmış blok zinciri protokollerinin benzersiz uygulamaları nedeniyle Bitcoin'in sunduğundan daha fazla katma değere sahiptir. Örneğin Ripple adlı bir şirket, yalnızca bir kripto paranın değil, aynı zamanda bankaların aynı blok zinciri teknolojisine dayalı para transferlerini güvence altına almaları için bir işlem platformunun geliştirilmesinin arkasında olmuştur. Benzer şekilde ZeroCash gibi diğer altcoinler, işlemleri daha da anonimleştiren ek havuzlama adımlarını içeren yeni protokollere sahiptir (Whyte, 2019).

Kripto paraların bir diğer özelliği de bazılarının dönüştürülebilir bazılarının ise dönüştürülemez olmasıdır. Dönüştürülemeyen paralar kapalı bir dijital platformda çalışır ve fiat para birimine çevirmek için onaylanmış hiçbir mekanizma bulunmamaktadır. Dönüştürülebilir olanlar ise fiat para biriminde tanımlanmış bir eşdeğer değere sahiptir ve değişken veya sabit oranlar aracılığıyla değiştirilebilir. Bazı

kripto paralar ise, nakit alışverişlerinin neredeyse tamamen anonimliği ile geleneksel bankacılık sistemi aracılığıyla çevrimiçi ödemelerin izlenebilirliği ve ifşası arasında yer alırlar ve bu da onları terör örgütleri gibi gizlilik konusunda endişeli kullanıcılar için çekici hale getirir (Goldman, vd, 2017).

Sonuç olarak kripto paralar, takibin ve kontrolün zor olduğu internet üzerinden terör örgütleri açısından finansman yaratma ve değer aktarma avantajına sahiptir. Bir sonraki bölümde terör örgütlerinin kripto paralardan nasıl yararlanmaya çalıştıkları açıklanacaktır.

3.1.2. Kripto Paraların Terör Örgütleri Tarafından Kullanımı

Terör örgütleri, faaliyetlerinde ve finansman kaynaklarında küresel erişime sahiptir. Yasal veya yasadışı yöntemlerle ve genellikle dolambaçlı yollardan işleyen çeşitli finansman kaynakları vardır. Bu nedenle terörizmle etkili bir mücadele için, finansman kaynaklarının ve para akışının kaynağında durdurulması gerektiği açıktır. Bu, sıkı mali prosedürlerin ve kontrollerin yardımcı olabileceği alanlardan biridir (Raphaeli, 2003). Sıkı mali prosedürlerle ve kontrollerle karşılaşan terör örgütleri de kripto paralar gibi alternatif yöntemlere yönelme arayışındadır.

Kripto paraların bir önceki bölümde bahsedilen avantajlı özellikleri, *Bitcoin*, *Ethereum*, *LiteCoin*, *IOTA*, *Monero* vb. gibi paraların belli dönemlerdeki değer artışlarıyla birleştiğinde, terör örgütlerinin bu yeni finansal alandan nasıl yararlanabilecekleri konusunda endişelere yol açmıştır (Whyte, 2019). Özellikle 2009 yılında piyasaya sürüldüğünden beri kullanımı artan Bitcoin, devletlerin kolluk kuvvetlerinde endişeye neden olmuştur. Bu durumun temel sebebi Bitcoin'in anonim bir doğasının olması, geleneksel finans alanlarının tersine eşler arası bir platform olarak tasarlanması ve son olarak da işlemlerin küresel olması sebebiyle, geri döndürülemez olmasıdır. Söz konusu hususlar, Bitcoin dışında yeni kripto paraların da ortaya çıkmasıyla ve hukuksal düzenlemelerdeki zorluklar ve gecikmelerle birlikte değerlendirildiğinde, terör örgütleri finansman kaynakları için kripto paraları kullanma eğiliminde olmuşlardır (Oral ve Yeşilkaya, 2021).

Bitcoin gibi yüksek oranda işlem gören kripto paralar diğer bazı kripto paralara göre daha izlenebilir ve daha güvenli olsa da yasadışı faaliyetler giderek daha az bilinen, daha gizli ve özel kripto paralara kaymıştır. Söz konusu kripto paraların blok zinciri daha kısa bir ömre sahip olduğundan takip edilmesi daha da zor olmaktadır. Bu tür kripto paralar özellikle terör örgütlerinin ilgisini çekebilmektedir (Patel ve Pereira, 2021). Genel olarak özellikle anonim olarak tanımlanan kripto paralar, terör örgütlerinin finansman yöntemlerini hem devlet kurumlarından hem de kolluk kuvvetlerinden gizlemeleri için ideal yol olarak görülmektedir (Wolf, 2021).

Tablo 3'te de görüldüğü gibi Schwarz, Manheim ve Johnston'a (2019) göre terör örgütlerinin finansman faaliyetlerinin kripto paralar açısından *daha az, orta ve kritik* olmak üzere üç önem derecesi bulunmaktadır.

Tablo 3. Terör Örgütlerinin Finansman Faaliyetlerinin Kripto Paralar Açısından Önem Derecelerinin Değerlendirilmesi

	Bağış	Yasadışı Uyuşturucu ve Silah Kaçakçılığı	Havale ve Transfer	Eylem/Saldırı Finansmanı	Operasyonel Finansman
Anonimlik	Orta önem	Kritik önem	Orta önem	Kritik önem	Daha az önem
Kullanılabilirlik	Kritik önem	Daha az önem	Daha az önem	Daha az önem	Daha az önem
Güvenlik	Orta önem	Kritik önem	Kritik önem	Kritik önem	Kritik önem
Kabul Etme	Daha az önem	Daha az önem	Daha az önem	Orta önem	Orta önem
Güvenilirlik	Daha az önem	Orta önem	Kritik önem	Kritik önem	Orta önem
Hacim	Orta önem	Daha az önem	Kritik önem	Daha az önem	Kritik önem

Kaynak: Schwarz, Manheim, ve Johnston (2019).

Schwarz, Manheim ve Johnston (2019), kripto paraların güvenilirliği ve hacmi gibi tablo 3'te yer alan diğer tüm önemli özellikler birlikte düşünüldüğünde, mevcut hiçbir kripto paranın terör örgütlerinin tüm finansal ihtiyaçlarını tam olarak doğrudan karşılayamayacağını, ancak bununla birlikte, özellikle

iyileştirilmiş kullanılabilirliği olan Bitcoin gibi kripto paraların özellikle bağış toplamada cazip olabileceğini ve terör örgütlerinin kripto paraları bu amaçla kullanabileceğine dair bazı kanıtların ortaya çıktığını düşünmektedirler.

Terör örgütleri tarafından kripto paraların kullanılmasını kolaylaştıran ise *Dark Wallet* ya da *karıştırıcı* (Bitcoin mixer) gibi yazılımlardır. Amir Taaki isimli yazılımcı, 3D baskılı silah yaparak manşetlere çıkan Cody Wilson ile birlikte, Bitcoin kullanan kişilerin kimliğini potansiyel olarak gizleyebileceği Dark Wallet yazılımını geliştirmiştir. Söz konusu yazılımın amacı, Bitcoin ile yapılan işlemlerin takibini neredeyse imkânsız hale getirmektir (Copestake, 2014). Benzer şekilde *Bitcoin Fog* gibi karıştırma hizmetleri de kullanıcıların kripto paraları başka kullanıcılar ile karıştırmasına izin vererek, paraların varış adresini tespit etmeyi neredeyse imkânsız kılmaktadır (Karaman, 2021).

Eryılmaz'ın (2022) ifadesine göre kripto paralar ilk olarak Selefi düşünceye sahip ve Irak direnişinde rol alan *Mücahit Şura Meclisi'nin* organize ettiği bir sosyal medya bağış toplama kampanyasında Bitcoin ile para toplanması ile kullanılmıştır. Günümüzde ise kripto paraların başta DEAŞ olmak üzere birçok terör örgütü tarafından kullanılmaya çalışıldığı ifade edilmektedir (Eryılmaz, 2022).

Irwin ve Milad'ın (2016) ifadesine göre terör örgütleri tarafından Bitcoin ve diğer kripto paraların geniş çapta kullanıldığına dair somut kanıt bulmak zor olsa da bunların Avrupa ve Endonezya'daki bir dizi terör saldırısıyla bağlantılı olduklarına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. 2021 yılının Haziran ayında Birleşmiş Milletler Terörle Mücadele Haftası kapsamında yapılan toplantılarda da terör örgütlerinin dijital finansmanına odaklanılarak, çevrimiçi kaynaklar aracılığıyla para ve bağış toplama fırsatlarını artırdıkları ifade edilmiştir (Wolf, 2021).

Özellikle DEAŞ, geleneksel fon transferi yöntemleriyle ilişkili bazı riskleri azaltmak için Bitcoin gibi yeni ve gelişmekte olan teknolojilerin kullanımını aktif olarak denemekte ve teşvik etmektedir. Örneğin söz konusu terör örgütüyle bağlantılı bazı siteler kesintisiz ve anonim fon transferine izin verdiği için kripto paralar ile bağış toplamaya çalışmaktadır (Irwin ve Milad, 2016). Bu, kimliklerinin açığa çıkmasından endişe etmeden terör örgütlerine para göndermek isteyen destekçilerine güven vermektedir. Destekçiler kripto paraları doğrudan veya bir komisyoncu aracılığıyla transfer edebilme olanağına sahiptir (Wardhana ve Nugroho, 2021).

Bunun da ötesinde, kripto paralar terör örgütlerine kara para aklama için açık bir fırsat ve olası düzenlemeleri atlamak için bir dizi seçenek sunmaktadır (Whyte, 2019). Özellikle bazı kripto paraların sınırsız ve eşler arası (P2P) doğası, terör örgütlerine, yüksek miktarda fon transfer etme ve fiat para birimine çevirme olanağı sağlamaktadır (Keatinge, Carlisle ve Keen, 2018).

Kripto paraların terör örgütleri tarafından kullanım örnekleri incelendiğinde DEAŞ ve onunla bağlantılı grupların ön plana çıktığı görülmektedir.

Her ne kadar DEAŞ terör örgütü kurulduğu ve etkili olduğu dönemde fonlarının çoğunu Irak ve Suriye'de ele geçirilen petrol sahalarından elde etse de finansmanını güvence altına almak için özellikle bağışlara güvenmiştir. Bununla birlikte, DEAŞ ile mücadele kapsamında gerekli birimler söz konusu durumun farkında olduklarından ve DEAŞ'ın aktif olarak bankacılık kanalları aracılığıyla tüm finansman çabalarını takip etmeye ve engellemeye çalıştıklarından, bağış alması da giderek zorlaşmıştır. Bu sebeple de DEAŞ, para transfer etmek için anonim ve izlenemez yollar aradığı için Bitcoin gibi kripto paraları kullanmaya başlamıştır (Charles, 2014).

Örneğin 2015 yılında ABD'nin Virginia eyaletindeki bir davada, 17 yaşındaki Ali Shukri Amin, DEAŞ destekçilerine finansal bağışları gizlemek için Bitcoin'i kullanma konusunda Twitter'da çevrimiçi tavsiyelerde bulunmaktan yargılanmıştır (Department of Justice, 2015). Ayrıca yine DEAŞ mensubu Endonezyalı bir kişi, 2016 yılında yayınladığı çevrimiçi kılavuzda, Bitcoin'i *kartlama* (sahte kredi kartı işlemleri) gelirlerini aklamak için fon taşıma yöntemlerinden biri olarak önermiştir. Aynı kişi daha sonra Endonezya'nın kolluk kuvvetleri tarafından Bitcoin kaynaklı fonlarla PayPal kullanarak ortaklarına para aktardığı ve bu paranın Temmuz 2016'da Central Java'daki Solo Polis Merkezi'nde bir intihar saldırısını finanse etmek için kullanıldığı tespit edilmiştir (Arianti ve Yaoren, 2020).

Başka bir örnekte, 2017 yılında ABD'nin New York şehrinde Pakistan asıllı ABD vatandaşı Zoobia Shahnaz adlı bir kişi, *Bitcoin üzerinden kara para aklamak ve bu parayı DEAŞ'a göndermeye çalışmakla* suçlanmıştır. Mahkeme tutanaklarında Shahnaz'ın, Ocak 2016'da Suriye Amerikan Tıp Derneği'nde gönüllü olmak için Ürdün'e gittiği, iki hafta boyunca Amman'da DEAŞ'ın önemli bir etkiye sahip olduğu Zataari Mülteci kampındaki Suriyeli mültecilere tıbbi yardım sağlanmasına yardım ettiği ifade edilmiştir. Söz konusu tutanaklarda 2017 yılının Mart ile Temmuz ayları arasında Shahnaz'ın, ABD'de çok sayıda

finans kurumunu dolandırarak 85.000 dolardan fazla yasadışı fon elde ettiği ve bu fonların bir kısmını Bitcoin ile DEAŞ'a gönderdiği de açıkça belirtilmektedir (USA v. Zoobia Shahnaz, Indictment, Case: 2:17-cr-00690, 2017; Department of Justice, 2018).

Başka bir örnekte, 2018 yılının Ekim ayında Suriye'de Tahrir El Şam'ı destekleyen Endonezyalı aşırılık yanlısı olan ancak yardım kuruluşu olduğunu iddia eden Abu Ahmed Vakfi, kripto paraları kullanarak bağış gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Söz konusu kurum, destekçilerini Bitcoin, Monero, Dash ve Verge gibi kripto paraları kullanarak bağış yapmaya teşvik ettiği belirtilmektedir (Arianti ve Yaoren, 2020).

Bir diğer örnek İngiltere'de 2020 yılında, DEAŞ üyesi olduğu iddia edilen Hashim Chaudhary adlı kişinin Suriye'nin kuzeyindeki hapisanelerde tutulan teröristlerin kaçmasını finanse etmek için Bitcoin kullanmasıdır. İngiltere'nin adli makamları söz konusu kişinin Bitcoin üzerinden DEAŞ için bağış toplayıp para transferlerinde bulunduğunu ifade etmiştir (Dearden, 2020).

Benzer bir örnek de 2021 yılında Rusya'da yaşanmıştır. Daha önce terör suçlarından hüküm giyen bir kişi DEAŞ üyesi olduğu ve DEAŞ'ı finanse etmek için kripto para topladığı suçlamasıyla yakalanmıştır. Yapılan soruşturma neticesinde söz konusu kişinin DEAŞ için para topladığı, dijital bir cüzdan ve kapalı bir topluluk oluşturup yönettiği açıklanmıştır (Sputniknews, 2021 Ekim 27).

Örnekler sadece DEAŞ terör örgütü ile sınırlı olmamakla birlikte, Hamas'ın askeri kanadı İzzeddin El-Kassam Tugayları da Filistin direnişine sanal para Bitcoin ile destek talebinde bulunmuştur. İzzeddin El-Kassam Tugaylarının askeri sözcüsü Ebu Ubeyde, 31 Ocak 2019'da Hamas'ın Bitcoin cinsinden bağış almaya başladığını duyurmuş ve cüzdanın bağlantısını yayınlamıştır (Emir, 2022).

Benzer şekilde PKK/PYD/YPG terör örgütünün de kripto paraları finansman maksatlı kullanma çabası içerisinde olduğuna dair örnekler de bulunmaktadır. Bitcoin kullanan kişilerin kimliğini potansiyel olarak gizleyebileceği Dark Wallet yazılımını geliştiren Amir Taaki isimli yazılımcı 2015 yılında Suriye'ye giderek PKK terör örgütünün Suriye uzantısı YPG'ye katılarak, teröristlere açık kaynaklı kod yazılımı ve karanlık ağın kullanımı hususunda eğitimler vermiştir. Taaki ile birlikte çalışan Pablo Prieto adlı bir biyolog da teröristlere karanlık ağın ve Bitcoin'in kullanımının önemini ifade etmiştir (Sönmez ve Çelik, 2020; Greenberg, 2017).

Yakın zamanda Fethullahçı terör örgütünün de (FETÖ) kripto paraları kullandığı deşifre edilmiştir. FETÖ'nün, üyelerinin itirafçı olmasını engellemek için DEAŞ terör örgütü örneğinde olduğu gibi yurt dışından para transferinde Hawala yöntemini kullandığı tespit edilmiş, transfer için toplanan 200 bin doları da kripto paralara yatırım yaparak temin ettiği ifade edilmiştir (Milliyet Gazetesi, 2022 Nisan 08). 2016 yılı öncesi söz konusu terör örgütünün daha çok borsa, Foreks ve altın piyasasında etkin olduğu, 2016 sonrasında ise kripto paraları kullanmaya çalıştığı söylenmekte ve yaklaşık 50 milyar doların üzerinde işlem hacmine sahip olduğu belirtilmektedir (Eryılmaz, 2022).

Söz konusu örnekler, terör örgütlerinin kripto paralar aracılığıyla çevrimiçi kitle yaratma çabalarıyla birlikte bağış toplama ve P2P transferlerini kullanarak fonları küresel olarak taşıma ve aktarma yeteneğine sahip olma çabası içerisinde olduklarını göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Terör örgütleri varlıklarını sürdürebilmek ve eylemlerini gerçekleştirebilmek için finansman kaynakları yaratma ve bu kaynaklardan elde ettiği gelirleri değerlendirerek çeşitli bölgelerdeki elemanlarına kolayca aktarabilme yöntemleri geliştirebilme zorunlulukları bulunmaktadır. Bu noktada terör örgütlerinin finansman kaynakları bakımından meşru yatırımlar, devlet sponsorluğu, bağışlar ve gasp, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı gibi çeşitli yasa dışı gelirleri bulunmaktadır. Terör örgütleri söz konusu alanlardan elde ettiği gelirleri arttırabilmek adına öncelikle kaynaklarını yönetmesi, akabinde de eylemlerini finanse edebilmek adına bu kaynakları ilgili bölge ve elemanlarına aktarması gerekmektedir. Bu aktarma işlemleri geleneksel olarak nakit kuryeler, hawala gibi gayri resmî transfer sistemleri ve resmî bankacılık işlemleri üzerinden yapılmaktadır. Ancak söz konusu yöntemler hacim ve güvenlik bakımından terör örgütlerine risk oluşturmaktadır. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası finansal kurumlara ve bankacılık sektörüne yönelik düzenlemeler nedeniyle şüpheli aktarımlar tespit edilebilmekte ve yasal kanallar vasıtasıyla finanse edilen bir terör eyleminin gerçekleşme ihtimali zayıflamaktadır.

Bu noktada terör örgütleri de teknolojik gelişmelerle birlikte fonlarını yönetebilmek ve bir noktadan diğerine nasıl aktarılacakları konusunda arayışlara girmiş ve özellikle son dönemlerde internet üzerinden daha kolay ve hızlı yönetim ve küresel transferler sağlayan kripto paraları kullanma eğiliminde olmuşlardır. Bu çalışma da kripto paraların takibin ve kontrolün zor olduğu internet üzerinden terör örgütleri açısından finansman yaratma ve değer aktarma avantajına sahip olduğunu iddiasından hareketle terör örgütlerinin bu paraları kullanma arayışında olmalarının altında yatan nedenleri incelemiştir.

Terör örgütlerinin kripto paraları kullanma arayışında olmalarının temel sebebi, bu paraların fiat para birimlerine göre anonimliğe sahip olmasıdır. Kripto paraların, bir banka veya finans kurumu gibi bir üçüncü tarafa güvenmeden ağ etkinliği hakkında fikir birliği sağlayan açık kaynaklı P2P değer aktarım ağlarına ve bu ağlara erişimi sağlayan özel anahtarlı para cüzdanlarına sahip olması, ayrıca Dark Wallet gibi kripto paraları kullanan kişilerin kimliğini potansiyel olarak gizleyebileceği programların geliştirilmesi bu anonimliğin oluşmasını sağlamıştır.

Kripto paralardaki bu anonimlik, belirli dönemlerde değer artışlarıyla ve hukuksal boşluklarla birleştiğinde, terör örgütleri için çekicilik doğurmuştur. Çalışmada incelenen örnekler, şu an için kripto paraların bağış toplamak, eylemleri finanse etme amaçlı para aktarmak ve gelirleri yönetmek maksatlı kullanıldığını göstermektedir.

Ancak terör örgütleriyle mücadele eden kolluk kuvvetleri açısından asıl risk, terör örgütlerinin karanlık ve derin ağ, kredi kartı bilgilerini elde etmek, pasaport gibi sahte belgeler temin etmek, silah/mühimmat satın almak ve uyuşturucu satışı yapmak gibi amaçlar doğrultusunda kripto paralar üzerinden kullanmaya başlamalarıdır. Karanlık ve derin ağdan kripto paralar ile alışveriş yapılabilmesinin, özellikle yasa dışı finansman kaynaklarına erişim imkânı olmayan *yalnız kurt* teröristlerine avantaj sağlayabileceği ve *bireysel* terör eylemlerinde artışlar yaşanabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak internetin genişleyen ve gelişen ölçeği ile doğru orantılı bir şekilde terör örgütleri de eylemleri için yeni finansman kaynakları yaratmak, para aktarmak ve gelirlerini yönetmek için interneti kullanmaya devam edeceklerdir. Bu noktada, kripto paralar gibi terör örgütlerinin yeni finansman unsurlarına karşı önlem alınması için küresel çapta yasal tedbirler alınması ve devletler arasında iş birliği yapılması gerekmektedir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkıları: 1. yazar ve 2. yazar çalışmada makalenin bütününe katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKLAR

- Aly, A., Macdonald, S., Jarvis, L. ve Chen, T. M. (2017). Introduction to the special issue: Terrorist online propaganda and radicalization, *Studies in Conflict & Terrorism*, 40 (1), 1-9.
- Arianti, V., ve Yaoren, K. Y. (2020). How terrorists use cryptocurrency in Southeast Asia, *The Diplomat*, 10 Ekim 2022 tarihinde <https://thediplomat.com/2020/06/how-terrorists-use-cryptocurrency-in-southeast-asia/> adresinden alındı.
- Başaranel, B. U. (2021). Derin ağ. İçinde N. Akdemir ve C. O. Tuncer (Ed.), *Siber ansiklopedi: Siber ortama çok disiplinli bir yaklaşım*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Biersteker, T. J., ve Eckert, S. E. (2008). Introduction: the challenge of terrorist financing, İçinde Thomas J. Biersteker ve Sue E. Eckert (Ed.), *Countering the Financing of Terrorism*, New York: Routledge.
- Biswas, B., ve Sana, A. K. (2019), Issues in terrorism financing: An analysis, İçinde Ramesh Chandra Das (Ed.) *The Impact of Global Terrorism on Economic and Political Development: Afro-Asian Perspectives*, Emerald Publishing Limited.
- Carroll, P., ve Windle, J. (2018). Cyber as an enabler of terrorism financing, now and in the future, *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 13 (3), 285-300.

- Charles, B. S. (2014). ISIS. Are they using bitcoins to fund criminal activities?, *Security Intelligence*, 12 Ekim 2022 tarihinde <https://securityintelligence.com/isis-are-they-using-bitcoins-to-fund-criminal-activities/> adresinden alındı.
- Chêne, M. (2008). Hawala remittance system and Money laundering, 15 Ekim 2022 tarihinde <https://www.u4.no/publications/hawala-remittance-system-and-money-laundering.pdf> adresinden alındı.
- Clarke, C. P., ve Williams, P. (2018). Da'esh in Iraq and Syria: Terrorist criminal enterprise. İçinde Kimberley L. Thachuk ve Rollie Lal (Ed.), *Terrorist Criminal Enterprises: Financing Terrorism through Organized Crime*. Praeger Security International.
- Conway, M. (2006). Terrorist use of the internet and fighting back, *Information & Security: An International Journal*, 19, 9-30.
- Copestake, J. (2014). Hiding currency in the dark wallet, *BBC*, 20 Ekim 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/news/technology-29283124> adresinden alındı.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto-para bitcoin, *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi*, Araştırma Raporu.
- Dearden, L. (2020). Isis member used Bitcoin to transfer money from UK for release of jihadists in Syrian prisons court hears, *Independent*, 01 Kasım 2022 tarihinde <https://www.independent.co.uk/news/uk/crime/isis-uk-prison-syria-bitcoin-hashim-chaudhary-b1639224.html> adresinden alındı.
- Department of Justice. (2018). New York Woman Pleads Guilty to Providing Material Support to ISIS, 11 Kasım 2022 tarihinde <https://www.justice.gov/opa/pr/new-york-woman-pleads-guilty-providing-material-support-isis> adresinden alındı.
- Department of Justice. (2015). Virginia Teen Pleads Guilty to Providing Material Support to ISIL, 12 Kasım 2022 tarihinde <https://www.justice.gov/opa/pr/virginia-teen-pleads-guilty-providing-material-support-isil> adresinden alındı.
- Eğilmez, M. (2017). Kripto Paralar, Bitcoin ve Blockchain, *Kendime Yazılar*, 09 Kasım 2022 tarihinde <https://www.mahfiegilmez.com/2017/11/kripto-paralar-bitcoin-ve-blockchain.html> adresinden alındı.
- Emir, A. E. (2022). Hamas plans to continue using cryptocurrencies for operations, *Al-monitor*, 11 Kasım 2022 tarihinde <https://www.al-monitor.com/originals/2022/01/hamas-plans-continue-using-cryptocurrencies-operations#ixzz7m7pYvfXC> adresinden alındı.
- Eryılmaz, F. (2022). İstihbarat ve terör örgütlerinde kripto para dönemi, *Kriter*, 6 (64), 13 Kasım 2022 tarihinde <https://kriterdergi.com/dosya-turkiyede-ve-dunyada-istihbarat/istihbarat-ve-terror-ogutlerinde-kripto-para-donemi> adresinden alındı.
- Financial Action Task Force (2008). Terrorist financing, *FATF/OECD*, 12 Kasım 2022 tarihinde <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Terrorist%20Financing%20Typologies%20Report.pdf> adresinden alındı.
- Freeman, M. (2011). The sources of terrorist financing: theory and typology, *Studies in Conflict & Terrorism*, 34, 461-475.
- Freeman, M., ve Ruehsen, M. (2013). Terrorism financing methods: An overview, *Perspectives on Terrorism*, 7(4), 5-26.
- Gediz Oral, B., ve Yeşilkaya, Y. (2021). Kripto para ikilemi: Karapara aklama ve bitcoin. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 209-239.
- Goldman, Z. K., Maruyama, E., Rosenberg, E., Saravalle, E. ve Strauss, J. S. (2017). Terrorist use of virtual currencies, *Center for a New American Security*, 11 Kasım 2022 tarihinde <https://www.cnas.org/publications/reports/terrorist-use-of-virtual-currencies> adresinden alındı.
- Greenberg, A. (2017). How an anarchist bitcoin coder found himself fighting ISIS in Syria, *Wired*, 12 Kasım 2022 tarihinde <https://www.wired.com/2017/03/anarchist-bitcoin-coder-found-fighting-isis-syria/> adresinden alındı.
- Hinnen, T. (2004). The cyber-front in the war on terrorism: Curbing terrorist use of the internet. *Columbia Science and Technology Law Review*, 5, 1-42.

- IMF. (2022). Anti-Money Laundering/Combating the Financing of Terrorism-Topics, 20 Kasım 2022 tarihinde <https://www.imf.org/external/np/leg/amlcft/eng/aml1.htm#financingterrorism> adresinden alındı.
- INTERPOL (2022). Tracing terrorist finances, 21 Kasım 2022 tarihinde <https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Tracing-terrorist-finances> adresinden alındı.
- Irwin, A. S. M. ve Milad, G. (2016). The use of crypto-currencies in funding violent jihad. *Journal of Money Laundering Control*, 19(4), 407-425.
- İşler, B., Takaoğlu, M. ve Küçükali, U. F. (2019). Blokzinciri ve kripto paraların insanlığa etkileri, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 3 (2), 71-83.
- Jacobson, M. (2010). Terrorist financing and the internet, *Studies in Conflict & Terrorism*, 33 (4), 353-363.
- Jost, P. M. ve Sandhu, H. S. (2013). The hawala alternative remittance system and its role in money laundering, *INTERPOL/FOPAC*, 25 Kasım 2022 tarihinde <https://www.assetsearchblog.com/wp-content/uploads/sites/197/2013/06/FinCEN-Hawala.pdf> adresinden alındı.
- Karaman, A. (2021). Bitcoin mixer nedir? Karıştırıcılar neden yasak?, 25 Kasım 2022 tarihinde <https://tr.cointelegraph.com/news/what-are-bitcoin-mixers-why-are-they-banned> adresinden alındı.
- Keatinge, T., Carlisle, D. ve Keen, F. (2018). Virtual currencies and terrorist financing: assessing the risks and evaluating responses, Directorate General for Internal Policies Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
- Kfir, I. (2020). Cryptocurrencies, national security, crime and terrorism, *Comparative Strategy*, 39(2), 113-127.
- Milliyet Gazetesi. (2022 Nisan 08). FETÖ'nün para trafiği deşifre oldu, *Milliyet*, 27 Kasım 2022 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/fe-tonun-para-trafigi-desifre-oldu-6733791> adresinden alındı.
- Nakamoto, S. (2018). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System, 20 Kasım 2022 tarihinde https://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/training/annual-national-training-seminar/2018/Emerging_Tech_Bitcoin_Crypto.pdf adresinden alındı.
- Nian, L. P. ve Chuen, D. L. K. (2015). Introduction to Bitcoin, İçinde David Lee Kuo Chuen (Ed.), *Handbook of Digital Currency*, New York: Elsevier.
- Normark, M. ve Ranstorp, M. (2015). Understanding Terrorist Finance Modus Operandi and National CTF-Regimes, *SEDU Designation* 22 Kasım 2022 tarihinde https://www.fi.se/contentassets/1944bde9037c4fba89d1f48f9bba6dd7/understanding_terrorist_finance_160315.pdf adresinden alındı.
- Paoli, G. P., Aldridge, J., Ryan, N. ve Warnes, R. (2017). Behind the curtain: The illicit trade of firearms, explosives and ammunition on the dark web, *RAND Corporation*, 21 Kasım 2022 tarihinde https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2000/RR2091/RAND_RR2091.pdf adresinden alındı.
- Patel, P. C., ve Pereira, I. (2021). The relationship between terrorist attacks and cryptocurrency returns, *Applied Economics*, 53(8), 940-961.
- Raphaeli, N. (2003). Financing of Terrorism: Sources, methods, and channels, *Terrorism and Political Violence*, 15 (4), 59-82.
- Schott, P. A. (2006). Reference guide to anti-money laundering and combating the financing of terrorism, *The World Bank*, 21 Kasım 2022 tarihinde <https://documents1.worldbank.org/curated/ar/558401468134391014/pdf/350520Referenc1Money01OFFICIAL0USE1.pdf> adresinden alındı.
- Schwarz, C. D., Manheim, D. ve Johnston, P. B. (2019). *Terrorist use of cryptocurrencies: Technical and organizational barriers and future threats*, Santa Monica: RAND Corporation.
- Schwarz, N., Chen, K., Poh, K., Jackson, G. vd. (2021). Virtual assets and anti-money laundering and combating the financing of terrorism, *International Monetary Fund*, 25 Kasım 2022 tarihinde <https://www.imf.org/en/Publications/fintech-notes/Issues/2021/10/14/Virtual-Assets-and-Anti-Money-Laundering-and-Combating-the-Financing-of-Terrorism-1-463654> adresinden alındı.
- Sönmez, G., ve Çelik, E. (2020). Anonimlik ile illegalite arasında: Deep web, dark web ve devlet dışı silahlı aktörlerin uluslararası siber faaliyetleri. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22 (1), 66-88.

- Sputniknews. (2021 Ekim 27). Rusya'da IŞİD için kripto para toplayan bir kişi yakalandı, *Sputnik Türkiye*, 21 Kasım 2022 tarihinde <https://sputniknews.com.tr/20211027/rusyada-isis-icin-kripto-para-toplayan-bir-kisi-yakalandi-1050226562.html> adresinden alındı.
- Thachuk, K. L. ve Lal, R. (2018). An Introduction to terrorist criminal enterprises. İçinde Kimberley L. Thachuk ve Rollie Lal (Ed.), *Terrorist Criminal Enterprises: Financing Terrorism through Organized Crime*. Praeger Security International.
- The United Nations (1999). International convention for the suppression of the financing of terrorism, 25 Kasım 2022 tarihinde <https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/english-18-11.pdf> adresinden alındı.
- Türkşen, U. (2021a). Karanlık Ağ. İçinde N. Akdemir ve C. O. Tuncer (Ed.), *Siber ansiklopedi: Siber ortama çok disiplinli bir yaklaşım*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Türkşen, U. (2021b). Kripto Para Birimleri. İçinde N. Akdemir ve C. O. Tuncer (Ed.), *Siber ansiklopedi: Siber ortama çok disiplinli bir yaklaşım*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- USA v. Zoobia Shahnaz, Indictment, Case: 2:17-cr-00690. (2017). United States District Court for the Eastern District of New York, 26 Kasım 2022 tarihinde <https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/Zoobia%20Shahnaz%20AUSA%20bail%20letter%2012-14-17.pdf> adresinden alındı.
- Wardhana, A. T. ve Nugroho, B. W. (2021). Abuse of cryptocurrency to funding international terrorism activities, *Engaging Youth in Community Development to Strengthen Nation's Welfare*, 1(1), 18 Kasım 2022 tarihinde <https://prosiding.umy.ac.id/grace/index.php/pgrace/article/view/190> adresinden alındı.
- Whyte, C. (2019). Cryptoterrorism: Assessing the utility of blockchain technologies for terrorist enterprise, *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-24
- Wilkinson, P. (2005). International terrorism: the changing threat and the EU's response, *Institute for Security Studies*, No: 84, 20 Kasım 2022 tarihinde <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp084.pdf> adresinden alındı.
- Windle, J. (2018). Fundraising, Organised Crime and Financing Terrorism. İçinde A. Silke (Ed.), *The Routledge Handbook of Terrorism and Counterterrorism*. Abingdon: Routledge.
- Wolf, S. O. (2021). Terrorism financing: Crypto-Taliban?, *SADF Comment*, No. 217, 25 Kasım 2022 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3941105 adresinden alındı.

AFRİKA'DA RUS ETKİSİNİN ARTMASINDA SOSYAL MEDYA

Göktuğ ÇALIŞKAN

goktug.caliskan@hbv.edu.tr

ORCID: [0000-0003-2189-7550](https://orcid.org/0000-0003-2189-7550)

ÖZ: Afrika'ya yönelik ilgisi artan Rusya, kıtadaki varlığını güçlendirmek için bir dizi girişimde bulunmaktadır. Bu süreçte siyasi, diplomatik, ekonomik ve askeri araçların yanında medya da kıtada Rus etkisini artıracak önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu noktada devlete ait medya kuruluşları önemli bir role sahiptir. Rusya, medya kuruluşları vasıtasıyla kıtada hem etkisini artırma hem de Fransa, İngiltere ve ABD gibi diğer büyük güçlerin nüfuzlarını azaltma yönünde çalışmalar yürütmektedir. Bunun yanında Facebook, Twitter gibi sosyal medya ağları da Rusya tarafından kıtadaki etkisini artırmaya yönelik başvurduğu medya araçları arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı da Putin döneminde Rusya'nın Afrika'da izlediği medya stratejisini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Afrika, Medya, Sosyal Medya.

SOCIAL MEDIA IN THE RISE OF RUSSIAN INFLUENCE IN AFRICA

ABSTRACT: Following its growing interest in Africa, Russia has taken a number of initiatives to strengthen its presence on the continent. In addition to political, diplomatic, economic, and military instruments, the media is seen as an important tool to increase Russian influence on the continent. State-owned media organizations play an important role in this regard. Through media organizations, Russia is working to increase its influence on the continent and reduce the influence of other major powers such as France, the UK and the US. In addition, social media networks such as Facebook and Twitter are among the media tools used by Russia to increase its influence on the continent. The aim of this study is to analyze Russia's media strategy in Africa during the Putin era.

Keywords: Russia, Africa, Media, Social Media.

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), İkinci Dünya Savaşı sonrasında Afrika'da güçlü bir varlık göstermiştir. Sömürgeci ve yerleşimci rejimlerden bağımsızlık için mücadele eden sosyalist eğilimli kurtuluş hareketlerine maddi, lojistik ve ideolojik destek sağlamıştır. Ancak SSCB'nin 1991'de dağılması sonrasında yeni ve egemen bir devlet olarak uluslararası sahnedeki yerini alan Rusya, selefının Afrika'daki ve dünyanın dört bir yanındaki angajmanlarından geri çekilmiştir. Ancak bu süreç çok uzun sürmemiş ve Vladimir Putin'in devlet başkanı olması sonrasında Rusya'nın Afrika trafiği yeniden yoğunluk kazanmış ve Rusya'nın kıtadaki varlığı yeniden canlanmaya başlamıştır. Özellikle Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı Ukrayna'dan tartışmalı bir şekilde ilhak etmesinin ardından Moskova'nın Batı yaptırımlarına maruz kalmasıyla Afrika'daki Rus varlığı daha görünür hale gelmiştir. Kırım'ın ilhaki sonrası Rusya kendisine uygulanan yaptırımların etkisini kırmak amacıyla Afrika'ya açılmıştır. Rusya'nın Afrika ile artan angajmanının en üst noktası Ekim 2019'da Soçi'de düzenlenen Rusya-Afrika Zirvesi olmuştur. Bu süreçte medya, Rusya tarafından güçlü bir şekilde kullanılan bir araca dönüşmüştür. Sputnik haber servisi ve RT televizyon kanalı gibi medya kuruluşları vasıtasıyla Rusya, kendisini ve müttefiklerini mümkün olan en iyi, rakiplerini ise en kötü şekilde gösteren içerikler yayarak propaganda yapmaktadır. Rusya bu süreçte Batı'nın insan haklarının evrenselliği iddialarına şüphe düşürmek, toplumsal fay hatlarını şiddetlendirmek ve hakikat kavramının altını oymak için medya araçlarından faydalanmaktadır.

Çalışmanın ana sorusu Rusya'nın Afrika politikasında medya stratejisinin nasıl olduğu ve bu stratejinin Afrika'daki Rus etkisini ne şekilde etkilediğidir. Araştırma, Putin dönemini ele almasından dolayı tarihsel şekilde; Rusya'nın Afrika politikasında medyanın rolüne odaklanması bakımından konu şeklinde bir sınırlandırmaya tabi tutulmuştur. Literatürde bu konuya dair çalışmalar mevcut olsa da çalışmaların eski tarihli olmasından dolayı durumun yeni haliyle ortaya koyulması önem teşkil etmektedir. Bu çalışma, Rusya'nın günümüz Afrika'sındaki medyayı nasıl etkilemeye çalıştığını, kendi çıkarlarını destekleyen ve Batı'nın, özellikle de ABD ve Fransa'nın çıkarlarına karşı bir medya anlatısı oluşturmaya nasıl çabaladığını incelemektedir. Bu kapsamda sırayla Rusya'nın medya faaliyetlerine kısaca değinilerek Afrika'daki geleneksel medya çalışmaları ele alınacaktır. Ardından Rusya'nın sosyal medyayı kullanarak nasıl etki oluşturduğu Orta Afrika Cumhuriyeti örneği üzerinden incelenecektir.

RUSYA'NIN MEDYA FAALİYETLERİ

Medyanın dış politikada araçsallaştırılması, kitle iletişim araçlarının (basın, televizyon, radyo, sosyal medya vb.) hükümetler ve siyasi aktörler tarafından dış politika hedeflerine ulaşmak için kullanılmasını ifade eder. Bu kullanım propaganda yayma, kamuoyunu manipüle etme, dezenformasyon, algı yönetimi, bir ülke ya da lider hakkında olumlu ya da olumsuz imaj yaratma gibi farklı şekillerde olabilir.

Medyanın araçsallaştırılması, bir ülkenin uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmek, ulusal çıkarlarını ilerletmek veya diğer ülkelerin kararlarını etkilemek için kullanılabilir. Hükümetler ayrıca sansür veya düzenleme gibi yöntemler kullanarak yabancı medyayı kontrol etmeye çalışabilir. Ancak medyanın araçsallaştırılmasının yanlış bilgi yaymak, kamuoyunu manipüle etmek, diplomatik gerilimler yaratmak ve ülkeler arasında güvensizliği artırmak gibi olumsuz sonuçları da olabilir. Rusya'nın dış politika oluşturma noktasında medya iletişim ağlarını kullanarak propaganda yapması da buna örnektir.

Devlet çıkarlarını korumak için stratejik adımlar atan diğer ülkeler gibi, etki oluşturmak ya da etkiyi güçlendirmek amaçlı medya kullanımı Rusya için yeni bir olgu değildir. 1922 yılında Fransızca yayın yapan La Voix de la Russie (Rusya'nın Sesi) ve 1941 yılında yerel bir haber ajansı olan RIA Novosti kurulmuştur. Bu iki haber ajansı Soğuk Savaş boyunca SSCB tarafından ve 1990'larda ve 2000'lerin başında Rusya tarafından belirgin bir şekilde kullanılmıştır. Bu iki haber ajansı 2014 yılında birleştirilerek Sputnik'i oluşturmuş ve bu ajans komplo teorileri yaymaya, Amerikan karşıtlığını ve devlet egemenliğini desteklemeye devam etmiştir (Kaynak ekleyelim).

SSCB dönemi boyunca ve günümüze kadar medya Rus dış politikasında önemli bir rol oynamıştır. Bu yumuşak güç biçimi her zaman Batı'yı itibarsızlaştırmayı ya da kendisini Batı'ya karşı ideolojik bir karşıtlık içinde sunmayı amaçlamamış; aksine, öncelikle kendisini genç bir demokrasi olarak sunmaya çalışmıştır. Son yıllarda ve özellikle 2014'teki Kırım'ın ilhakından bu yana Rusya'nın yaklaşımı değişmiştir. Kırım Yarımadası'nda ilk kez askerler görüldüğünde ve Batı medyası

tarafından Rusya ile ilişkilendirildiğinde, Kremlin bu haberleri 'tamamen saçmalık' olarak nitelendirmiştir (Dougherty, 2014). Olası bir saldırıya ilişkin endişeler artarken, Rusya farklı bir senaryo sunmuştur. Rusya elektronik medya, dijital forumlar ve sosyal medyayı kullanarak tek ve tartışmasız bir anlatı yaratmaya çalışmıştır. Bunun nedeni ise Ukrayna'da bir insani kriz yaşanması ve Rusça konuşan Ukraynalıların aşırılık yanlıları ve radikallerden korunmaya ihtiyacı olmasıydı.

Rusya'nın medyayı daha geniş çaplı etki kampanyalarının kilit bir kaldırıcı olarak kullanması hem ülke içinde hem de uluslararası alanda kötü şöhret kazanmıştır. Putin ve baş danışmanları, Rusya'nın dış politika gündemine ilişkin kilit mesajları yaymak, Batılı kurumları ve demokrasiyi itibarsızlaştırmak, Batı'daki sosyal uyumu azaltmak ve Rusya'nın uluslararası sistemdeki rolünü desteklemek için medyayı kullanmaya devam etmektedir (Zakem et al., 2018). Bu, Rus hükümetinin devlete ait medya kuruluşlarının yanında özel medya üzerinde sahip olduğu doğrudan kontrol sayesinde mümkün olmaktadır.

Rus medya sistemi, Kremlin'e bağlı ve sıkı kontrollü medya ile giderek daha az sayıda bağımsız yayın organı ve çevrimiçi iletişim platformlarından oluşmaktadır. Hükümet internet kullanımını teşvik etse de aynı zamanda bunu siyasi bir kontrol aracı olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Rusya'nın medya ortamı yarı-otoriter olarak tanımlanabilir (Lehtisaari, 2015). Öte yandan Putin ile yakın bağları olduğu bilinen Alisher Usmanov ve Yuri Kovalchuck gibi bazı oligarklar (Woodman, 2018) yayınevleri, mobil operatörler, internet şirketleri ve TV kanallarında hisseleri bulunması nedeniyle Rusya'nın medya aygıtında önemli bir paya sahiptir (Lehtisaari, 2015).

RUSYA'NIN AFRIKA'DA GELENEKSEL MEDYA KULLANIMI

Son yıllarda Moskova'nın dış politikasında Batı dışı pazarlara, ortaklara ve uluslararası örgütlere doğru önemli bir yönelim gözlenmektedir. Büyük bir nüfusa sahip olan ve dünyanın en hızlı büyüyen bölgelerinden biri olan Afrika'nın Rusya'nın küresel gündeminin bir parçası olarak yeniden ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Moskova'nın Afrika'da sömürgeci bir geçmişinin olmaması dış politikasına yardımcı olmaktadır. Kırım'ın Rusya tarafından ilhaki ve 2014-2015 yılları arasında Ukrayna'nın doğusundaki Donbass'ta yaşanan çatışmalar Rusya'nın Batı ile bağlarının kopmasına neden olmuştur. Bu durum 2022 yılında Ukrayna'nın işgali ve ardından Moskova'nın geniş kapsamlı Batı yaptırımları da dahil olmak üzere Batı'dan izole edilmesiyle daha da güçlenmiştir.

Geçtiğimiz 10 yıl boyunca Moskova; siyasi destek, mali yardım, askeri destek ve silah satışları ve güvenlik işbirliği de dahil olmak üzere mevcut her fırsatta Afrika'da kendini yeniden kanıtlama çabalarını hızlandırmıştır. Kıtayla olan diplomatik, güvenlik ve ekonomik ilişkileri oldukça artmış, doğal kaynakların çıkarılması ve Batılı anlatılara alternatiflerin yeniden inşa edilmesi adına yeni fırsatlar tanımlamasını sağlamıştır (Smith, 2020). Rusya, her ne kadar Afrika'da varlığını ve nüfuzunu artırsa da diğer ülkelerin kıtadaki katılımlarının yanında hala sönük kalmaktadır. Bu nedenle Rusya, bu açığı medya kullanımı ile kapatma gayreti içerisinde.

Putin, 2013 yılında düzenlenen bir basın toplantısında gazetecilere yaptığı açıklamada, 'Devletin bilgi kaynaklarının başında vatansız düşünen insanlar olmalı. Rusya Federasyonu'nun çıkarlarını savunan insanlar' demiştir (Dougherty, 2015). Rusya'nın devlete ait medya kuruluşları, açıkça Afrika'daki yumuşak gücünün önemli bir itici gücüdür. Devlete ait medya hizmeti RT'nin 'ana akım medya' tarafından marjinalize edilen konuları ele alma misyonu, içeriklerini yeniden aktaran Afrikalı editörler ve etkileyiciler arasında yankı bulmaktadır.

RT, kendisini Batı'ya alternatif olarak konumlandırmanın yanı sıra, kendi başına uygulanabilir bir uluslararası yayıncı olmayı hedeflemektedir. Uluslararası muhabir, sunucu ve konuklardan oluşan kadrosu kanala küresel bir çehre kazandırırken, komplocu kültürü de bazı izleyicilere hitap etmektedir.¹ Rusya'nın anti-empyrialist kimliği Afrikalı elitler ve bir ölçüde genel halk arasında da destek bulmaktadır. Rusya, yayın organlarında ve sosyal medyada Afrika'yı hiçbir zaman sömürgeleştirmedikten ve pek çok Afrikalı liderin SSCB'de ya da eski Doğu Blokunda eğitim gördüğünden ya da yetiştirildiğinden çokça bahsetmektedir (Rus Devlet Duması, 2023; Coakley ve Vetch, 2022;).

Medyada ve kamuoyunda Batılı anlatılarla mücadele 2019 Rusya-Afrika Zirvesi'nin konularından biriydi. Rusya ve Afrika ülkeleri arasındaki kitle iletişim işbirliği üzerine yapılan bir

¹ Örneğin RT, anonim kaynaklar tarafından sağlanan haber sızıntılarını ve gizli medyayı yayınlayan uluslararası bir site olan WikiLeaks'in başkanı Julian Assange ile işbirliği yapmıştır.

panelde konuşmacılar Rusya'nın Batı medyası tarafından çok olumsuz yansıtıldığını söylemiş ve Rusya hakkında güvenilir bilgi eksikliğini kınamıştır. Fas haber ajansı Maghreb Arabe Presse'in direktörü Khalil Hashimi Idrissi, "Olayları başkalarının gözünden görmeyi bırakmalıyız" dedi (Morales et al., 2021). Gana devlet haber ajansı başkanı Albert Kofi Owusu ise Sputnik ve RT gibi Rus yayın organlarının, Batı medyasının 'Ebola ve iç savaş' söyleminin aksine Afrika hakkında 'olumlu hikayeler' paylaştığını belirtti (Gershkovich, 2019).

Zirvede, devlet tarafından işletilen Rus haber ajansı TASS, dünya meselelerine ve haberlerine alternatif bir bakış açısı sağlamak için Afrikalı medya kuruluşlarıyla ortaklıklarını geliştireceğini duyurmuş ve Afrikalı medya kuruluşları, Batı'nın 'Rusya karşıtı' içeriğini basitçe yeniden üretmekle eleştirilmiştir. Afrikalı gazetecilere Ruslar tarafından medya eğitimi verilmesi teklif edilmiştir (Troianovski, 2019).

Kaynak: Institute For The Study of War.

RT, medya ortamını etkilemek ve Rusya'nın daha dengeli imajını sağlamak için Cezayir, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Mısır, Fas ve Güney Afrika gibi Afrika ülkelerine İngilizce, Fransızca ve Arapça içerik sağlamak ve yerel medya ile içerik takası yapmaktadır. RT ayrıca Fildişi Sahili ve Eritre'deki devlet yayıncılarını ekipman ve finansmanla desteklemiştir. İnsani yardım söz konusu olduğunda, Rusya Afrika'da önemli bir uluslararası katkı sağlayıcı olarak görülmeye hevesli ve sağladığı sınırlı yardımı vurgulamak için devlet medya kuruluşlarını ve resmî açıklamaları kullanmaktadır. Örneğin 2010 yılında Rusya, resmi haber kaynakları aracılığıyla kendisini Batı Afrika'da Ebola ile mücadelede kritik bir oyuncu olarak tanıtmıştır.

Rusya, 'Aşı diplomasisi' kullanarak Sputnik V aşısının Afrika'da kullanılmasını sağlamış ve Zimbabwe gibi müttefiklerine kişisel koruyucu ekipman dağıtmıştır. Ancak Finansal Takip Servisi'nin verileri, Rusya'nın 2020 yılında bağışladığı 62,1 milyon doların sadece 4 milyon dolarının Afrika'ya gittiğini göstermektedir (Financial Tracking Services, 2020). Rusya ayrıca medyayı Afrikalı diktatörlere desteğini arttırmak için kullanmıştır. Örneğin, Rus iletişim uzmanları Ocak 2019 protestoları sırasında Sudan'da aktiftir. Resmi kanallar protestocuları İsrail gibi yabancı güçlerle ilişkilendiren sahte haberler yaymıştır. Resmi Rus medyası da protestoları yabancı etkinin bir sonucu olarak sunarak 'dış müdahaleye' ve Sudan'ın istikrarsızlaştırılmasına karşı uyarıda bulunmuştur (Svoboda, 2021).

Kremlin'in medya üzerindeki görünür kontrolü, Putin yönetimi altında tanık olunan demokratik erozyona atfedilerek, etki yaratma çabalarında önemli bir rol oynamıştır. Dijital iletişim kanallarının ortaya çıkması, bilgi akışı gibi uygulamaların erişimini ve etkisini artırmıştır. Devletlerin mesajlarını doğrudan yabancı kamuoylarına iletme kabiliyeti daha kolay ve daha ucuz hale gelmiştir. Kremlin dijital çağa başarılı bir şekilde adapte olmuş, faaliyetlerini Sputnik ve RT gibi çeşitli dillerde yayın yapan çevrimiçi haber sitelerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir (Svoboda, 2021). Kremlin destekli medya, özellikle de RT ve Sputnik, Afrika kıtasında popülerlik kazanmaktadır.

Kasım 2017 ile Ocak 2018 arasında RT France Facebook sayfasının abone sayısında önemli bir artış olmuş ve bu abonelerin büyük çoğunluğu Mağrip ve Sahra altı Afrika ülkelerinden gelmektedir. Bu da Rusya merkezli Fransızca medyaya yönelik bir talep olduğunu göstermektedir (Svoboda, 2021). RT France'ın neden tercih edilen bir medya kaynağı olduğu açık değildir, ancak RT Afrikalı izleyici kitlesini büyütme için kapsamlı bir reklam kampanyası yürütmüştür (Limonier ve Laruelle, 2021).

Rusya'nın Afrika'daki imajı üzerine 2010 yılında yapılan bir araştırma, Fransızca konuşan Afrikalıların Putin'e, ülkesini Batılı ülkelerin içine ittiği çıkmazdan çıkardığı düşünülen bir lider olarak hayranlık duyduklarını ortaya koymuştur (Bondarenko, 2010). Bu anlatı özellikle Batı'ya ve eski sömürgeci güçlere karşı giderek daha eleştirel hale gelenler arasında popülerdir (Limonier ve Laruelle, 2021).

Rusya ayrıca Sahel'de Batı liderliğindeki çeşitli çok taraflı barışı koruma çabalarını baltalamaya çalışmaktadır. Yakın zamanda yapılan çalışmalar, çoğunlukla olumsuz alıntılarının kullanılması ve Rus içerik sağlayıcıların düşmanca anlatılarının çokluğu ile teyit edilen, misyonlar ve Fransa'nın rolü ile ilgili olumsuz önyargıları ortaya koymaktadır (Svoboda, 2021). Buna ek olarak genel bir Batı karşıtı anlatı da tespit edilmiştir. Afrika'daki 4.000 kadar online haber sitesi Kremlin destekli medyanın içeriğini yeniden yayınlamaktadır. Bunun nedeni, RT ve Sputnik'in karşılamaktan çok mutlu olduğu yerel haberlere olan taleptir. Bu aynı zamanda sosyal medya kullanımındaki ve iç siyasi bağlamdaki büyümenin de bir sonucudur. Sahra-altı Afrika'daki internet kullanıcılarının sayısı son yıllarda önemli ölçüde artarak 2009'da sadece 4 milyon iken 2019'da 522 milyona ulaşmıştır (Limonier ve Laruelle, 2021).

Pek çok Afrikalı, internete akıllı telefonlar aracılığıyla erişmekte, bu da Facebook kullanmalarını sağlamaktadır. Böylece Sputnik ve RT de bunu kendi avantajlarına kullanmıştır. Özerk aktörler olan ve Kremlin'in koordineli medya stratejisinin bir parçası olmayan Afrikalı haber kuruluşları, tıklanma ve dolayısıyla reklam geliri elde etmek için Rus içeriklerini yeniden yayınlamaktadır (Limonier ve Laruelle, 2021).

Gazete manşetleri Rusya'nın Afrika'daki etkisini abartma eğiliminde olsa da Moskova'nın kıtadaki kamuoyunu etkileme çabaları yine de daha geniş bir stratejinin parçası olarak görülmelidir. Bu, bir yandan ABD'nin liberal demokrasi ve demokratik değerleri yayma iddialarını geri püskürtme, diğer yandan da Rus şirketlerinin ticari çıkarlarını destekleme çabasıdır. Bu çabalar, Rusya'nın küresel erişime sahip bir süper güç olarak yeniden canlanmasına yardımcı olmayı amaçlamakta ve bunu da Batı karşıtı görüşleri teşvik ederek yapmaktadır.

Afrika, genel olarak zayıf hükümetleri, bol doğal kaynakları, sömürge mirası, Avrupa'ya yakınlığı ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki elli dört oyu ile Rusya'ya çıkarlarını sınırlı mali ve siyasi maliyetlerle ilerletebileceği kolay ve cazip bir pazar sunmaktadır. Bununla birlikte, Afrikalı izleyicilerin ve vatandaşların eylemlerini de hafife almamak gerekir, zira halklar ve yönetimler çıkarlarını ilerletmek için kimi desteklemek istediklerine kendileri karar verirler.

RUSYA'NIN AFRIKA'DA SOSYAL MEDYAYI KULLANARAK ETKİ OLUŞTURMA STRATEJİSİ

Sosyal medyayı kullanarak etki yaratmak, Rusya'nın Afrika'daki medya stratejisinin en önemli unsurlarından biridir. Şüphe tohumları ekmek ve alternatif haber kaynaklarına güven oluşturmak için kullanılmaktadır. Önceki kampanyalardan farklı olarak Rus medya ağları, faaliyetlerini daha iyi gizlemek için Afrika ülkelerindeki yerel aktörlerle giderek daha fazla çalışmaktadır. Rus ağları tarafından sosyal medyada paylaşılan içeriklerin çoğu 'sahte haber' olmamakta, ancak çoğu durumda aşırı partizan ve kutuplaştırıcı haberler yer almaktadır.

Mali'de yapılan iki darbe ile Burkina Faso'da gerçekleştirilen darbelerde halk kutlama yapmak için sokaklara dökülmesi örnek verilebilir. Bazıları Rus bayrakları ve Putin'in fotoğraflarını taşıyordu. Rusya Mali'ye bazı askeri ekipmanlar sağlamış olsa da o dönemde Rusya'nın ülkeyle güçlü ikili,

kültürel veya tarihi bağları yoktu. Ancak Rusya yanlısı duyguların temeli 2020 yılındaki darbeden bir yıl önce sosyal medya sitelerinin Mali'nin kuzeyindeki militan İslamcı ayaklanmadan Fransa'yı sorumlu tutmaya başlamasıyla atılmıştır (Siegle, 2021). Prigozhin'in İnternet Araştırma Ajansı'nın bu içeriği kendi adına yayınlamaları için yerel aktörlere para ödediği ve böylece özgünlük görüntüsü sağladığı ifade edilmiştir (Silverman, 2020). 2020 ve 2021'deki darbelerden sonra Mali'nin bazı bölgelerinde Fransa'nın ülkedeki varlığını kınayan ve bazı durumlarda Rusya ile daha fazla işbirliği çağrısında bulunan çok sayıda protesto gösterisi düzenlenmiştir (Reuters, 2021; Africa News, 2021).

Bu husus, Afrika'daki diğer Rus destekli etki kampanyalarını da yansıtmaktadır. Örneğin Libya'da Batı'ya, BM'ye ve BM destekli Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne yönelik eleştiriler Libya sosyal medya ağlarında yaygınlaşırken Rusya istikrar sağlayıcı bir etki olarak övülmüştür. Bu mesajlar gerçeği gizlemeyi ve hem yerel hem de uluslararası kitleler için kafa karışıklığı yaratmayı amaçlıyor gibi görünüyordu.

Ana akım haber kaynakları Tobruk merkezli Libya Ulusal Ordusu'nun komutanı Halife Hafter'e bağlı güçlerin sistematik insan hakları ihlalleri iddialarına dikkat çekerken, Rusya yanlısı sosyal medya platformları insan hakları ihlallerinden tüm tarafların sorumlu olduğunu iddia etmiştir. Stanford İnternet Gözlemevi, Facebook ve Twitter ile birlikte çalışarak, yüz binlerce takipçisi olan ve kendilerini gerçek yerel sesler olarak tanıtan ancak Libya dışında bulunan düzinelere sosyal medya hesabını tespit etmiş ve söz konusu hesapları kapatmıştır (Siegle, 2021). Bu hesapların çoğu Hafter'i desteklemekte, Libya'ya barış ve güvenlik getirebilecek tek aktörün Hafter olduğunu söylemekteydi.

Diğerleri ise eski lider Muammer Kaddafi'nin oğlu Seyf Kaddafi'yi övmekte ve babasının yönetimini 'Anavatan için en iyi zaman' olarak nitelendirmekteydi. Ancak her iki hesap türü de Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne yönelik eleştirileri paylaşmaktaydı (Grossman et al., 2019). Paylaşılan içerikler Rusya'nın ülkedeki dış politika hedefleriyle de uyum göstermekteydi. Eylül 2019'da paralı askerlerin Trablus'a konuşlandırılmasından bu yana Rusya, müzakere masasında bir koltuk sağlamak için kaostan faydalanarak çatışmanın iki tarafına da oynamıştır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Rusya için stratejik açıdan önemli görülmektedir, zira Rusya çıkarlarına hem ekonomik hem de askeri yönden uygun liderlere destek vermek, ABD'nin bölgedeki etkisini azaltmak ve küresel sahnede kendi itibarını güçlendirmek istemektedir.² Rusya'nın sosyal medya üzerinden yaymaya çalıştığı söylemlerden belki de daha ilginç olanı bunu yaparken kullandığı taktikler olmuştur. Teknoloji şirketlerinin artık çevrimiçi etki kampanyaları konusunda bilgili olmasıyla birlikte Rusya, içerik oluşturma işini Afrika'daki yerel aktörlere yaptırmaya başlamıştır. Örneğin 2020 yılında, ABD seçimleri öncesinde kutuplaştırıcı ve ırkçı içerikler yayınlayan bir Rus trol grubunun maskesi Gana'da düşürülmüştür.

Rusya'nın uyguladığı bu tutum Amerikalılar arasındaki bölünmeleri alevlendirmek ve sosyal huzursuzluğu kışkırtmak amacıyla yapıldığı iddia edilmektedir (Ward et al., 2020). Facebook, Instagram ve Twitter dahil olmak üzere 200'den fazla hesap oluşturulmuş ve potansiyel olarak dünya çapında milyonlarca insana ulaşmıştır. Twitter, bu hesapların kendilerini ABD merkezli olarak tanıttığını ancak güvenilir bir şekilde Rusya ile ilişkilendirilebileceğini ifade etmiştir.

Ganalı bu trol grubu, İnternet Araştırma Ajansı ya da Progozhin ile bağlantılı tek etki operasyonu değil. Rus medyasına göre, Prigozhin ile bağlantılı siyasi danışmanlar 20'den fazla Afrika ülkesinde faaliyet göstermekte, Batı karşıtı söylemler yaymakta ve seçim kampanyaları sırasında yerel çatışmaları alevlendirerek seçimlere dahi etki etmektedirler (Svoboda, 2021). Ancak Rusya bunu reddederek Batı'yı haksız rekabet ve dezenformasyon yaymakla suçlamaktadır.

Bu noktada Siegle (2021) şöyle demektedir: "Rusya'nın dezenformasyon çabaları, Rusya yanlısı ve Batı karşıtı mesajlar için Afrikalı sunucular yaratarak ya da onlara sponsor olarak modellerini "franchising" haline getirmeye başlamıştır. Bu yaklaşım dezenformasyon kampanyasına daha fazla kültürel bağlam kazandırırken, sıradan okuyucuların gerçek olmayan hesapları tespit etmesini zorlaştırmaktadır." Bununla birlikte kampanyanın ortaya çıkarılması durumunda Rus hükümetine makul bir inkâr edilebilirlik sağlamaktadır.

Stanford İnternet Gözlemevi'ne göre, yukarıda bahsedilen etki kampanyalarından herhangi birinin gerçek bir etkisi olup olmadığı belirsizdir. Her ne kadar kendilerini Afrikalı olarak tanıtan kullanıcılar paylaşımların çoğuna katılmış ve aktif yorumlarda bulunmuş olsalar da Rusya'nın

² Center for Strategic and International Studies, "Exploiting Chaos: Russia in Libya".

Afrika'daki bilgi operasyonlarının temel bir amacını akılda tutmak önemlidir, bu da ülkenin kıtadaki varlığının gerçekte olduğundan daha büyük olduğu mesajını iletmeştir.

Sonuçta Rusya birçok açıdan Afrika'daki ekonomik ve siyasi varlığını arttırmak adına mücadele etmektedir (Stronski, 2019). Medya etki kampanyalarının başarısı, toplumların dijital dünyaya ne kadar bağlı olduğuna da bağlıdır. Bu nedenle Rusya, Afrika'da nüfuz oluşturmak için sosyal medya ve diğer kamu diplomasisi araçlarının bir kombinasyonunu giderek daha fazla kullanmaktadır. Örneğin eğitim girişimleri ve kültür kurumları Rusya'nın medya stratejisiyle birlikte çalışmakta ve birbirini tamamlamaktadır. Orta Afrika Cumhuriyeti (OAC) bu konuda iyi bir örnektir.

ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ VE RUS MEDYA ETKİSİ

OAC; konumu, maden zenginliği ve yerel bağlamı nedeniyle Afrika'da önemli bir jeopolitik öneme sahiptir. Sadece büyük ölçüde Müslüman olan Afrika'nın kuzeyi ile Hristiyan olan güneyi arasında bir geçiş noktası sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda devam eden iç savaş onu yabancı müdahaleler için kolay bir hedef haline getirmektedir (Arbuniés, 2020). OAC, 2018 yılında Rusya ile bir güvenlik işbirliği anlaşması imzalayarak Moskova'nın OAC silahlı kuvvetlerine silah ve güvenlik eğitimi sağlamasının önünü açmıştır. Bu hamle BM Güvenlik Konseyi'nin onayıyla gerçekleşmiş olsa da OAC'nin geleneksel destekçileri olan Fransa ve ABD, isyancıların eline geçebileceği ve çatışmaları daha da körükleyebileceği endişesiyle silah tedariki konusunda isteksiz davranmıştır (Svoboda, 2021).

Bununla birlikte Rusya hükümeti, ülkenin bazı bölgelerinde kontrolü yerel savaş ağalarından geri almak için mücadele eden Devlet Başkanı Faustin-Archange Touadéra'ya açık destek vermiştir. İşbirliği anlaşmasının yapıldığı sıralarda OAC'deki sosyal medyada Fransız ve BM karşıtı mesajlar görülmeye başlanmıştır. 2019 yılında Facebook, hepsi benzer içerikler yayınlayan 13 şüpheli sayfa keşfetmiştir. Bu sayfalar Touadéra'yı överken Fransa'yı OAC'yi yeniden sömürgeleştirmeye çalışmakla eleştirmektedir. Buna karşılık Rusya'nın ülkedeki varlığını öven mesajlar artmaktaydı (Grossman, 2019).

Medyada yer alan haberler genellikle Rusya'nın dijital saldırganlık tehdidinde odaklanmaktadır. Ek olarak, büyüyen ticari medya ortamı; vatandaş gazeteciliği, sahte haberler, casus yazılımlar ve diğer zararlı yazılımlar için bir alan açmıştır. Devlete ait medya genellikle oyuncuların değişken olduğu bu karışık ortamda faaliyet göstermekte ve neyin devletten neyin ticari olduğunu ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır.

Stanford İnternet Gözlemevi'ne göre, yukarıda bahsedilen sosyal medya hesapları OAC'de Rusya için destek oluşturmayı amaçlıyordu. Ancak Orta Afrikalıların sadece %4,3'ünün internete erişimi olduğu düşünüldüğünde, Rusya'nın etki yaratma çabalarını sahada halkla ilişkilerle güçlendirmesi gerekmektedir. Bu da görsel-işitsel içerik üretmeyi, yerel basını finanse etmeyi ve sempatik yerel etkileyicilere veya STK'lara sponsor olmayı içermektedir. Örneğin, Touriste (Turist) adlı bir Rus-Orta Afrika uzun metrajlı filmi OAC'de çekilmiş ve Mayıs 2021'de Bangui'de binlerce kişiye izletilmiştir. Filmde Touadéra'yı destekleyen Rus 'eğitmenlerin' eski başkan François Bozizé'nin müttefiki olan isyancıları yendiği savaş sahneleri gösterilmiştir. Filmin sonunda 'yaralı bir kahraman görevini tamamladığını hissederek savaştan çıkmaktadır (Roger ve Dougeli, 2021). Film Rus paralı askerleri olan Wagner güçlerini yüceltirken, onlara karşı yöneltilen taciz iddiaları konusunda sessiz kalmaktadır. Bangui'deki ön gösterimin ardından, filmin Fransızca versiyonu Mayıs ve Haziran 2021 tarihleri arasında daha geniş Orta ve Batı Afrika bölgesindeki izleyicilere ulaşacak şekilde güçlendirilmiştir.

Sosyal medya analizi, filmin 310 Facebook sayfası ve grubunda koordineli ve hızlı bir şekilde paylaşıldığını ortaya koymuştur. Coğrafi kapsam ise OAC, Kamerun, Fildişi Sahili, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Kongo-Brazzaville'i içermektedir. Film, Rusya'nın kendisini OAC'de bir müttefik olarak sunması ve kıtadaki ilerlemelerini sergilemesi için bir fırsat sağlamıştır.

Sahra altı ülkelerin çoğunda olduğu gibi OAC'de de radyo en popüler ve en yaygın erişilebilir mecradır. Ülkede özel sektöre ait düzinelerce istasyon bulunmakta ve çok sayıda uluslararası yayıncıya ev sahipliği yapmaktadır. Rusya, Wagner paralı askerler grubuyla bağlantılı bir madencilik şirketi olan ve Prigozhin'e sadık Yevgeny Khodorov'un yönettiği Lobaye Invest tarafından finanse edilen Radio Lengo Songo ile sahneye çıkmıştır (Roger ve Dougeli, 2021). Bangui'de geniş bir dinleyici kitlesine sahip olan bu istasyon, yerel haberlere yer vermekte ancak web sitesinde Rusya'nın OAC'deki varlığını destekleyen içerikler de yayınlamaktadır (Disalvatore, 2020). OAC'nin nakit sıkıntısı çeken medya sektörü, Rusya'nın ülkedeki faaliyetleri için sempatik bir yayın elde etmesini

kolaylaştırmıştır. Le Confident, Le Potentiel, Njoni Sango ve Les Collines de l'Oubangui adlı medya kuruluşlarının Rusya'dan mali destek aldığı bildirilmektedir (Dhukan, 2021).

Lobaye Invest, 2018 yılında bir 'Miss Bangui' güzellik yarışmasına da sponsor olmuştur. Touadéra'nın güvenlik danışmanı Valery Zakharov, kazananı tebrik etmek ve ödülü vermek için sahneye çıkmıştır. Yarışmaya katılımı sorulduğunda Zakharov şu cevabı vermiştir: "Rusya sadece silahlardan ibaret değil... güvenlik ancak insanların hayatlarını değiştirdiğimizde gelebilir. Olumlu bir zemin yaratmalıyız" (Huon ve Ostrovsky, 2018). Güzellik yarışması, OAC'de bazen Lobaye Invest gibi özel şirketler, bazen de Rus Büyükelçiliği tarafından desteklenen bir dizi insani, sosyal ve kültürel faaliyetten biri niteliğinde olup Rusya'nın yumuşak gücünün bir unsurudur. Diğerleri arasında ise bir gençlik futbol etkinliği, okula spor ekipmanı bağışı, medyaya ekipman bağışı, gıda dağıtımı ve isyancıların kontrolündeki bölgelerde seyyar hastaneler inşa edilmesi yer almaktadır (Dhukan, 2021).

Rusya'nın OAC'de nüfuz oluşturmak için yumuşak güç teknikleri ve araçlarının bir kombinasyonunu kullandığı açıktır. Duruma bakılacak olduğunda ise bu çabalarının karşılığını aldığı görülmektedir. Yerel basında ve sosyal medyada Rusya, ülkedeki sosyal ve kültürel faaliyetlere verdiği destekten ötürü büyük övgü almaktadır (Huon ve Ostrovsky, 2018). Bangui sokaklarında genel kanı, Rusya'nın yeni ve yardımcı bir kalkınma ortağı olduğu yönündedir.

Bununla birlikte, ülkedeki Rus yatırımlarının değerinin düşük olduğunu belirtmek önemlidir. Rusya, kıtanın nüfuzunu genişletmeye çalıştığı diğer bölgelerinde olduğu gibi, bunu sınırlı bir bütçeyle yapmak zorundadır. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlaması sonrasında Rusya'ya karşı yaptırımların oldukça arttığı bir ortamda Rus yönetimi ekonomik anlamda daha içe dönük bir tutum göstermektedir.

Ayrıca, Rusya bir süredir sosyal medyayı kullanarak Afrika'da nüfuz oluşturmaya çalışsa da yakalanmama hususunda giderek zorlanmaktadır. Facebook ve Twitter, araştırma kuruluşlarıyla işbirliği içinde, medya etki kampanyalarını tespit etme ve durdurma konusunda ustalaşmaktadır. Bu durum Rusya'nın içeriğin daha fazla korunduğu web sitelerini daha fazla kullanmasına neden olabilir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Rusya'nın Afrika'daki yeniden yükselişinin ardından, kıtadaki medya ortamını ve algıları etkilemeye çalıştığı görülmektedir. Propaganda kampanyalarında onlarca yıllık deneyimine dayanan Rusya, kendisini bir müttefik olarak gösteren ve aynı zamanda Afrika'nın Fransa ve ABD gibi geleneksel ortaklarını itibarsızlaştıran medya anlatıları yaratmaya çalışmış ve çalışmaya devam etmektedir. Bunu da Kremlin'in Rusya'nın medya ekosisteminin büyük bir kısmı üzerinde uyguladığı yüksek düzeydeki kontrol sayesinde yapabilmektedir.

Bu girişimlerin, Rusya'nın anti-emperyalist kimliğinin yankı bulduğu ve Batı'nın kıtaya yönelik algılanan olumsuz medya yayınlarının hassas bir nokta olduğu Afrika'da bir ölçüde etkili olduğu kanıtlanmıştır. RT, Sputnik ve TASS gibi Rus devletine ait medya kuruluşları kilit oyuncular konumundadır. Bu kuruluşlar Afrika'daki medya kuruluşlarıyla aktif bir şekilde ortaklık arayışında ve hatta haber merkezlerine medya eğitimi bile vermektedirler.

Kremlin'in dijital çağa iyi adapte olduğu da görülmektedir. RT ve Sputnik tarafından üretilen ancak Fransızca yayınlanan çevrimiçi içerikler Frankofon Afrika'da popüler hale gelmiş ve Rusya'nın Fransa'yı bölgede meşru bir aktör olarak şüpheye düşürme amacını desteklemektedir. Bu durum aynı zamanda Rusya'nın kıtada kendi çıkarlarını ilerletirken liberal demokrasiye direnme stratejisinin de bir parçasını oluşturmaktadır.

Sosyal medya, Afrika'daki Rus söylemlerinin bir başka itici gücü konumundadır. Birçok Afrika ülkesindeki kampanyalar iki önemli benzerlik taşımaktadır. Bunlar içeriklerin kafa karışıklığı yaratmak için oluşturulması ve genellikle Rusya'nın kıtadaki rolünü desteklerken diğer yabancı aktörlerin varlığını kınaması şeklindedir. Sosyal medya kampanyaları giderek artan bir şekilde yerel aktörleri de içererek onlara güvenilirlik ve kültürel bağlam havası vermektedir.

Ancak sosyal medya ağları ve araştırma kuruluşları gerçek olmayan davranışları tespit etmekte ustalaşmıştır. Bu durum, kıtadaki düşük bağlantı seviyelerinin yanında bir zorluk olarak ortaya çıkabilir. Afrika ülkelerinin, medya arenasını da dahil olmak üzere, ortaklarının ve destekçilerinin kim olacağı konusunda seçim yapma yetkisine sahip olduğunu unutmamak önemlidir.

RT ve Sputnik'in sunduğu tek değer başkalarının itibarını sarsmak değil; aynı zamanda Afrika devletlerine hitap eden farklı bir bakış açısı sunarak Afrika'dan ihmal edilmiş hikayeleri haberleştirmeye çalışmalarıdır. Genel olarak, yukarıda bahsedilen bilgilendirme kampanyalarının birçoğunun başarısı ve etkisi tartışmaya açıktır. Mali örneği, çevrimiçi içerikten etkilenmiş olsun ya da

olmasın, Rusya'ya verilen desteğin gerçek hayata da yansiyebileceğini göstermektedir. Ancak Rusya kıtanın bazı bölgelerinde gerçek bir güç olarak imajını geri kazanmayı başarmış olsa da Rusya destekli içeriğin popülaritesi daha çok Afrikalı aktörler tarafından sahiplenilmesine bağlı olabilir. Rusya, Afrikalı kitleleri dış politikasına ikna etmek için belirli anlatıları öne çıkarmaya devam etse de bunu sınırlı bir bütçeyle ve şu ana kadar sınırlı bir fayda sağlayarak yapmaktadır.

Sonuç olarak Rusya'nın Afrika'daki varlığını ve nüfuzunu artırabilmek, aynı zamanda Fransa, ABD ve diğer Batılı güçlerin etkilerini kırabilmek adına kıtada medya faaliyetleri yürüttüğü tespit edilmiştir. Kremlin, bunu kıtaya yönelik dış politikasında da etkin şekilde kullanmaktadır. Kendi medya kuruluşlarının yanı sıra sosyal medya ağları yoluyla da kıta ülkelerinde kendi lehine ve diğer ülkeler aleyhine önemli propagandalar yapmaktadır. Bu durum Burkina Faso, Mali gibi ülkelerde halkın Fransa'ya karşı daha çok bilenmesine ve hatta büyükelçiliklerini taşlamaya, ateşe vermeye varana dek farklı sonuçlar ortaya çıkarmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Rusya'nın kıtaya yönelik politikasında medyanın rolünün oldukça önemli bir noktada olduğu, medya kuruluşları ile sosyal medya ağlarının Rus propagandası için kullanışlı olduğu ve Rusya'nın medya stratejisinin işe yaradığı görülmektedir.

Etik Beyanı: *Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.*

Yazar Katkıları: *Yazar, çalışmanın tüm bölümlerine katkı sağlamıştır.*

Çıkar Beyanı: *Yazarın düşünceleri arasında çıkar çatışması yoktur.*

Ethics Statement: *The author declares that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the Turkish Journal of Social Sciences Research has no responsibility, and all responsibility belongs to the author of the study.*

Author Contributions: *The author contributed to all parts of the study.*

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest between the author's opinions.*

Kaynakça

- Exploiting Chaos: Russia in Libya. (2020). *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, 23 Eylül 2020. <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/exploiting-chaos-russia-libya> (Erişim Tarihi: 13.01.2023).
- Mali: Protesters call for French troops to leave, some call for greater Russia cooperation, *Africa News*, 26 Haziran 2021, <https://www.africanews.com/2021/06/26/mali-protesters-call-for-french-troops-to-leave-some-callfor-greater-russia-cooperation> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- Malian police disperse protest against French military presence, *Reuters*, 21 Ocak 2021, <https://www.reuters.com/article/ukmali-security-france-idUSKBN29Q0SG> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- Russian Federation, Government of 2020, *Financial Tracking Services*, <https://fts.unocha.org/donors/3006/summary/2020> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- Arbuniés, P. (2020). Russia's sharp power in Africa: The case of madagascar, Central Africa Republic, Sudan and South Africa, *Global Affairs and Strategic Studies*, <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/russia-s-sharp-power-in-africa-the-case-ofmadagascar-central-africa-republic-sudan-and-south-africa.-> (Erişim Tarihi: 13.01.2023).
- Bondarenko, D. (2010). In the Red Banner's shade: The image of Post-Soviet Russia in Africa, *Africa Review* 2, Sayı 1, s. 1-14.

- Coakley A., Vetch, F. (16 Aralık 2022). Russia is using African influencers to spread its lies on Twitter, *Coda Story*, <https://www.codastory.com/disinformation/wagner-africa-disinformation-ukraine/>
- Dhukan, N. (2021). Central African Republic: Ground zero for Russian influence in Central Africa, *Atlantic Council*, https://issuu.com/atlanticcouncil/docs/central_african_republic-ground_zero_for_russian_i (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Disalvatore, J. (2020). Central African Republic media platforms push Prigozhin's Pro-Putin Agenda, *Kharon*, 6 Ekim 2020, <https://brief.kharon.com/updates/central-african-republic-media-platforms-push-prigozhin-s-pro-putin-agenda> (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Dougherty, J. (2014). Everyone lies: The Ukraine conflict and Russia's media transformation, *Shorenstein Center on Media*, Cambridge, s. 4, <https://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2014/07/d88-dougherty.pdf> (Erişim Tarihi: 03.01.2023).
- Dougherty, J. (2015). How the media became one of Putin's most powerful weapons, *The Atlantic*, 21 Nisan 2015, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/04/how-the-media-became-putins-most-powerful-weapon/391062/> (Erişim Tarihi: 04.01.2023).
- Gershkovich, E. (2019). At Russia's inaugural Africa Summit, Moscow sells sovereignty, *Coda*, 25 Ekim 2019, <https://www.codastory.com/disinformation/russia-africa-summit-sochi/> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- Grossman, S., Bush, D., ve Di Resta, R. (2019). Evidence of Russia-linked influence operations in Africa, *Stanford Internet Observatory*, s.5, https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fspublic/29oct2019_sio_russia_linked_influence_operations_in_africa.final.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Huon P., ve Ostrovsky, S. Russia, the New Power in Central Africa, *Coda*, 19 Aralık 2018.
- Lehtisaari, K. (2015). Market and political factors and the Russian media, Working Paper, *Reuters Institute for the Study of Journalism*, Oxford, s.2, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/market-and-political-factors-and-russian-media> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Limonieri K., Laruelle, M. (2021). Russia's African toolkit: Digital influence and entrepreneurs of influence, *Orbis* 65, Sayı 3, s. 403-419.
- Meyer H., Reznik, I. (2020). Putin foe navalny urges Europe to target billionaires Abramovich, Usmanov, *Bloomberg*, 27 Kasım 2020, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-11-27/navalny-urges-europe-to-target-billionaires-abramovich-usmanov> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Morales, D. M. et al. (2021). How China, Turkey and Russia influence the media in Africa, *Konrad Adenauer Stiftung*, Johannesburg, s.115, <https://www.kas.de/documents/285576/0/How+China%2C+Turkey+and+Russia+influence+media+in+Africa.pdf/6594fc3ef240-6aea342d92c8f90dbf43?version=1.2&t=1611811364948> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- Roger, B. ve Dougeli, G. (29 Temmuz 2021). Russia – Africa: Behind the scenes of Moscow's soft power, *The Africa Report*, <https://www.theafricareport.com/112950/russia-africa-behind-the-scenes-of-moscows-soft-power> (Erişim Tarihi: 13.01.2023).
- Siegle, J. (2021). Russia's strategic goals in Africa, *African Center for Strategic Studies*, 6 Mayıs 2021, <https://africacenter.org/experts/joseph-siegle/russia-strategic-goals-africa> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- Silverman, J. (2020). France is flooding Africa with fake news, *The New Republic*, 28 Aralık 2020, <https://newrepublic.com/article/160756/france-operation-barkhane-mali-africa-fake-news-propaganda> (Erişim Tarihi: 08.01.2023).
- Smith, N. R., (2020). *A New cold war?: Assessing the current US-Russia relationship*, Cham: Springer International Publishing.
- Stronski, P. (2019). Late to the party: Russia's return to Africa, *Carnegie Endowment for International Peace*, 16 Ekim 2019, <https://carnegieendowment.org/2019/10/16/late-to-party-russia-s-return-to-africa-pub-80056> (Erişim Tarihi: 12.01.2023).
- Svoboda, Matlach, PC., Baddorf, Z. (2021). Russia's activities in Africa's information environment: Case Studies: Mali and Central African Republic, *NATO Strategic Communications*

-
- Centre of Excellence, Riga*, https://stratcomcoe.org/uploads/pfiles/russias_activities_in_africa_nato_stratcom_coe_05-03-2021-1.pdf (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- The State Duma, (20 Mart 2023). The plenary session Russia-Africa in a multipolar world was held in Moscow, www.duma.gov.ru/en/news/56646/ (Erişim Tarihi: 07.01.2023).
- Troianovski, A. (29 Ekim 2019). A New Message': Russia trains its propaganda machine on Africa, *The New York Times*.
- Ward, C. et al. (11 Nisan 2020). Russian election meddling is back – via Ghana and Nigeria –and in your feeds, *CNN*, <https://edition.cnn.com/2020/03/12/world/russia-ghana-troll-farms-2020-ward/index.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2023).
- Woodman, S. (2018). Senators urge adding Usmanov to official oligarch list, Citing paradise papers revelations, *International Consortium of Investigative Journalists*, 19 Ocak 2018, <https://www.icij.org/investigations/paradise-papers/senators-urge-adding-usmanovofficial-oligarch-list-citing-paradise-papers-revelations> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Zakem, V. et al. (2018). Mapping Russian media network: Media's role in Russian foreign policy and decision-making, *CNA Analysis and Solutions*, https://www.cna.org/cna_files/pdf/DRM-2017-U-015367-3Rev.pdf (Erişim Tarihi: 04.01.2023).

TÜRK SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAZIM KURALLARI

1. Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir.
2. Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Makale yazımı ile ilgili bilimsel araştırma ve yazma kuralları esas alınmalıdır.
3. Sisteme yükleyeceğiniz dosyaya isim verirken boşluk ve noktalama işaretleri kullanmamaya, ismin çok uzun olmamasına özen göstermelisiniz. Dosyanızı göndermeden önce kişisel bilgi denetimi yapmalısınız. (Dosya/Sorunları Denetle –Belgeyi İncele menüsünden Belgeyi İncele – Denetle – Belge Özellikler ve Kişisel Bilgiler – Tümünü Kaldır – Kapat – Kaydet)
4. Yazar adları ve kurumları ile yazarları çağrıştıracak bilgilerin makale içinde yer almaması gerekmektedir. Tezlerden üretildiği, kongre veya sempozyumda sunulduğu gibi bilgiler ilk gönderimde makalede yer almamalı ancak editöre notlar kısmında iletilmelidir.
5. Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet ve anahtar kelimeler eklenmelidir. Özetlerin her biri ortalama 100-150 kelime aralığında olmalıdır. Makalelerde en fazla 5 adet anahtar kelime ve en az 3 adet JEL sınıflandırma kodları (varsa) yer almalıdır.
6. Makaleler Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıklı yazılmalıdır. Metin için 11 punto, başlıklar için 12 punto ve dipnotlar için 10 punto karakter kullanılmalıdır. Tablo ve şekiller sayfaya sığmalı ve okunur olmalıdır.
7. Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olmalıdır. Dergimize gönderilen makalelerin özgünlüğü İntihal tespit yazılımı (iThenticate, Turnitin vb.) aracılığıyla kontrol edilmektedir. Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırma için etik kurul onayı gerekmektedir. Araştırmada “Etik Kurul Onayı” alınması gerekli ise; makalenin “Gereç ve Yöntem” bölümünde Etik Kurul onayına ilişkin bilgiler (etik kurulun adı, onay belgesinin numarası ve tarihi) belirtilmelidir.
8. Kaynaklara göndermeler, metin içinde açılacak ayrıçlarla yapılmalıdır. Ayrıç içindeki sıra şöyle olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı.
Örneğin:
..... ifade edilmiştir (Taylor, 2010).
..... belirtilmektedir (Grundy ve Moxon, 2013).
..... (Stephens ve Malone, 2010; Schultz vd., 2011).
9. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtmeli, gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konulmamalıdır. Kaynaklar, soyadına göre alfabetik sıralama yapılarak yazılmalıdır. Dipnot, atıf ve kaynak göstermeye ilişkin olarak APA 6 sistemi esas alınacaktır.
10. Taslak makale formatına [buradan](#) ulaşabilirsiniz.

---

11. Yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazar veya yazarlarına aittir. Yazılardaki görüşler dergiye mal edilemez.

JOURNAL OF TURKISH SOCIAL SCIENCES RESEARCH AUTHOR GUIDELINES

1. Article may be in either Turkish or English.
2. Only manuscripts that have not been published elsewhere or that are not currently in the evaluation process for publication can be sent to the journal. Scientific research and writing rules should be taken as basis for article writing.
3. When naming the file to be uploaded to the system, author(s) should be careful not to use spaces and periods, and the name should not be too long. Personal information check should be made before submitting the file.
4. The names of the authors, their institutions and the information that may remind the authors should not be included in the article. Information such as produced from theses, presented in congress or symposium should not be included in the article in the first submission, but should be sent to the editor in the notes section.
5. Turkish abstract and keywords and English abstract and keywords should be added to the article. Each of the abstracts should be between 100-150 words on average. Articles should contain at most 5 keywords and at least 3 JEL classification codes (if any).
6. Articles should be written in Word, in Times New Roman characters and single-spaced. The font should be 11 pt for text, 12 pt for headings and 10 pt for footnotes. Tables and figures should fit on the page and be legible.
7. The article should be in accordance with research and publication ethics. The originality of the articles will be checked through Plagiarism detection software (iThenticate, Turnitin etc.). Ethics committee approval is required for all kinds of research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants by using survey, interview, focus group interview, observation, experiment and interview techniques. If "Ethics Committee Approval" is required for the research; In the "Materials and Methods" section of the article, information regarding the approval of the Ethics Committee (name of the ethics committee, number and date of the approval document) should be stated.
8. All references cited in the text should be in parentheses. Reference in parentheses should be in the following order: Surname(s) of Author(s), Publication Year.

For instance:

..... is stated (Taylor, 2010).

..... is suggested ((Grundy ve Moxon, 2013).

..... (Stephens ve Malone, 2010; Schultz vd., 2011).
9. All references cited in the text should be specified in the references section, References should be written in alphabetical order by surname. APA 6 system will be taken as basis for footnotes, citations and references.

---

10. You can access the draft article format [here](#).

11. The responsibility of the published articles belongs to the author(s) of articles. The opinions in the articles cannot be attributed to the Journal of Turkish Social Sciences Research.